

82598

255.07.02.02.01.06.41234

DERGI A/052-12

Türk Dili

Haziran 1935

Türk Dili

— Türk Dili Araştırma Kurumu Bülteni —

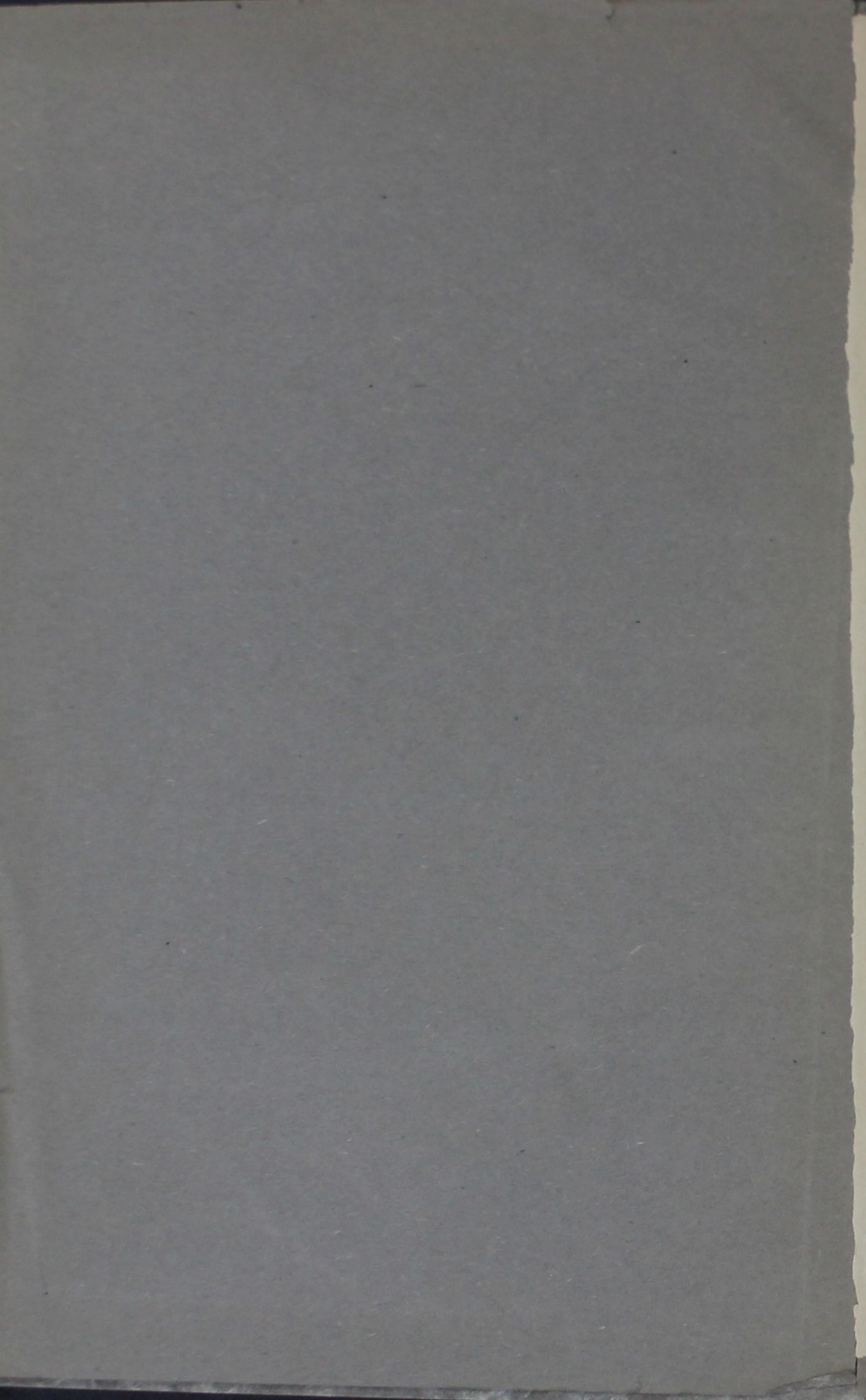
1935

İSTANBUL

DEVLET BASIMEVİ

12

TÜRK DİLİ

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni

ULUĞ ÖNDER ATATÜRK'ÜN KAMUTAYDA İKİ TÜRKÇE SÖYLEVİ

Dil devrimi işinin de ulu yaratıcısı olan, Türk Dili Araştırma Kurumunu kuran ve koruyan Uluğ Önder Atatürk, bu yüksek ve kutsal işte ilk ve en parlak örnekleri vermiştir. Bunlardan ikisini tarihsel birer anıt olarak buraya almakla övünüyor ve onurlanıyoruz.

Bu iki anıtsal söylevden birini Atatürk 1/11/1934 te Dördüncü Kamutayın son toplantısını açarken, ötekini de 1/3/1935 te Beşinci Kamutayın ilk toplandığı gün kendisini yeniden Türkiye Cumurluk Başkanlığına seçmesi üzerine söylemiştir.

1/11/1934 AÇIŞ SÖYLEVİ

“ Büyük Millet Meclisinin dördüncü devresinin dördüncü toplanma yılını açarken, ulusun değerli vekillerine saygılarımı sunarım.

“Geçen yıl içinde, yurdda çok gerekli işler görülmüştür. Dış işlerindeki arasız çalışmalarımız da, siyasamıza; ulusal ülkümüze uygun olarak başarılmıştır. Bundan ötürü, Büyük Meclisin ulus işlerindeki özeni, ulusumuzun canlılığı, gerçekten öğünç ile anılmaya değer.

“Arkadaşlar,

“Ülkenin ekonomik kurumunu berkiterek genişletmek en

önde tuttuğumuz işlerdendir. Onun için, sanayi programımızı, durmadan, yürütmekteyiz.

“Tasarlanan fabrikalardan çoğunun temelleri atılmıştır; hepsinin kurulup işletilmesi için, fence, maliyece gerekenler de bulunmuştur.

“Ülkenin, en belli eksikliğini giderecek olan bu fabrikaları, çok geçmeden, kurup işletmek, hükûmetin en önde göreceği işlerden olacaktır.

***

“Ticaret bağılıklarımız, karşılıklı, denk, anlaşmalar çerçevesi içindedir.

“Ökonomik sıkıntının ortaya çıkardığı yeni gidişler içinde, yeni ticaret yöndemlerinin iyilikleri görülmüştür. Ancak, bir yandan da, dış ticaretimizi, yardımcı kurumlara, doğru bilgilerle kolaylaştırmak yolları araştırılmalıdır.

“Arkadaşlar,

“Bilirsiniz ki, dışarıya sattıklarımızın başlıcası, ekim ürünlerimizdir. Bu yıl, ürünlerimizden bir nicesinin değeri geçen yıllara göre daha elverişli olmuştur.

“Yapılan siloların da, yurdumuzun üstün güzellikte olan ürünlerini piyasalara tanıtmakta çok yardımı olacaktır. Bununla birlikte, ekim işine; ürünlerimizin artırılmasına, bütün özeninizi vermeniz çok yerinde olur.

“Arkadaşlar,

“Yurdun bayındırlığı programı da büyük emekle durmadan yürütülmektedir.

“Bugün, yapılmakta bulunan yeni demiryolları beş yüz kilometreyi geçmektedir. Satın alınanlarla birlikte Devlet elindeki demiryollarımız beş bin kilometreyi geçer.

“Arkadaşlar,

“Geçen yıl, bütçede alınan tutumlardan, ölçülerden ayrılmıyarak yürümeye özenle çalışılmaktadır. Devlet gelirinin, oranlandığı gibi gerçekleştirileceği çok umulur. Türk parası sağlam değerini tutmaktadır. Hükûmet bu siyasa çok değer vermektedir; bundan böyle de bu siyasadandan ayrılmıyacaktır.

***

“Ergani ödücünün, üçüncü bölümü de, bu yıl, beklenildiği gibi kapanmıştır. Ulusumuzun, böylelikle, hem devletin maliyece olan gücüne güvenini, hem de bayındırlık siyasamıza verdiği değeri, bir daha göstermiş olması, övünülecek bir erginliktir.

“Devlet işlerini maliyece sağlam bir temel üzerine kurmak için Millet Meclisinin gösterdiği uyanıklığı övgülerle anarım.

***

“Ulusun, ulus gençlerinin, çocuklarının sağlıkları, sağlamlıkları, gürbüzlükleri, üzerine düştüğümüz çok gerekli bir diriklik işidir. Sağlık Soysal Yardım Bakanlığının bu yönden bize kıvanç verecek yolda çalışmakta olduğunu görmekteyiz.

***

“Kültür işlerimiz üzerine, ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da, Türk tarihini, doğru temelleri üstüne kurmak; öz Türk diline, değeri olan genişliği vermek için candan çalışılmakta olduğunu söylemeliyim. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimlere ereceğine şimdiden inanabilirsiniz.

***

“Arkadaşlar,

“Güzel san’atlerin hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü ilerletilmesini istediğinizi bilirim. Bu, yapılmaktadır. Ancak, bunda en çabuk, en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir.

Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir.

“Bugün dinletmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları, bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak; bu güzeyde Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir.

“Kültür İşleri Bakanlığının buna değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim.

***

“Arkadaşlar,

“Uluslararası siyasa acunu, geçen yıl içinde korunma kaygusuna düştü; bu yüzden bütün ülkelerde silâhlanmaya hız verildi.

“Cumuriyet Hükûmeti de, bundan dolayı, bir yandan, ulusal koruma gücünü pekiştirmeye çalışırken, bir yandan da barışın sarsılmaması için, ulusların birlikte çalışmasına umut veren yoldan ayrılmamak uğrunda elinden geleni esirgememiştir.

“Cumuriyet Türkiyesinin, dostluklarına çözülmaz bağlılığı, geçmiş yıllarda, türlü işlerde denenmiştir. Ulusumuzun acunca tanınmış özlüğünün gereği de karşılıklı verilmiş sözü tutmaktır. Buna ne türlü özenildiği, bundan böyle de özenileceği bellidir.

“Balkan antlaşması, Balkan Devletlerinin, biribirinin varlıklarına özel saygı beslemesini gözönünde tutan mutlu bir belgedir.

“Bunun, sınırların korunmasında, gerçek bir değeri olduğu besbellidir.

“Ankarada toplanmış olan Balkan Antlaşma Divanının, verimli, yerinde, çalışmasını ulusumuz sevgi ile karşıladı.

***

“Arkadaşlar,

“Ulusumuz, genel ekonomik, genel siyasal karışıklığı büyük olgunlukla karşılamıştır; kendine gösterilen yolun doğruluğunu anlamıştır; yeniden çıkabilecek güçlükleri yenmeye de anık olduğunu göstermiştir.

“Son belediye seçimlerinde, rey kullanabilecek olanların yüzde yetmiş beşinden çoğu reylerini kullanmışlardır.

“Ulusun, içerde birliğinin, hem belli, hem denenmiş olması, gelecek için, en büyük güvençtir.

“Arkadaşlar,

“Dördüncü Büyük Millet Meclisi, ulus birliğinde, devlet siyasasında yüksek çalışma değerini göstermiştir. Bu toplantı yılındaki çalışmalarınız sırasında, size gelecek ulus işleri için de en doğru yolları bulup göstereceğinize güvenimiz vardır.

Toplantınız kutlu olsun.

BİRİNCİ SÖYLEVDEKİ ÖZ TÜRKÇE SÖZLER

Bu söylevdeki öz türkçe sözlerin, kullanılış sırasıyla, osmanlıca ve fransızcada karşıladıkları anlamları şu listede görebilirsiniz:

Öz türkçe sözler	Osmanlıcası	Fransızcası
Sayın	Güzide, muhterem	Honorable
Üye	Aza, unsur, uzuv	Membre
Ulus	Millet	Nation
Genel, (gen, geniş)	Umumî	Général
Siyasa (yasa)	Siyaset	Politique
Ulusal (ulus)	Millî	National
Yöndem	Usul	Procédé
Özen	İtina, dikkat	Attention
Öğünç, övünç	İftihar	Fierté
Öğünmek	Fahretmek	

Öz türkçe sözler	Osmanlıcası	Fransızcası
Ökonomik	İktisadî	Economique
Kurum (kurmak)	Teşkilât	Organisation
Berkitmek	Tahkim etmek	Consolider
Gerekmek	İcap etmek, lâzım olmak	
Gerekenler	İcap edenler, lâzım olanlar	Conditions nécessaires
Denk	Muadil, müsavi	Equilibre, balance
Ekim	Ziraat	Agriculture
Ürün	Hâsılat, mahsul	Produit
Bayındırlık	İmar, umran	
Bayındır	Mamur	
Arıtmak	Tasfiye etmek	Sélectionner
Oranlamak	Tahmin etmek	Prévoir
Ödünç	İstikraz	Emprunt
Güç	Kudret, kuvvet	Force
Öğmek, övmek	Sena etmek	Louer
Dirilik (dirik)	Hayatî	Vital
Soysal (soy)	İçtimaî	Social
Bakanlık	Vekâlet, nezaret	Ministère
Bakan	Vekil, nazır	Ministre
Kural	Kaide	Régle
Güzey	Saye, gölge	Grace à.
Evren	Felek, kâinat	Univers
Evrensel	Âlemsümül	Universel
Pekiştirmek	Takviye etmek	Fortifier
Barış	Sulh	Paix
Gereği gibi	İcabı gibi	Comme il faudrait, tel qu'il faut
Ant	Aht	
Antlaşma	Misak	Pacte
Özel (öz)	Hususî	Particulier
Üzel	Ezel, evvel	
Mutlu	Bahtiyar, me'sut	Heureux
Belge	Hüccet, vesika	Document
Siyasal	Siyasî	Politique
Anımak	Hazır olmak	Etre prêt
Anık	Amade, hazır	Prêt
Güvenç	İstinatgâh, zahir	Appui
Güven	İtimat	Confiance
Kutlu	Mütayemmen	Beni

1 / 3 / 1935 SÖYLEVİ

“Kamutayın Sayın Üyeleri;

“Kamutayca, beni bu seçim devresi içinde, Cumurluk Başkanlığına seçmek yönile, yüksek Türk Ulusu adına, göstermiş olduğunuz büyük güvenden dolayı, eğilerek, hepinize saygılarımı sunarım.

“Reisicümhur sıfatile Cümhuriyetin kanunlarına ve hakimiyeti milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa, Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarfı mesai, Türk Devletine teveccüh edecek her tehlikeyi kemali şiddetle men, Türkiyenin şan ve şerefini vikaye ve ilâya ve deruhde ettiğim vazifenin icabatına hasrı nefsetmekten ayrılmıyacağıma namusum üzerine söz veririm.” [*]

“Bayanlar, Baylar;

“Bu içtiğim andla, üzerime aldığım onurlu ödevin kutsal olduğu kadar ağır da bulunduğunu pek iyi anlıyorum. Buna, benim özel gücüm, ancak, sizin, seçkin arkadaşlarımla ayrılmaz birliği ve arasız yardımı ile yetebilir. Bu değerli güvencin benden esirgenmiyeceğine inanım büyüktür.

“Arkadaşlarım; kıtınızdan çekilirken, başladığınız önemli yurt ve ulus işlerinde sizler için, verimli, mutlu çalışmalar dilerim.,,

---

[*] Teşkilâtı Esasiye Kanununun 38 inci maddesindeki yemin metni

İKİNCİ SÖYLEVDEKİ ÖZ TÜRKÇE SÖZLER

Bu söylevdeki başlıca öz türkçe sözlerle karşılıkları da şunlardır:

Öz türkçe sözler	Osmanlıcası	Fransızcası
Kamutay	Türkiye Büyük Millet Meclisi	La grande Assemblée National
Sayın	Muhterem	Honorable
Üye	Aza	Membre
Seçim	İntihap	Élection
Ulus	Millet	Nation
Güven, güvenç	İtimat	Confiance
Ant	Yemin	Serment
Ödev	Vazife	Devoir
Kutsal	Kudsî	Sacré
Özel	Şahsî	Personnel
Güç	Kuvvet	Pouvoir
Seçkin	Müntehap, güzide	Élu
Önemli	Mühim	İmportant

OSMANLICADAN TÜRKÇEYE KARŞILIKLAR KILAVUZU ÇALIŞMALARI

KILAVUZ ÇALIŞMALARI NEDEN TEZELDEN YAPILDI?

Türk Dili Araştırma Kurumu, (Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi) ni çıkarırken, bunun (Önsöz) ünde şöyle demişti:

“Dergiyi böyle az işlenmiş bir malzeme listesi halinde ortaya koymakta bir mahzur görmedik. Çünkü Dergi bir heyetin hükmünü göstermiyor; yalnız oldukça geniş bir araştırmanın mahsulünü herkesin önüne koymak maksadiyle çıkarılıyor.”

“Bir sözün Dergide bulunması, o sözün dilimize gireceği manasını anlatmaz. Dergideki sözler, öz türkçe karşılık arayanların seçmesine arzedilmiş ham veya az işlenmiş malzeme demektir.

“Dergi bir çalışmanın sonu olarak değil, belki bütün milletçe elbirliğiyle başlanan bir çalışmanın ileri götürülmesi için bir vasıta, çalışma safhalarından birini kapayan ve ötekini açan bir durak olarak ortaya çıkıyor.” [1]

Dergiyi yazdıran düşünce, böyle olduğu içindir ki, dilimizde kullanılan yabancı sözlerden herbiri için bulunabilen karşılıkların hepsi kitabın içine konmuş, bir sözün yer yer değişen söylenişlerine bile yer verilmişti. Dergiye şöyle bir göz atarak, hatta Derginin kendisine değil, yalnız endeksine bakarak rasgele yazı yazmak yoluna girileceği umulmamıştı.

Tarama Dergisi kendilerine sunulan bilginlere yazılan mektupta da Dergideki sözleri düzeltmek, yahut bunlara yeni karşılıklar katmak yolunda bir bildikleri varsa bildirmeleri ve hangi karşılıkları en uygun ve dilimize en yatkın bulduklarını da belirtmeleri dileği ileri sürülmüştü.

[1] Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi: S. 9

Bu dileği karşılayarak gelen düşünceler ve seçmeler sıraya konarak, önce Derginin yanlışlarını düzelteren, eksiklerini tamamlayan bir (Ulama) yapmak, sonra da seçim işine geçilerek (Karşılıklar Kılavuzu) nu hazırlamak yeni yılın programına konulmuştu. [1]

Ancak, bir yandan gazetelerde, öbür yandan Devlet dairelerinde Dergiye bakarak yazılan yazıların anlaşılmasındaki güçlük ve bir anlam için başka başka sözlerin kullanılmasından doğan karışıklık, bu programın noktası noktasına yerine getirilmesine meydan vermedi.

Bunun üzerine, Türk Dili Araştırma Kurumu, kendisini kuran ve koruyan Yüce Önderin ışıklandırmasıyla hemen kılavuz çalışmalarına koyulmak ve sıkı bir atılışla bu işi elden gelebildiği kadar olsun başarmak yolunu tuttu.

KILAVUZ ÇALIŞMALARI NEKADAR SÜRDÜ

Kılavuz çalışmaları 18-12-1934 te U. M. H. nin verdiği karar üzerine 24-12-1934 te Ulus Basım Evinde başladı. 3-1-1935 te Uluğ Önderin yüksek kayralarıyla Anadolu Kulübünde kendilerine özel olan salona geçildi. 21-1-1935 te gene kendi buyruklarıyla ve kendi yanlarında olarak İstanbula gidildi ve Dolmabahçe Sarayında çalışmalar ileri götürüldü. 27-2-1935 te Ankaraya dönülerek 2-3-1935 te gene Anadolu Kulübünde çalışmaya girişildi. Çalışmaların arkası alınarak listeleri gazetelere verilmesi ve her liste için bir ay içinde önergesi olanların önergelerinin alınması kararlaştıktan sonra, ilk liste 25-3-1935 te (Ulus) gazetesinde çıktı. 41 gün süren listelerin sonu 4-5-1935 te alındı ve son bir düzeltme ve katma listesi de 9-5-1935 te ortaya konuldu.

Dört ayın içinde bir yandan hazırlanan, bir yandan da gazetelerle basılan kılavuz, bu kadar kısa bir zaman içinde, çok sıkı ve baş döndürücü bir çalışma ile yapılmıştır. Bundan başka kılavuzda halk dilinde yaşayan canlı karşılıklarla birlikte ince anlam ayırdımlarını göstermek üzere yeniden yapılan sözler ve etimoloji araştırmalarıyla Türk kökünden geldiği anlaşılan -şimdiye kadar yabancı dil sözü sanılmış - kelimeler de yer bulmuştur.

KILAVUZ ÇALIŞMALARININ BAŞLANGICI

İlk kılavuz çalışmalarına başlanmak üzere Genel Sekreterliğin Kurum U. M. H. ine verdiği önerge yazısı şudur:

“Tarama Dergisinin ortaya atılması, birçok yeni Türk sözlerinin

[1] Türk Dili: Sayı: 8-2, S. 173

kimi uygun, kimi gelişi güzel yazı diline katışımı, ortalıkta bir ayak önce karşılıkların belirtilmesini gerekleştiren bir yazı karışıklığı uyandırmıştır. Gazetelerde olsun, Devlet yazılarında olsun, bir deyimi anlatmak için kullanılan türlü türlü sözlerden en iyilerini seçmek için ön sıraya almaktan başka yol göremiyorum.

“Yapılmış çalışma programına göre, Dergi Ulaması için ayrılan dört kol işini bitirmiştir. Şimdi her kolun yaptığı öteki kolbaşılarcı kontrol edilmektedir. Bu kontrolün arkası alınması ne kadar süreceği pek belli değildir.

“Gene Dergi Ulamasına girecek olan kalmış tarama fişleri iki koldan gözden geçirilmektedir. Bunların da ne güne değin arkası alınacağı belli değildir.

“Bir de Dergi Ulaması için anıklanan Dergiye girmemiş yabancı sözler listesinden *a* dan *g* sonuna değin olanları gelmiş, gözden geçirilmiştir. Arkası beklenmektedir.

“Seçim fişleri iki koldan sıraya konmaktadır.

“Derleme Dergisi çalışmaları da başlamıştır.

“İşler böyle olduğundan aşağıda saydığım çalışma yollarının kararlaştırılmasını ileri sürüyorum :

“1 — Seçim fişlerinden *a* ve *b* lerin sıralanması bittiği gün, Kılavuz Anıklama Kolu adıyla bir Kol kurulmalıdır. Bu Kola dayanak olarak şunlar verilebilir:

“a) Tarama Dergisi,

“b) Dergi için katma ve düzeltme fişlerinden yapılmış ulama yazıları,

“c) Dergiye gelmiş seçme karşılıklar listeleri,

“ç) Eski dil anketinin bültende çıkmış verimleri.

“2 — Derleme Dergisi Koluna çalışmaları sırasında osmanlıcada kullanılır yabancı sözlere karşılık olabilecek yolda bir söze rasgelirse bunu ayrı bir tarama fişine yazarak, kılavuz anıklama koluna vermesi bildirilmeli ve böyle gelen fişler de Kolun çalışma kaynakları arasına alınmalıdır.

“3 — Kol, yukarıki iki maddede gösterilen kaynaklara ve gerekli göreceği bütün sözlüklere ve başka nesnelere bakarak, yazı dilimizde kullanılan yabancı sözlerden her birine en uygun karşılıkları seçecektir. Bu seçimde yabancı sözler, Tarama Dergisinden ve Dergiye girmemiş

sözler listesinden toplanacak, karşılık koyma bakımından bunlar üçe ayrılacaktır:

"I. Kolayca dilimizde karşılığı bulunabilen sözler,

"II. Türlü karşılıklarını seçmede güçlük görülen ve düşünceler birbirine uymıyan sözler,

"III. Uygun karşılığı elde olmayıp söz yaratma yolunu tutmak gereken sözler.

"4 — Kol, dilimizde kolayca karşılığı bulunan sözler ile karşılığı olmayıp kolaylıkla bir karşılık yaratılabilen sözlerin karşılıklarını koyacaktır.

"Karşılıklarını seçmede, yahut yaratmada güçlük görünen ve Kolca birbirine uymaz düşüncelere yol açan sözlerin karşılıkları şimdilik açık bırakılacaktır.

"5 — Karşılıkları bulunan, yahut yaratılan sözlerin yerine bu karşılıkların geçebileceğini gösterir kullanım örnekleri konulacak, gerekli yerlerde karşılığın uyduğu Fransızca, yahut Almanca, yahut İngilizce sözler de gösterilecektir.

"6 — Kolun bulduğu karşılıklar, U. M. H. inde görüldükten sonra basılması, yahut şimdilik yazılı olarak alıkonulması kararlaştırılacaktır.

"7 — Kolun ilk çalışma verimleri U.M.H. yahut seçeceği arkadaşlarca kontrol edilecek, buna göre gerekli görülen kararlar verilecektir.

"8 — Ulama kontrolü, Dergiye girmemiş yabancı sözler listeleri kalmış tarama fişleri, seçme fişleri sıralanması üzerine olan çalışmalar ileri götürülecek ve bunlardan yeni verimler alındıkça bunlar da Kılavuz Anıklama Koluna verilecektir.

"Bu düşüncelerin konuşulmasını, uygun görüleceği yolda, olduğu gibi, yahut değiştirilerek kararlaştırılmasını, bununla birlikte Ulama ve kalmış Tarama fişleri işlerinin arkası ne güne değin alınabileceğinin ve Kılavuz Anıklama Kolundakilerin çalışacağıının da belli edilmesini dilerim."

18/XII./1934

Genel Sekreter
İ. N. Dilmen

Bu önerge yazısı gene o gün toplanan U.M.H. ince beğenilerek Kılavuz Çalışma Kolunun kurulması işi, Ulus Başyazarı Bay Falih Rıfki Atay ile Gramer Kolbaşısı Bay Fazıl Ahmet Aykaç ve Derleme Kolbaşısı Bay Naim Hazım Onata verilmiştir.

Kılavuz Kolunda kimler çalıştı?

Kılavuz Çalışma Kolu, dört ay süren çalışmalarında dilimizle uğraşan birçok değerli arkadaşların ortaklığını kazanmıştır.

24/12/1935 te Ulus Basım Evinde işe başlarken çalışma kolunda bulunanlar şunlardı:

Çalışma Kolu Başkanı	:	<i>Falih Rifki Atay</i>
T.D.A.K. Başkanı	:	<i>Saffet Arıkan</i>
T.D.A.K. Genel Sekreteri	:	<i>İbrahim Necmi Dilmen</i>
T.T.A.K. " "	:	<i>Ali Muzaffer Göker</i>
Üniversite Edebiyat Fakültesi Dekanı	:	<i>Fuat Köprülü</i>
Üniversite Profesörlerinden	:	<i>Dr. Saim Ali Dilemre</i>
" "	:	<i>Fazıl Nazmi Akalın</i>
Eskişehir Saylavı	:	<i>Yusuf Ziya Özer</i>
T.D.A.K. Kolbaşılardan	:	<i>Fazıl Ahmet Aykaç</i>
T.D.A.K. " "	:	<i>Naim Hazım Onat</i>
Akşam Gazetesi Başyazarı	:	<i>Necmettin Sadık</i>
Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Müdürü	:	<i>Hasan Fehmi Turhal</i>
T.D.A.K. Uzmanlarından	:	<i>Dr. Şükrü Akkaya</i>

Anadolu Kulübüne geçildikten sonra bu arkadaşlara şunlar da katılmıştır:

T. D. A. K. Muhasebecisi	:	<i>Besim Atalay</i>
" " " " Kolbaşılardan	:	<i>Ahmet Cevat Emre</i>
" " " " " "	:	<i>Ali Canip Yöntem</i>
" " " " " "	:	<i>Hasan Reşit Tankut</i>
" " " " " "	:	<i>Refet Ülgen</i>
" " " " " "	:	<i>İzzet Ulvi Aykurt</i>
" " " " Uzmanlarından	:	<i>Abdülkadir İnan</i>

Bay Necmettin Sadık geçirdiği bir kaza yüzünden İstanbula gittiğinden çalışmaların bu kısmında bulunamamış, Dolmabahçe Sarayına gidildiği vakit Kola yeniden katılmıştır.

İstanbula gidildiği sırada Kolbaşılardan Hasan Reşit Tankut, Refet Ülgen, İzzet Ulvi Aykurt ile Kültür Bakanlığı Direktörlerinden Hasan Fehmi Turhal Ankarada kalmışlardır. İstanbulda iken Güzel San'atler Akademisi Profesörlerinden Celâl Esat Arseven ile İzmir Saylavı Hasan

Ali Yücel de Kola girmişler ve birlikte Ankaraya da dönmüşlerdir. Avrupa'ya giden Fuat Köprülü ile İstanbul'da dersleri olan Saim Ali Dilemre ve Fazıl Nazmi Akalın son Ankaraya dönüşte Koldan ayrılmışlardır. Kültür Bakanlığı İspekterlerinden Reşat Nuri Güntekin ile Siirt Saylavı İsmail Müştak Mayakon, Kastamonu Saylavı İbrahim Grantay, Tokat Saylavı Ali Galip Pekel Ankaraya son dönüşte yeniden Kola girmişlerdir. Gazete başyazarları içinde Yunus Nadi ile Asım Us da birçok kere kolun çalışmalarında bulunmuşlardır.

Bu çalışmaların verimi olarak gazetelerde çıkan kılavuzun ilk günü Kurum Başkanlığının ajansla verdiği bildiriği de aşağıya alıyoruz:

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMA KURUMUNUN BİLDİRİĞİ

1 — Türk Dili Araştırma Kurumu, bütün ulusal varlıklar gibi, Türk dilinin kurtuluş hareketinin de yaratıcısı olan, Eşsiz ve Ulu Önder ATATÜRK'e tükenmez saygılarını sunmağı ilk borç bilir.

2 — Türk Dili Araştırma Kurumu, Tarama Dergisini bastırıp yaydıktan sonra, bütün yurddaşlardan şu üç soruda bulunmuştu:

a) Yabancı kelimeler için Dergide gösterilenlerden başka türkçe karşılıklar hatırlıyor musunuz?

b) Dergide gösterilen karşılıklarda yanlışlık görüyor musunuz?

c) Dergide gösterilen karşılıklardan hangisini en uygun ve dile en yakın buluyorsunuz?

Dil kurtuluş hareketine ulusumuzun nekadar candan ilgilendiğini gösteren en parlak tanıt, bu sorular üzerine Türk Dili Araştırma Kurumuna iki yüz bine yakın cevap gelmiş olmasıdır.

Bu cevaplar ayrı ayrı,

a) Katma fişleri,

b) Düzeltme fişleri,

c) Seçim fişleri,

halinde sıralanmıştır.

Aynı zamanda Etimoloji Kolumuz, yabancı dillere geçen Türk kökleri hakkında araştırmalarına da devam etmiştir.

3 — Türk Dili Araştırma Kurumu, bundan sonra bir (KARŞILIKLAR KILAVUZU KOLU) kurmuş ve elinde bulunan bütün dosyaları ona vermiştir.

23-12-1934 tenberi devam eden bu çalışmaların verimini yurddaşlara sunuyoruz.

4 — Kılavuz Kolu çalışmalarında Tarama Dergisinde bulunan yabancı sözlere tek karşılık koyma yolunu tutmuştur. Yalnız birkaç anlama birden ayrılmış olan sözlerde her anlam için ayrı karşılık vardır. Dergide olmıyan arapça ve farsça sözlerden (Kamusu Türkî) de bulunanlar da kılavuza alınmıştır.

Osmanlıcada bulunan yabancı terimlerden, kullanma dilinde çok yaygın olmıyanlar, kılavuza alınmıyarak, Terim Kamusunu yapmakta olan kolun bölüklerine bırakılmıştır.

Çalışmalar arasında, Tarama Dergisi başta olmak üzere birçok dil kaynakları gözönünde tutulmuştur. Bunlardan en bellibaşlıları şunlardır:

- 1 — Şemsettin Sami'nin Kamusu Türkî'si,
- 2 — Ahmet Vefik Paşa'nın Lehçei Osmanî'si,
- 3 — Esat Efendinin Lehçetüllûgat'ı
- 4 — Muallim Naci'nin lûgati,
- 5 — Salâhi'nin lûgati,
- 6 — Asım'ın arapça kamus tercümesi,
- 7 — Asım'ın farsça Burhanı Katı tercümesi,
- 8 — Farhengi Şuurî tercümesi,
- 9 — Kâşgarlı Mahmud'un Divanü Lûgat-it-Türk'ü,
- 10 — Ebuhayyan'ın Elidrak Lisan-il-Etrak'i,
- 11 — İbnümühenna lûgati,
- 12 — Şeyh Süleyman'ın Çağatay lûgati,
- 13 — Hüseyin Kâzım'ın Büyük Türk Lûgati,
- 14 — Radloff'un Türk lehçeleri lûgati,
- 15 — Wilhelm Thomson'un Orhon Âbideleri,
- 16 — Fransızca Larousse ve Littré lûgatleri ile Fransız Akademisi lûgati,
- 17 — Redhaus lûgati,
- 18 — Bianchi lûgati,
- 19 — Pavet de Courteille'in Şark Türkçesi lûgati,
- 20 — Oscar Bloche'un (Dictionnaire étymologique de la langue française) i,
- 21 — Paul Rouaix'nin (Dictionnaire des idées suggérées par les mots) su,
- 22 — B. Lafaye ve A. Sardou'nun Fransızca Sinonim lûgatleri,
- 23 — Kluge'nin Alman iştikak lûgati,

- 24 — Sachs Villatte'ın Fransızca - Almanca lûgati,
- 25 — Walde'nin lâtin dilinin iştikak lûgatiyle Indo - Cermen dillerinin mukayeseli lûgati,
- 26 — Feist'in Got dilinin iştikak lûgati,
- 27 — Horn'un yeni fars iştikakının esası,
- 28 — Holder'in eski Kelt söz haznesi.
- 29 — Yunan dilinin büyük iştikak lûgati ile başka lûgatleri,
- 30 — Verbitski'nin Altay - Aladağ türk lehçeleri lûgati,
- 31 — Poppe'nin Mongol dilinin pratik dersliği,
- 32 — Pekarski'nin şimdiye kadar taranmamış olup Türk kelime kökleri için en zengin bir kaynak olan (3000) den artık sayfalı Yakut lûgati,
- 33 — B. Keresteciyan'ın (Dictionnaire étymologique de la langue turque)ü.

Bütün bu izerlerden başka Türk Dili Araştırma Kurumunun şimdiye kadarki çalışmalarından söz karşılıkları ve Türk söz kökleri üzerine elde edilmiş verimler de gözden kaçırılmamıştır.

Türk Dili üzerine yapılan araştırmaların bir büyük kolu da dilimizin pek eski ve pek zengin bir ana kaynak olduğunu ortaya koymuştu. Başka dillere geçmiş ve o dillerde değerli sözler kurmağa yaramış olan öz türkçe söz kökleri ayrı ayrı irdelenmiş, bunlardan gerekli olanları, bugün kullanıldıkları işlenmiş şekiller altında, dilimizin öz malı olarak alınmıştır. Türk Dili Araştırma Kurumu, bunlar hakkında uzmanlarımızın irdellerini gazetelere verecektir.

Doğrudan doğruya uygun ve kolay anlaşılır bir karşılığı bulunmayan sözler için, dilimizin bilinen söz köklerinden türkçe örnekler ve soneklerle sözler yapılmıştır

Ötedenberi kullanılmayan bu gibi karşılıkları iyice belirtmek için bunların fransızcaları da gösterilmiştir.

Herhangi harfin kelimeleri çıktıktan sonra, gene birtakım eksiklikler kalmış olursa, bunlar, hep bir araya toplanarak, en sonra bir ulama listesiyle gazetelere verilecektir.

5. -- Bugünden başlayarak (ULUS) gazetesinde çıkacak olan Kılavuz sözleri için daha uygun bir karşılık bulabilen yurddaşların bir ay içinde kendi önermelerini Türk Dili Araştırma Kurumu Genel Kâtipliğine göndermelerini dileriz.

Bu yazılar kısa ve açık olmalıdır.

Dil işine yardım edecek olanlara kolaylık olmak üzere, bildiriğimi-

zin altına, bir örnek konulmuştur. Başlıca şart yeni bir karşılık gösterilme-ktir.

Yeni karşılıklar gazetelerde çıktıktan sonra. kitap şeklinde de basılacaktır.

Türk Dili Araştırma Kurumu
Başkanı
Erzincan Saylavı
Saffet Arıkan

YENİ KARŞILIKLAR KILAVUZU

İÇİN KURUM GENEL SEKRETERİNİN BİR YAZISI

Karşılıklar kılavuzu gazetelerde çıkmaya başlayınca, Türk Dili Araştırma Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen'in bu kılavuz üzerine yazdığı şu yazı da önce "Ülkü,, de, sonra da ondan alarak "Ulus,, da çıkmıştır:

Bu ay içinde gazetelere verilen yeni karşılıklar kılavuzu, dil devri-minin başlı duraklarından biridir. Dil Araştırma Kurumu, iki buçuk yıllık araştırmalarının verimleri arasında en canlılarını bu kılavuzu ortaya koyabilmek vargısına vermişti. Bugün artık bu çalışmanın ilk yemişini vermesi bütün Türk ileri atılışları gibi, gene Büyük Önder Atatürk'ün yol göstericiliği ile olmuştur.

Kılavuz çalışmalarına kısa bir bakış:

1933 martında, tam iki yıl önce, Önder dil kurumunu kendi yüksek başkanlığı altında toplamış, onlara şöyle bir yönerge (1) vermişti:

Yazı dilinde her gün dilimizde dolaşan yabancı kökten gelme sözlere öz Türkçe karşılıklar aramak..

Bu yol üzerinde başlanan çalışma, ilk önce (Büyük Dil Anketi) dediğimiz adımla kendini gösterdi. (Kamusu Türkî) taranarak içinden toplanan 1500 e yakın arapça ve farsça söz, liste liste gazetelerde basıldı ve bütün yurddaşlardan bu sözleri karşılayabilecek türkçe sözler arayıp bulmaları istendi.

Uluğ Önderin kutsal eliyle açtığı her yola seve istiyeye giren, Türk Ulusu, büyük ve içten bir istekle bu ankete de kendini verdi. Herrkes bildiğini ortaya döktü.

[1] Bu ilk hazırlığın verimi (Türk Dili) bülteninin 6 ıncı sayısında basılmıştır.

O yılın yazında her yandan gelmiş, toplanmış karşılıklar gözönüne alınarak (karşılıklar kılavuz) yapılmasına girişildi.

Tarama çalışmaları ve tarama dergisi:

İş biraz ilerleyince görüldü ki yalnız yurdun ötesinden berisinden gelmiş önergelerle bu kılavuzu - istenilen tümlük ve eksiksizlikle - başa çıkarmıya yol yoktur. Dilin birçok ana kaynakları vardır ki anketle ortaya dökülmüş değildir. Onlarda yazılı sözleri bulmak için de, ilk önce onları tersine çevirmek, oralardaki türkçe sözlerin arapça, farsça hangi sözleri karşılıyabileceğini belirtmek gerektir.

Bu anlaşılınca, işin yeni bir yüzüne daha girilmiş oldu: Yurdun her yanından derlenerek Kuruma gelmiş olan 125,000 kadar derleme fişi ile, dilimizin varlıklarını içlerinde saklayan basma ve yazma kitaplardan 150 kadarı, dilcilerimizin çalışkan elleriyle - yabancı sözlere karşılık bulma bakımından - taratıldı. Bu taramanın verimi de (Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi) adını taşıyan izer oldu.

(Tarama Dergisi), bu kaynaklarda bulunan Türk sözlerini - aralarında bir ayırdım gözetmiyerek - karşılıyabilecekleri yabancı sözler sırasıyla ortaya dökmüştü. Derginin bu bakımdan değeri pek büyüktür. Bugünün ve yarının dil araştırmacıları Dergiyi kendi araştırmalarında bir başlangıç, bir dayanak gibi kullanacaklardır.

Dergiden Kılavuza geçerken:

Ancak, bir bilim kaynağı olmak üzere ortaya konan Dergi, yazı yazacak olanların kullanması bakımından çok işe yarar bir kılıkta değildir. Dergide bulunan karşılıklar içinden en uygun, dile en yatkın, anlaşılışı en kolay olanlarını seçmek, her yazarın elinden gelecek bir iş değildir.

Dergiyi bir daha süzerek bunlardan seçilecek karşılıkları bir (Kılavuz) da toplamak, İkinci Türk Dili Kurultayının beğendiği çalışma programının en başlı adımı idi. Kurultaydan sonra Dergiye her yandan gelen düşünceler bir araya getirilerek bütün karşılıklar arasından sıkı bir seçim yapılma işine girişildi.

(Karşılıklar Kılavuzu) için kurulan Çalışma Koluna Kurumun Genel Özeği Üyeleriyle birlikte, ülkenin yazı ve bilim işlerinde tanınmışlarından da birçoğu katıldı. Böylelikle geniş ve sıkı bir çalışma yolu tutuldu.

Etimoloji araştırmalarının verimi:

(Karşılıklar Kılavuzu) yapılırken, yalnız karşılık toplama yolundaki

derleme ve tarama işlerinin değil, etimoloji çalışmalarının verimi de göz-önüne alınmıştır.

Kurumun Etimoloji Kolu Türk tarihi çalışmalarının doğurduğu bir tez üzerinde çalışıyordu: Türk dilinin, bütün ileri dillere; Türk kültürünün, bütün yeryüzü kültürlerine ana kaynak olduğu tezi..

Buradan işe başlayan Etimoloji Kolu, İndo - Öropeen ve Semitik denen dil bölümlerinin Ural - Altay ardasının kaynağı olan türkçeden kopmuş olduğunu gösterir birçok tanıtları toplamıştı. Bunlardan birçoğu, dilimizde yabancı sanılan sözlerden birtakımının ana kökü gene türkçe olduğunu ortaya koyuyordu. Bunları yabancı sanmamız iki yüzden olmuştu:

1 — Arap ve fars sözlerinin eski yazarlarımızca çok değerli, hele arapçanın bayağı kutsal sayılması.

Bu yüzdendir ki en açık türkçe sözlerde bile bir araplık bulmak ona tüzünlük vermek sayılmıştı. Başlı sarıklılar kendilerine seyit adı vermek ve başlarına yeşil sarık sarmak için yalvaç soyundan geldiklerini ileri sürdükleri gibi, Türk sözlerinin de arap soyundan geldiğini söylemekten bir kıvanç duyarlardı.

2 — Birtakım Türk sözlerinin arap ve fars dillerine giderek, o dillerin söz yaratma yollarına uymuş olması.

Her dil gibi, arap ve fars dilleri de içlerine aldıkları yabancı sözleri yuğurarak kendi dillerini söz üretme gidişine benzetirler. Bugünkü arapların fransızca *sous-officier* sözünü alarak bundan (sevazif) diye dir söz uydurmaları, bunun en yeni bir örneğidir.

İşte uzak bir geçmişte arap ve fars dillerine kök salan Türk sözleri de o dillerce böyle benimsenerek ardaalanınca biz onu yabancı sanmışızdır.

İki çalışmanın Kılavuzda birleşmesi:

Etimoloji araştırmaları, dilimizde kullanılan ve yabancı sanılan sözlerden birtakımının türkçe kökünden geldiğini ortaya koyunca, önümüzde yeni bir ışığın parladığını gördük: demek karşılığını bir türlü bulamadığımız birtakım sözleri türkçede başka bir sözün karşılamaması, dilimizin yoksulluğundan değil, o yabancı sandığımız sözün kökü türkçe olmasından imiş!

Kılavuz çalışmaları arasında böyle birtakım sözlerin türkçe kökünden kopuştuğu anlaşılınca, bunları doğrudan doğruya benimsemek yolu

tutulmuştur. Ancak bunun için, benimsenilen sözün dilde yaygın bir başka karşılığı olmamak, o söz kendisi okuma yazma bilmezlere kadar yayılmış olmak gibi köksel şartlar da gözönünde tutulmuştur.

Bir yandan, iki yıldanberi aranıp taranarak bulunmuş karşılıklar, öte yandan da etimoloji çalışmalarının türkçeliğini ortaya koyduğu sözler, (Karşılıklar Kılavuzu) nda bulunmuş ve birleşmiştir.

Kılavuz çalışmaları mekanizması:

Kılavuz çalışmalarında, ilkönce türkçe karşılığı konmak gereken anlamlar üzerinde durulmuştur. Arap ve fars dillerinden alınarak osmanlıcada kullanılan sözler arasında birçokları vardır ki kendi dillerinde anlattıkları düşüncelerden ayrılarak başka bir deyim almışlardır. Bunların bugünkü ileri dillerde hangi anlamları karşıladıkları belirtmek gerektir.

Dilimize girmiş arap ve fars sözlerinden birtakımları da vardır ki anlattıkları düşünceler başka başka değildir. Nitekim "bahr, derya, lüce,, sözlerinin hepsi de düzce "deniz,, demektir.

İşte bu bakımlardan herbir sözün düz varlığı değil, anlattığı düşünce gözönüne alınmıştır. Bunun için de günün ileri dilleri arasında en çok bilinen bir tanesi, fransızca, ele alınarak, dilimizdeki yabancı sözler fransızcada karşıladıkları anlama vurulmuştur.

Karşılığı konacak sözler, bu ölçü ile ölçüldükten sonra, herbir sözün türkçede ne yolda söylenebileceği üzerinde sıkı araştırmalara girişilmiştir.

Bu araştırmada, dil anketinin verimleri, Tarama Dergisindeki sözler, Derginin yanlışını düzeltmek, eksikliğini tamamlamak üzere gelmiş fişler gözönüne alındığı gibi türlü dil kaynaklarından ve etimoloji araştırmaları ürünlerinden de elden geldiği kadar asıgılanılmıştır.

Bunca özenlerle başarılan Kılavuzu ilkönce gazetelerle çıkarırken, dil araştırma kurumu, bunun üzerine bir sonuncu anket daha yapmayı düşünmüştür.

İ. Necmi Dilmen

SENTAKS ANKETİ

KONUŞMA DİLİNİN CÜMLE ÖZELLİKLERİNİ ARAŞTIRMAK ÜZERE YENİ VE GENİŞ BİR ANKET

Dilimizin söz varlıklarını geniş bir derleme ile yurt içinde araştırmak, bize birçok öz dil zenginliklerini vermiştir. Söz derlemesinin bu güne kadar verimi 150 bin fişe varmış, bunlardan birtakımı - yabancı sözlere karşılık olabilmek bakımından - (Tarama Dergisi) ne alınmıştır.

Şimdi de hepsi gözden geçirilerek bütün Anadolu ağızlarının bir sözlüğü olmak üzere bir (Derleme Dergisi) hazırlanmaktadır. Bugüne kadar bu Dergi için 40 bin kadar fiş gözden geçirilmiştir. Bunlar A,B,C ve Ç harfleriyle başlayanlardır. Bunlardan 7000 kadar söz (Derleme Dergisi) ne girmek üzere fişlenmiştir.

Halk arasından yapılan bu gibi araştırmaların böylece denenmiş olan faydası, Kurumumuzu bir de sentaks üzerine bir anket açmağa isteklendirmiştir.

Bu anket için bütün İlbaylıklarla İlçebaylıklara ve Halkevlerine gönderilen yazıyla hazırlanan programı aşağıya koyuyoruz:

İLBAYLIKLARLA İLÇEBAYLIKLARA VE HALKEVLERİNE

Türk sentaksının kuralları yapılırken konuşma dilimizde ve o dile göre yazılmış olan Folklor eserleriyle kitaplardaki cümle ve terkiplerin teşkil tarzı hakkında bir anket yapılmasına karar verilmiştir. Bu anketin verimlerinden büyük faydalar elde edeceğimizi umuyoruz.

(Sentaks anketi) adını verdiğimiz bu anketin nasıl yapılacağını gösteren programdan yeter görülen miktarı ilişik olarak sunulmuştur. Bu işe gereği gibi yardım etmeleri için ayrıca Adliye ve Dahiliye ve Maarif Vekillikleri ile C.H.F. Genel Kâtipliğine de yazılmıştır.

Bağlı program üzerine hemen işe girişilerek, bir yandan halk ağzından cümle derlemeleri yapılması, bir yandan da halkın ağzından çıktığı gibi yazılmış olan polis, jandarma ve adliye tahkikat evrakı ve zabıtnameleri ile halk masalları, ata sözleri, halk hikâyeleri ve tiyatroları gibi eserlerden cümle toplanması için icap eden tedbirlerin alınmasını ve şayet programda iyi anlaşılmiyan bir cihet olursa doğrudan doğruya Kurum Merkezinden sorulmasını diler, saygılarımı sunarım.

Türk Dili Araştırma Kurumu
Başkanı

Erzincan Saylavı

Saffet Arıkan

SENTAKS ANKETİ PROGRAMI

1 — Sentaks anketinden maksat, Türk konuşma dilinde cümle ve terkiplerin yapılış tarzlarını ve bir cümle içinde fail, fiil ve mütemmimlerin vaziyetini araştırmaktır.

2 — Türk yazı dili, ekseriyetle medrese nüfuzu altında muayyen bir tek sentaksa bağlanmış kalmış ise de, konuşma dili ve o dile göre yazılmış halk sözleri, masallar, ata sözleri halk diline uydurulmuş menkabeler Türk sentaksının genişliğini ve zenginliğini sezdirmektedir. Anket bu varlıkların içinden Türk konuşma dilinin sentaksını çıkarmak ve ortaya koymak maksadiyle yapılacaktır.

3 — Sentaks anketine iki yoldan gidilecektir.

a) Halk konuşmalarına dikkat edilerek konuşma dilinin cümle ve terkip yapmaktaki hususiyetlerini araştırmak,

b) Halk ağzından çıktığı gibi yazılmış olmak şartıyla Devlet, Belediye, Adliye, Maliye.. v.s. vesikalarından ve halk diliyle yazılmış kitaplardan sentaks malzemesi tarayarak cümle ve terkip hususiyetlerini aramak.

4 — Sentaks anketinde başlıca dikkat edilecek noktalar şunlardır:

a) Cümlede fiilin mevkii daima cümlenin sonunda mıdır? Başa veya ortaya geldiği haller var mıdır? Var ise ne gibi bir mana farkı göstermektedir? Meselâ "Ben dün mektebe gittim,, yerine "Gittim dün ben mektebe,, veyahut "Dün gittim ben mektebe,, gibi şekiller var mı? Ve bunlardan birini kullanmakta manaca bir fark gözetiliyor mu?

b) Cümlede failin mevkii daima cümlenin başında mıdır? Ortaya

veya sona geldiği haller var mıdır? Var ise ne gibi bir mana farkı göstermektedir? Meselâ “Mehmedin arabası kırıldı,, yerine “Kırıldı Mehmedin arabası,, veya “Kırıldı arabası Mehmedin,, gibi şekiller var mı? Ve bunlardan birini kullanmakta manaca bir fark gözetiliyor mu?

c) Cümlede mefullerin ve başka mütemmimlerin mevkilerinde ne gibi değişmeler oluyor ve bu değişmeler ne gibi mana farkları gösteriyor? Meselâ “Ben dün size gittim,, “Dün ben size gittim,, “Size dün ben gittim,, “Ben gittim dün size,, şekilleri arasında manaca ne gibi farklar vardır?

ç) İzafet ve tavsif terkiplerinde muzafın veya mevsufun öne geldiği var mı? Ve bunda bir mana farkı gözetiliyor mu? Meselâ “Mehmedin arabası,, yerine “Arabası Mehmedin,, denebiliyor mu? “Güzel bir tarla,, yerine “Bir tarla güzel,, dendiği var mı? Ve bu şekiller manaca bir fark anlatıyor mu?

d) Fiillerin aldıkları mefullerin sarîh veya gayrisarîh olması bakımından ne gibi değişikliklere rasgeliniyor? Meselâ “Sizi göreceğim geldi,, diyecek yerde “Size göreceğim geldi,, yahut “Geldiğimize sevindim,, diyecek yerde “Geldiğinizden sevindim,, yollu ifadeler var mıdır?

e) Cümlede atıf ve rabıt sıygalarında umumî kullanıştan ayrı şekillere raslanıyor mu? Meselâ “gelirken,, yerine “gelirkene,, “olurken,, yerine “olurkan,, veya “olurkana,, “olup,, yerine “oluban,, veya “oluben,, gibi şekiller var mıdır?

f) Cümlede “ki,, edatının kullanılışında ne gibi hususiyetler vardır?

Yukarda sayılan noktalar birer misal olarak telâkki edilmelidir. Bu suallerde düşünülmemiş başka cümle ve terkip tebeddülleri varsa onlar da ankete alınmalıdır.

5 — Vilâyet ve Kaza Derleme Heyetleri ile Halkevleri sentaks anketinin merkezleri olacaktır. Bu ankette bilhassa ilk ve ortamektep ve muallim mektebi ve lise türkçe ve edebiyat muallimleriyle dil meraklılarından ve halk ağzından çıkan sözleri olduğu gibi kaydeden polis, jandarma, tahkikat hâkimleri, mahkeme zabıtlarıyla başka Devlet müesseseleri vesikalarından istifade edilecektir.

6 — Her Vilâyet ve Kaza merkezinde derleme heyetlerinin memur edeckleri zatlar yukardaki maddede anılan zabıtlar ve vesikaları gözden geçirerek halk ağzından çıktığı gibi yazılmış sözlerde ne gibi sentaks hususiyetleri bulunduğunu tesbit edecekler ve fişe geçireceklerdir.

Nahiye merkezleriyle köylerde de gene böyle vasıtalarından istifade edilmek üzere mahallince lâzımgelen tedbirler alınacaktır.

7 — Köy imam ve muhtarları ve köylülerin mektuplarını ağızlarından çıktığı gibi yazanlar ile askere gelenlerin mektuplarını gene ağızlarından çıktığı gibi yazanların bilgilerinden ve yazılarından istifadeye çalışılacaktır.

8 — Halk ağzından söz derlemesi yapanlar halk konuşmasının sentaksı üzerine de araştırmalar yaparak hususiyet gösteren halk cümlelerini fişliyeceklerdir.

9 — Folklor derlemesi yapanlar topladıkları masallar, ata sözleri, halk tekerlemeleri... gibi Folklor malzemesinde görecekları sentaks hususiyetlerini ayrıca fişliyeceklerdir.

10 — Halk diliyle yazılmış kitaplarda ve konuşma diline yaklaşan tiyatro eserlerinde görülebilen cümle ve terkip hususiyetleri fişlenecektir.

11 — Kitap taraması yapanlara zaten evvelce verilmiş olan talimata göre sentaks hususiyetlerini ayrıca fişlemeye bir kat daha ehemmiyet vermeleri tamim olunacaktır.

12 — Sentaks fişleri için ayrıca matbu fiş gönderilmeyecektir. Bu fişler (23×15) eb'adında beyaz kâğıt üzerine yazılmalıdır.

13 — Sentaks fişleri şöyle yapılacaktır:

a) Fişin baş tarafına halk ağzından işitilen, yahut bir vesika veya bir kitapta görülen, ve sentaks hususiyeti gösteren cümle olduğu gibi yazılacaktır. Bu cümlenin mümkün olduğu kadar tam olarak yazılması ve bir suale cevap ise onun da işaret edilmesi lâzımdır.

b) Cümlenin altına nereden alındığı işaret edilecektir. Eğer cümle halk ağzından alınmış ise nerede ve ne gibi adam ağzından duyulduğu, bir vesikadan ise neredeki vesikadan ve kimin ağzından olduğu, bir kitaptan ise kitabın ismi ve sahife numarası gösterilmelidir.

c) Bunun da alt tarafına cümlenin nerelerinde sentaks hususiyeti görüldüğü işaret edilecek ve fişi yapanın bu hususiyetlerin mana delâletleri ve yaygınlıkları hakkında bir düşüncesi varsa o da ayrıca gösterilecektir.

ç) Fişin en altına fişin yazıldığı tarihle yazanın ismi ve adresi konulacaktır.

Bir fiş yetmiyecek olursa aynı cümle için müteaddit fişler yapılabilir. Ancak bu halde önceki fişin altına ve müteakıp fişin üstüne sıra numarası konulmalıdır.

Yukarıki tariflere göre yazılacak sentaks fişleri için hazırlanmış tarifatlı bir örnek bu programa bağlıdır.

14 — Sentaks fişleri Kaza ve Vilâyet Derleme Heyetlerinde toplanarak Cemiyet merkezine gönderilecektir. Doğrudan doğruya Cemiyet için kitap tarayanlar sentaks fişlerini de doğruca Cemiyete gönderebilirler.

Sentaks Fişleri İçin Örnek

[23×15 eb'adında beyaz kâğıda yazılacak]

1 — Cümle veya terkip:-----

[Buraya sentaks hususiyeti gösteren cümle veya terkip, olduğu gibi aynen yazılacaktır.]

2 — Kaynağı:-----

[Buraya o cümle veya terkip ağızdan duyulmuş ise nerede, ne zaman duyulduğu, söyliyenin adı, yaşı, erkek mi, kadın mı, yerli mi, muhacir mi olduğu, işi gücü yazılacak; bir vesika veya kitaptan alınmış ise onun adı, değeri, varsa vazifesi yazılacaktır.]

3 — Hususiyetler:-----

[Buraya cümle veya terkipte ne gibi sentaks hususiyetleri görüldüğü ve bunların manaca ne gibi ince farklar anlattığı yazılacaktır.]

4 — Mütalea:-----

[Buraya fişi yapanın bir mütaleası varsa o yazılacaktır.]

5 — Tarih, adres, imza:-----

[Fişin yazıldığı tarih ile yazanın adı ve adresi buraya yazılacaktır.]

KURULTAY TEZLERİ

İKİNCİ TÜRK DİLİ KURULTAYINDA YABANCI İLLERDEN GELMİŞ DİL BİLGİNLERİNİN TEZLERİ

İkinci Türk Dili Kurultayının tutulmalarını 8-9 sayımızda basmış, Kurultayda okunan tezlerden gerekli olanların da sırası geldikçe Bültenimize konulacağını adanmış idik. Geçen 11 inci sayımızda Türk Dili Araştırma Kurumu Üyelerinden Bay Cevat Emrenin tezi basılmıştır. Bu sayımıza da Kurultaya yabancı illerden gelmiş dil bilginlerinin tezlerini koyuyoruz.

İkinci Türk Dili Kurultayına Sovyet Birliği Bilgiler Akademisi adına Profesör Samoiloviç ile Profesör Meşcaninof gelmişti. Almanya'dan - 1916 da İstanbul Üniversitesinde Ural-Altay dilleri derslerini de üstüne almış olan - Profesör Gise, Polonyadan da Profesör Zayçakofski de Kurultayda bulunmuşlardı. Bu dört bilginden ilk üçü Kurultayda birer tez söylemişlerdir ki bunları büyük bir saygı ve duygu ile Bültenimize alıyoruz:

PROFESÖR MEŞCANİNOF'UN TEZİ

"TASRİFAT BÜNYESİNDE ZAMİR KULLANAN DİLLERDEKİ ÜÇÜNCÜ ŞAHIS VE ÜÇÜNCÜ GAİP ZAMİRİ ÜZERİNE DİLİN TARİHİ NEŞVÜNEMA MESELESİ HAKKINDA,"

Bir sene evvel Mösyö Marr Türkiyeye gelmişti. Bu suretle cenup komşumuzun fennî mesaisine bakmağa imkân hâsıl olmuştu. Profesör Marr, Rusyaya dönüşünde, komşumuzun müstesna gayretini vaktindeki terakkilerini bize anlatmıştı. Bu mesai, bilhassa arkeoloji ve lengüistik sahasında idi.

Mösyö Marr, Japhetique nazariyenin mucididir. Bu nazariye ile Profesör bazı havasa munhasır olan bir ilim şubesi olan daha büyük bir

halk kütlesine açıyordu ve kendisinin dil bilgisi diğer ilimler gibi herkesin malı oluyordu. Bu sayede dildeki bazı hususiyetler, yeni cepheden bakıldıkta, diller arasındaki değişiklikleri daha iyi izah etmeğe başlıyor ve dil tarihinin neşvüneması daha pozitif oluyordu.

Profesör Marr sisteminin verdiği yeni kuvvetler, tarihte yeni ufuklar açtı ve dil umumî tarihinin ve hususî şubelerinin muhteviyatı yeni ve feyizdar bir zaviye altında izah yoluna girdi.

Eski dil tetkikleri negatif ve şekilci idi. Profesör Marr kendinden evvelki şeyleri nazarı dikkate almamazlık etmedi. Şu kadar ki, bizim sistemimizde yalnız şekillere bakılmaz, yalnız zavahir gözetilmez -halihazır fendeki dilin tipolojik elemanlarının uyandırdığı meseleler bir tarafa bırakılsın- bu tiplerin mekanizmaları ve daha şümüllü tezahüratı nazarı dikkate alınır.

Dil tetkikleri metinler üzerinde yapılır. Metnin zaman ve tarihine göre ölçülür. Bu meyanda içtimaî vasat ta nazarı itibara alınır; çünkü dil, insanın neşvüneması demektir. Bu iki şahsiyeti birbirinden ayırmak imkânı yoktur. Birinin nema tarihi ötekinin de intaş tarihi demektir. Ve bilhassa dimağın neşvüneması ihmal edilmez. İnsan tarihinin şafağında vicdan sevitabiiye yakındı. İnsanın ve münasebetlerinin ilerlemesi hem cümlele asabiye'nin tekâmülünü hem de onun doğurduğu dilin zenginliğini mucip oluyordu. İnsanın neşvüneması diğer hayvanların nemasına benzemez. İnsan muhiti tabiatın neşvünemasını dahi kendine uydurdu- yani tabiati hariciye üzerine dahi kat'î tesirler yaptı. Tabiatın kanunlarını tetkik ettik. Bu sayede yeni hassalar, yeni kuvvetler kazandık ve bu neşvünema hiç durmadı, insan daima pratik oldu. Tabiatın istifade cihetlerini düşündü. Etrafında olup biten tebeddülâtın hakikî mihanikiyetini tetkik etmeyi hesap etmedi. Birçok tabiî kuvvetleri esatir ile izah etti geçti. Bugün de vahşi kavimler bu vaziyettedir.

Dilin başlamasındanberi, insanın zihniyeti ile mütenasip değişimleri vardır. Bu zihniyetler, edvara da göre değişti. Eski zamanlarda başka, yeni zamanlarda başka olunca sözlerin de istimal yerleri derin surette istihale geçirdi.

Bir dil nasıl değişir, bu bapta verilecek her fikir sarih olamaz, olursa mahdut bir zamana munhasır kalır. Bu zaman sarahati nisbetinde kısılır. Bir milletin dilini milletin teessüsü anından nazarı itibare almalıdır. Hiç unutmamalıdır ki, cemiyet olunca dil olur, cemiyet bulunmayınca dil de olmaz. Tevali eden yeni içtimaî teşekküller dili daha çok değiştirdiler. Bu arızalar içinden bir (motizma) çıkarmak ve bunu muhtelif dillerin bünyesi üzerine kurmak lâzımgelir.

Dil tetkiklerinde bir dilin mebdesine ircaı lâzımdır. Halbuki aradaki geçmiş ve indiras bulmuş sistem lengüistlikleri nasıl, ne suretle yeniden yaratmalıdır ki matlup olan ircaı yapabilelim?

Burada tevarūs edilen şey ihtiyacata göre değişmiştir. Bir kere iyi bir kronoloji yapmak imkânsızdır. Fakat bunsuz da bir şey olamaz. İhtisas bu demektir.

Her dil tetkikinde nazarı itibare alınan şeyler bir taraftan müşabehetler, bir taraftan da tebaütler değil midir? Ve dilleri birleştiren şey kökler, ve fonetik yakınlıklar değil midir? Gruplar böyle teşekkül etmedi mi? Bu suretle toplanan arazlardan cümleler yapıldı ve cümlelerin taarruzlarından da familyalar çıkarıldı.

Her familyada bir tip vardır. Bu tip familya şubelerinde dahi kendini gösterir. Dil tetkiklerinin formal ciheti budur. Fakat dilde bir harekî yani dinamik cihet vardır. Bu, dillerdeki sabit anasırla çarpışır, tezatlar hâsıl eder. Dil tetkiklerinde istatistik anasıra ehemmiyet verilir. Ve dinamik tebeddüller ancak repergüzişyon kıymetini haiz olurlar. Dilci dil tarihindeki hiçbir şeye benzemiyen hususiyetleri gözönünde tutmalıdır.

Dile dair eserlerin tavsifi cihetleri hiç haizi ehemmiyet değildir. Her dilcinin yaptığı şeyde ancak tarihî ciheti mühim olanıdır. O tam olursa iş te tamdır. Şekli muhteviyatı ile tetkik etmeli ve ikisi arasındaki münasebetlerin nekadar karışık olabileceğini teemmül etmeli ve bu şeylerin nekadar uzun bir zamanda olduğunu düşünmelidir. Kelimelerde muhteva değişince klişe de değişir. Bu iki unsur içtimaî kıymetleri haizdir. Onları içtimaiyat tarihine vurmalıdır. Unutulmuş manaları yahut tebeddüllerini tasavvur edebilmelidir.

Rusçada (Spasibo) teşekkür demektir. Bu kelimenin kabul edilmiş şekli budur. Halbuki evvelden nihayetinde bir (K) vardı. (spassi bok) denirdi. Manası "seni Allah kurtarsın," demektir. Söz de mana da çok değişmiştir. Bu kelime bugün zarf olmuştur. Tek kelime şeklindedir. Eskiden bir cümle idi ve enperatif idi. Ben bir adama (teşekkür) dediğim zaman hiç bir zaman muradım (Allah seni muhafaza etsin) demek değildir. Bunun yerine rusçada (blagodariu) da vardır ki bu da aslan bir cümle idi ve bir hediye vermek yahut takdis etmek manasına gelirdi.

Bugünün içtimaiyatı, fikri taban tabana değiştirmiştir. Gördünüz ki şekli de değiştirmiştir. Spossibo kelimesinin gramerdeki yeri kelime arasına girmiş, mefhumu da tamamıyla değişmiştir. Bunun içerisindeki istatistik elemanları arayınca iş meydana çıkar.

Bu misaller her dilde çoktur.

Böyle yekdiğerine zıt şeyler dilciye nekadar yardım eder. Fakat bunların sun'iliğini keşfedebilmek lâzımdır. Bir âlimden beklenen şey bir dilin fikriyat cihetinin sun'î olan kısmını tesbit etmek değildir. Onun içtimaiyat sahasındaki daima değışen münasebetlerine göre istatistik cihetlerini tesbit etmektir.

Her dil bu acayıpliğı taşır. Bugün fransızcada mahdut ve gayri mahdut zamirler vardır. (on parle) manaca (il parle) in tamamıyla zıttıdır. (il) le (on) üçüncü şahıs lâhikasıdır. Diğer taraftan (il fait chaud) ve (il fait froid) daki (il) gene üçüncü şahıs lâhikasıdır. Halbuki (hava sıcak, hava soğuk) demektir. Görülüyor ki mahalli tatbik başka başka mücerredattır. Bu ademi intizam bugün fransızcada grammaire olmuştur.

Çünkü ifadeler lâhikaların yerini değıştiremez. Böyle olduğı halde bu bünyeye kim bozuk ve yanlış diyebilir?

Dildeki bu tebadüller ancak zamanın tesirleri ile izah olunur. Bu bir tarih işidir. Dili böyle tetkik etmek bir zarurettir. Fransız içtimaiyatında bu yanlışlıkların zamanla doğruluğına tebeddülü ve bunları yaratan ihtiyaçları uzun zaman içinde ve bir neşvünema tarihi şeklinde tetkik edilmelidir.

(il fait froid) de bir şahıs mevzubahs değildir. Tabiat mevzubahstir. İnsan da yok arzusu da yok. Yalnız bir tabiat kuvveti vardır. Şahsî lâhika gayri şahsî olmuştur.

Bundan başka tekste (froid) ne isim ne mastardır, zarf olmuştur. Halbuki kelime teşekkülce (l'objet) olması lâzımdır. Meselâ: (Faire bien, faire le bien) de (bien) kelimesi kategori gramatikalde aynı değışmeye duçar olmuştur.

Zaten üçüncü şahısların bu kayganlığı her dilde vardır. Fransızcada pek barizdir. (Je fais bien) ile (je fais le bien) her ikisi de şahsî şekildedirler. Birinde zarf mevcut diğesinde bir isim. Halbuki (il fait bien) büsbütün şahsî olabilir, bir üçüncü şahsın işini ifade edebilir. Yani (je fait bien) tabiatinde olur. Diğer cihetten de (il fait froid) (il fait beau) da ki gibi şahsî de olabilir. Profesör (Uhlenhrg) in bu bapta çok güzel tahlilleri vardır. Bu zat, Amerika yerli dillerinde tetkikat yaptı. Bu tetkikat (Revue. des etudes basque) in on üçüncü cildinde neşredildi.

Şimalî Amerika yerli dillerinde fiil bünyeleri pek fazla olarak mücerredat üzerine kuruldu.

Bu meyanda kâinat içinde büyüçülük âlemi tasavvuratı dahi işe karışmıştır. Bu tasavvurlara göre insan totemlerin emrini yapar, fiil şekilleri birtakım lâhikalar alır. Bu lâhikaların bu âlemi manevide mukabilleri

vardır. Fiiller ikiye ayrılıyor: Bir kısmında yalnız hakikî fail, işi yapan mevzubahstir. Halbuki diğer bir kısım fiillerde ifadenin nakli objet üstündür.

Aşağıda izah edeceğimiz bu hal daha birçok dillerde vardır. Amur havzasındaki tonguzlarda da görülür ve fiil lâhikaları hiç bizimkiler gibi değildir. Hep mücerredattan ibarettir. Bunlar arasında Golde dili denilen dilde, fail ile objet daima karıştırılır.

“Vadjam-bi-ma,, ben öldüreceğim onu (kelime bekelime: öldürecek benimle - onu). “Vadja - ci - ma,, sen onu öldüreceksin (kelime bekelime: öldürecek - benim tarafımdan - onu) denir.

Burada üçüncü şahıs gayet kat'î bir surette diğer iki şahıstan ayrılıyor. Burada iş gören mücerredattır.

Zikrettiğimiz bu dillerde meselâ Şimalî Amerikada (Dakotas) dilinde “ma - ya - casca,, = “ben - senin vasıtanla - bağıyor,,; “niwa - casca,, = “sen - benim vasıtamla - bağıyor,, denir. Üçüncü şahıs mücerret bir lâhikaya malik değildir. «Ma - casca» «beni bağlar»; «ni - casca» «seni bağlar» denir. (O) ifadesi hiç yoktur.

Bu lâhikanın işini gören mücerredattan ibarettir. Muhatıbın sübjektivitesine dayanır. İş onun anlayışına kalmış demektir.

Fakat hakikat böyle midir? Acaba bozuk olan şey bizim kendi kavrama tarzımız olmasın? Çünkü biz de kendi dilimize bu gibi kuvvetlerle bağıyoruz. Biz «ma - ya - casca» den «sen beni bağıyorsun» çıkarmak isteriz, “ben senin tarafından - bağıyor” demeği değil! Amerikalının fikrinde işi yapan sen, ben değil totemdir, bir tabiat kuvvetidir. Bu işleri o da ben de o manevî iktidarla yapıyoruz. Ben de sen de Allah ile beraber yapıyoruz. Bu bir iptidaî düşünme tarzıdır.

Burada fiilin eşhasını gösteren zamair, sanki bir emir kuludur. Yabancı bir kuvvet onu hareket ettirir. Şahıslar ancak vasıtaadır. İşler totem ile olur. Bu keyfiyet üçüncü şahsın tetkikinden çok vazıhan anlaşılır. Çünkü tasrifte (ben), (öteki) (wa) (ya) ile ifade olunduğu halde üçüncüde sadece büsbütün zamirsiz (bağıyor) denir ve dikkat edildikte birinci ikinci şahsın (wa) (ya) sı da yine (benim vasıtamla, senin vasıtanla) demek olunca (ben) (sen) arada totemin adamıyız demek olur.

Bu hal (golde) dilinde de vardır: (madjam - bi) = (ben öldüreceğim) bu dahi = «benim vasıtamla öldüreceğim»; «wadjâ - ci» = «sen öldüreceksin» = «senin vasıtanla öldüreceksin» = yani totem isteyecek sen

yapacaksın, totem istiyecek ben yapacağım. Hele üçüncü şahıs: «wadja-ma» o öldürecek» düpedüz (onu öldürecek) şeklinden ibarettir. Buradaki «ma» yalnız affiks'tir. Ve fransızcada (le) ye tekabül eder.

Bu şartlar dahilinde bu tetkikteki formel cihet müdekkiki şaşırır. «Ma» burada golde dilinde iki iş görüyor. Evvelâ onu fiillere ilâve ile kendisine objective bir vazife veriyoruz ve saniyen tasrifatta şekilleri nihayetlendiren bir lâhika gibi kullanıyoruz ve ona subjective bir vazife veriyoruz.

O halde (ma) da bir derunî iğtişâş var. Düşünülürse bu iğtişâş haksız da görülmez. Çünkü mevzubahs dilde ve hergünün hayatında totem de gürültüye gitmiştir. Ve hatta artık onu düşünmüyor, öyle konuşuyor, o kadar! Totem burada başka bir mahiyet taşıyor. Bahusus üçüncü şahısta ne kendisi ve ne de kendini ifade edecek bir lâhika vardır. Ancak birinci ve ikinci şahıslarda totem vücudü sarihtir.

Bir dilci tarihşinas olursa bu gibi hadiseler karşısında dil bünyesini ancak dilden hariç (sübsekant) malûmatı ile izah eder. Halbuki sadece zamanının lengistik malûmatına müracaat etse (çünkü totem ortada yok) ne ile işin içinden çıkardı?

Demek ki gramer şekilleri hatıra gelmez efsanevî esatire dahi bağlıdır. Burada hakikî eski şekli yok ki bulabilesiniz.

Bu misaller anlatıyor ki halihazır lengüistik malûmatı adam akıllı reforme muhtaçtır.

Üçüncü fiili şahsın tetkikleri bir aynadır. Ve beşeriyetin terakki tarihinde tabiatın tesirlerini ve onların faikiyetini gösterir. Bu gizli tabiat kanunları sun'î lengüistik kanunların fevkindedir. Bir kere düşünmeli ki üçüncü fiili şahısta bulunan bu totemik tesirler zannolunduğundan daha çok fazla dillerde yaşamaktadır. Bilhassa Kafkas dillerinde ve Profesör Marrın Yafetik dediği dillerde görülür. Bu dillerde meselâ: Agoules dili Andiens denilen dil Talussaran dili ve gürcücede bir kere zamiri işarî tamamiyle totemiktir. Keza üçüncü fiilli şahısta hiç suflıye yoktur. Keza eski Ausastan dilinde hititçede dahi üçüncü şahıslar suffixale almazlar. Bilhassa hititçede transitif fiillerin üçüncü şahsı yalnız objet'in adını söylemekten ibarettir. Goldecede buna benzer «wadji-ma» müfret içinde söylenir, cemi için de söylenir; yani (o öldürecek), (onlar öldürecekler) yerine dahi kullanılır.

Ourartou dilinde (o yaptı) (onlar yaptı) demek için «zadu-ni» denir.

Fakat objet değişir, şekiller değişir. O da olmasa bir şey anlaşılmaz, yani «zadu-ali» onları öldürecekler demektir. «zadu-bi» (ben yapıyorum) denildiği zaman (ne yapıyor, kaç şey yapıyor) ifadede yoktur. Şayanı dikkat olan şey, bu hadiseyi lisanienin bir familyaya mahsus olmadığıdır. Şimalî Amerikada görülür, Şimalî Asyada görülür, Şimalî Mezopotamya da görülür. Bu mıntakaların aralarındaki mesafe, bu dillerin yaşadıkları devirler birbirlerinden o kadar uzaktır ki, bunlara bir familyadan demek büsbütün aykırı bir fikir olur.

Bu diller arasındaki böyle morfolojik rabıtalardan olması başka sebeplere merbuttur. Bir kaynaktan doğması olamaz. Bunu başka yerde aramak lâzımdır.

Bu gibi dil hadisesini insaniyetin tarihinde aramak lâzımdır. Artık halihazır lengüistik vasıtalarının ademi kifayesini anlamak lâzımdır. Bu vasıtalar iyi tahlil edilirse insaniyetin müşterek ihtiyaçları ve müşterek tarihi meydana çıkar.

Dil tarihi, bir zihniyet tarihi demektir. Bu tarih insanla tabiat arasında kurulmuştur.

Bu bakımdan türkçeyi öteki familyalara raptetmek kolaydır. Bu dilin tarihi tarihçe en zengin diller kadar mücehhezdir.

Türkçenin kökleri âlemşümuldür. Bu kök iştiraklerinin onu sumerceye bağladığı görülüyor.

Birçok karışık lâhikalar bu birliği gösterir, bilhassa bahsinde bulunduğumuz üçüncü fiil şahsı bu dillerin hepsinde kök olmuştur. Aynı zamanda emrihazırı ifade eder.

Dilcilik için türkçede tarih malzemesi pek çoktur. Meselâ kök bahsinde böyledir. Birçok karışık affiksler dahi malzeme verir, bilhassa izah etmekte bulunduğumuz üçüncü şahıs meselesinde bu şahsın kendisine mahsus bünyesini gösterecek malzeme vardır. Dikkat edilirse fiil kökünü izaleye saidir. Ve şurası şayanı dikkattir ki türkçedeki fiil mekanizması büyük neşvünemaya mazhar olmuş bulunduğu halde bunu yapar. Meselâ: (al) emrihazırı, (al-a) şeklinde fiili zarftır. Ve tasrifte üçüncü şahıs (al-a), (al-a-man) şeklinde birinci şahıs olur. Ve «al-a-san» ikinci şahıs olur. Kazan lehçesinde böyledir. Kazan lehçesinde ve diğer bazılarında üçüncü şahıs (al-a-d) olur ki ve (d) suffiksi nasıl oluyor da zamir şahsı içine giriyor, izahı gayri kabildir. Burada suffiko işi gören bir zamir vardır. Bu mekanizma ile bizde hâsıl ettiği intiba ikinci şahıs üçüncüden çıkarmış olmasıdır. Bunu böyle izah ettik ve bunu akla çok

yakın bulduk. Bunu bir yeni tetkikatla dahi teyit edebiliriz, bu tetkik tarihidir. Dakataların dilinde (casca) fiilinin tasrifatını yaparken verdiğimiz şemada anlatmıştık. Orada görüldü ki, (casca = bağlıyor) (wa — casca = benim tarafından bağlıyor). (ya — casca = senin tarafından bağlıyor) denilmekle bir mantıkî kavrama, kendine mahsus bir kavrayış gösteriyor ki onun sayesinde diğer üçünü de yapmağı mantıkî bulduruyor.

Bu şeklin aslındaki karanlıklar kalmıyor ve yine şayanı dikkattir ki bu hal ilerlemiş dillerde de vardır ve türkçe de ilerlemiş bir dildir. Bu gibi gramer işlerini tasriflerde faaliyete geçmesi tabiri sahihi ile ablatiflerin numinatif olması demektir. Kafkas dillerinde bu çok görülür ve bazan bu dillerde zamirî şekiller dahi aynı sınıfa dahil olur. Bu birleşmeler bu kafkas dillerinde en çok ve vazih olarak Agouk dilinde vardır. “Zun,, = “ben,, = “benim,, vasıtamla,,; gayri sarih vak’alarda “ze,, = “benim,, “zaw,, = “wun,, = “sen,, ve aynı zamanda “senin vasıtanla,,; “çin,, = “biz,, ve aynı zamanda “bizim vasıtamızla,,; “çun,, = “siz,, ve aynı zamanda “sizin vasıtanızla,, denildiği gibi. Bu dilde üçüncü şahıs böyle tarafı hiç haiz değildir. “me,, = “o,, , “mi,, = “onun vasıtası ile,, , “mur,, = “onlar,,; “muzi,, = “onlar vasıtası ile,, ve Andiene dillerinde de bu fikri terkipler aynıdır. Bu çok zengin dil tarihî malzemesi adi tavsifi gramerlerde tamamen mühmeldir. Halbuki bizim tarihî metodumuzda dilleri biribirine yaklaştıran bir ruh vardır. Bu sayede dil siyasî tarih bilgisine yardım eder. Bu tarihin geçmiş devirlerini tayine yardım eder. Bu bakımdan Türk dilinin mevkii pek müstesnadır. Bu metot dahilinde bu derin tetkikleri beşeriyetin kronolojisinde tabaka tabaka tahlil sahaları açar. Bu tahlil sahaları için başka yazı malzemesine malik değiliz yani metinlerle işin içerisinden çıkamayız.

I — Her dilde tarihin muhtelif devirlerini gösteren malzeme başka başkadır. Ve her dil bu hususta tetkike yarar. Dil tarihi iyi yapılırsa onu söyleyenlerin tarihi dahi kendiliğinden çıkar.

II — Dil sistemleri bir tarih mahsulüdür. Her dilin bir anası vardır. O kaybolmuş olabilir. Bünyesi değişmiş olabilir. Söz malzemesinin esasatı daima bir kalır.

III — Bunun içindir ki bugün yaşayan diller bile birçok arkaik anasını haizdirler ve bu unsurlar en eski metinlerde bile zikredilmemiş olabilir.

IV — Türk dili tetkikleri bu dilin bu noktai nazardan yani beşerin dil neşvünema tarihi üzerine kurulmalıdır ve buradaki tahlil metotları

hep paleontolojik olmalıdır. Bu sayede onların teşekkülü tarihini bulabiliriz.

V — Zihniyet tebeddülleri, lengüistik tebeddüllerle izah edilebilir. Dil işinden zihniyet işini çıkarmak imkânını üçüncü şahıs meselesinin tahlili çok iyi gösterir mukni bir misaldir. Aynı zamanda içtimaî bünyeleri meydana çıkarır.

VI — İçtimaî tebeddüller dil tebeddülleri ile tevemdir. Diller arasında nisbî tetkiklerde ancak paleontolojik metotlarla yapılabilir.

Şimdiki Türk dilini Küçük Asyanın eski dilleri ile yine paleontolojik bir metot dahilinde karşılaştırılmalıdır.

VII — Türk dili içinde paleolengüistik kıymet taşıyan pek fazla malzeme vardır.

(Alkışlar)

PROFESÖR SAMOİLOVIÇ'İN TEZİ

“CUCİ ULUSU VEYA ALTIN ORDU EDEBÎ DİLİ,”

1 — Cuci ulusu edebî dili tetkiklerin şimdiki hali.

Türkiyede millî kurtuluş inkılâbından sonra Sovyet bilginleri çalışmalarının neticesinde muhtelif türkiyatçılık şubelerinde çok mühim muvaffakiyetler elde etmişlerdir. Bilhassa XIII, XIV üncü asırlarda Şarkî Avrupa ile Ortaasya hudutlarında bulunan Cuci ulusu veya Altın Ordu adlı Türk devletinin millî kültürünün tetkikinde bu iki dost memleket bilginleri dikkate şayan olan muvaffakiyet göstermişlerdir.

Altın Ordu zengin maddî kültürünün tetkikatı başlıca Leningraddaki devlet ermitajının şark şubesinde (Bartold) un şakirdi olan Profesör (Yakubovskiy) nin idaresi altında yapılmaktadır. Bu tetkikat, Leningrad ermitajında muhafaza edilmekte bulunan ve dünyada yegâne olan Altın Ordu ve Harezmi'e ait asarâtika koleksiyonları üzerinde icra edilmektedir. Altın Ordu maddî kültürünü tetkik hususunda arkeologların nefis san'atler bilginlerinin ve tarihçilerin uğraştıklarını görüyoruz. Bununlaberaber bir taraftan Sovyet Birliği içinde Özbekistan, Tataristan, Kırım, Leningrad, Moskova, Kiyef, diğer tarafan Türkiyede Ankara ve İstanbul bilginlerinin, Cuci ulusu edebiyatı ile edebî dili ve kezalik konuşma diline ait abidelerin araştırma, toplama ve tetkikleriyle uğraştıklarına şahit oluyoruz.

1926 senesinde İstanbul Darülfünununda (Bartold) tarafından verilmiş ve 1927 senesinde Türkçe olarak neşredilmiş olan (Ortaasya Türk Tarihi) hakkındaki derslerde Cuci ulusu ve bu ulusa giren şimalî Harezmi ediplerinin 14 üncü asırdaki Altın Ordu edebiyatı ve edebî dili inkişafında gösterdikleri faaliyetleri meydana konulmuştur. Timuriler devletinde Çağatay edebiyatı ve Çağatay dilinin inkişafına, Harezmi ve İtil - yani Volga boyundaki Cuci edebiyatı ve Altın Ordu edebî dili inkişafının takaddüm ettigini ilk defa Bartold ispat etmiştir.

1928 senesinde, Cuci ulusu da dahil olmak üzere, muhtelif Türk devletleri edebiyatı ve diline ait gerek Profesör Köprülüzade Fuat Beyin, gerek Sovyet ve Garbî bilginlerinin yaptıkları ilmî tetkiklerin bir yekûnu halinde bulunan "Türk Edebiyatı Tarihi," kitabının 1 inci cildi intişar sahasına çıkarıldı.

Gene aynı sene zarfında biri Türkiyede (Türkiyat Mecmuası)nın ikinci cildinde diğeri Leningratta çıkan (Mir Ali Şir) unvanlı kitapta (Cuci Ulusu Edebî Dili) hakkında iki ayrı etüd meydana geldi. Birinci etüd «Harezmi yazılmış olan eski Türk mahsulâtına» ikincisi de "Ortaasya Türk Edebî Dili Tarihine," temas ediyordu. Birinci etüd de diğeri eserler meyanında bilhassa XIV üncü asrın mahsulü bulunan (Nehcülferadis) ikincisinde de gene aynı devre ait bulunan (Muhabbetname) ile (Husrev ve Şirin) nazarı dikkati celbetmekte idi.

XIX uncu asrın meşhur Kazanlı bilgini (Mercanî) nin «Kitabü Müstefadül-ahbar fi ahvali Kazan ve Bulgar» adlı eserinin birinci cildinde: (Nehcülferadis) den ilk defa olarak alınmış iki ufak parçaya tesadüf edilmekte fakat bundan sonra uzun bir müddet ne (Mercanî) nin istifade ettiği nüshaya ve ne de diğeri nüshalarına rasgelinektedir. Nihayet 1928 senesinde Türkiyat Mecmuasında Türkiyede meydana çıkarılan (Nehcülferadis) in yazma nüshasından birkaç parça neşredildiği zaman Kırım'da (Yalta) Şark Müzesi Ekspedisyonu aynı eserin - anlaşılın Kırım Hanları kütüphanelerinden çıkma - gayet kıymetli bir nüshasını meydana koydu. 1930 senesinde Akmesçitte neşredilmiş olan bu Kırım nüshasının tavsifine bazı sahifeler foto nüsha ve bazı sahifeler de matbaa basımı olarak ilâve edildi. Bu tavsifin mukaddimesinde ben, 1928 senesinde Kazanda, Tataristan bilginlerinden (Sait Abdülmennan oğlu Vahidî) nin zengin hususî yazma kitap koleksiyonlarında (Nehcülferadis) in daha iki nüshasını gördüğümü yazmıştım. Şimdi ise Vahidî tarafından Tatar Cümhuriyet Devlet Kütüphanesine ve Leningrattaki Ulûm Akademisi Şarkiyat Enstitüsüne hediye olarak verilen yazma kitapları içinde (Nehcülferadis) in üç nüshasının bulunduğunu Kurultayımıza arz edebilirim.

Demek ki halihazırda türkiyatçıların emrinde (Nehcülferadis) in biri Türkiyede dördü Sovyet Birliğinde olmak üzere beş nüshası bulunmaktadır.

Vahidinin yazma kitaplar koleksiyonunun bu sene U ûm Akademisine hediye edilen kısmında (Hikâyeti Cumcuma Sultan) adlı XIV üncü asra ait Altın Ordu edebiyatından bir diğer eserin de nüshası vardır. Bu suretle (Leningrad) da şimdi (Hikâyeti Cumcuma Sultan) in iki nüshası mevcut demektir. Profesör Köprülüzade Fuat Beyin hususî kütüphanesinde bu eserin bir de osmanlıca tercümesi bulunuyor. Aynı eserin orijinali (Kazan) da tam olmuyarak ve bazı mühim parçaları çıkarılmış bir halde bulunarak birkaç defa neşredildi.

(Mercanî) Nehcülferadisten başka (Kıssai Yusuf), (Başlağalı - yani Kesikbaş), (Nasihatus - Salihin), (Nevruz Beyitleri), (Bedevam kitabı) gibi eserleri de Altın Ordu edebiyatından sanmıştı.

1913 senesinde Paris Millî Kütüphanesinde meydana çıkardığım XIV üncü asırda (Kutup) un tercüme ettiği Nizamînin farsça romanı olan (Hüsrev ve Şirin); Cuci ulusu edebiyat ve edebî dilini tetkik ve Altın Ordu yüksek kültürünü takdir etmek için çok kıymetli bir eserdir. Etüdlerimin bazılarında, Fransız kıralları zamanında XX inci asrın başlarına kadar Paris Millî Kütüphanesinde istifade edilmeksizin kalan bu abidenin ayrı ayrı yerlerini göstermiştim. Bunun mühim bir kısmını neşir için hazırladım. Bu Altın Ordu edebî diline ait romanın edebî kıymeti (Türk Edebiyatı Tarihi) eserinde gösterilmiştir.

1918 senesinde Cuci ulusu bediî edebiyatının kıymetli bir eseri olan Harezmînin (Muhabbetname) sine (Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar) eseri ile ilk defa olarak dikkat gözümüz çekilmiştir. Londrada Britiş Müzesinde saklanan (Muhabbetname) nin diğer iki nüshasına da Bartold ikinci defa olarak nazarı dikkati sürüklemişti.

Bize bu üç nüsha ile malûm olan (Muhabbetname) dilinin çağataycadan farklı bulunduğunu ve Cuci ulusu dili olduğunu etüdlerimin birinde göstermiş ve ispat etmiştim.

(Harezmde yazılmış olan eski Türk mahsulâtı) adlı eserde deniliyor ki; Nehcülferadisın dili bir taraftan (Rabguzî) nin (Kıssasül- Enbiya) diline; diğer taraftan da (Zemahşer) nin (Mukaddimetüledep) i türkçe tercümesi diline yakındır. Mukaddimetüledep türkçe tercümesinin türkiyat için fevkalâde ehemmiyeti hakkında Bartold'un da yazısı vardır. Bu sene (Leningrad) ta Profesör (Poppe), Özbekistan Cümhuriyetinde bulunan aynı eserin diğer yazma nüshası üzerinde çalışarak bu eserin türkçe ve moğolca tercümelerine ait kıymetli bir tetkik hazırladı. Aynı eserin Leningradta

Ulûm Akademisindeki nüshası üzerinde yaptığım ve Bartold'un tetkiklerinin devamı mahiyetinde bulunan etüdlerinden biraz sonra Kurultayımıza malûmat vereceğim.

Yukarda ismi geçen (Mir Ali Şir) adlı mecmuada çıkan makalede; (Leningrad) da Ulûm Akademisi Şark Enstitüsü kütüphanesinde bulunan (Ebûlgazi) nin (Şecerei Türk) ü ile aynı nüshada olan (Falname) yi dil noktai nazarından tetkik ederek XIV üncü asrın Cuci ulusu edebiyatına atfetmiştir. 1928 senesinde Kırırnda bu (Falname) ye benzeyen diğer bir (Falname) keşfolunmuş ve Yalta Şark müzesinde muhafaza altına alınmıştır. Bu ikinci Falnamenin dili de (Nehcülferadis) diline yakındır.

1930 senesinde neşrettiğim (arapça Kuranın eski türkçe tefsirinde Çince Pay-dze'si) adlı makalemde-Leningradda bulunan) foto nüshası tarafımızdan Ankaraya gönderilen bu eski tefsirin karışık dilini tetkik etmiş ve bu dilin Cuci ulusu edebî dili unsurlarını ihtiva ettiğini söylemişim.

Bilhassa tetkiki hususunda Alman türkiyatçılardan Profesör (Bang) tarafından kıymetli mesai sarfedilen (Codex cumanicus) son zamana kadar konuşma kıpçak dili örneği olarak telâkki ediliyordu. (Codex) in ihtiva ettiği Nasranî ilâhilerin tercümelerinde Cuci ulusu edebî dilinin bazı unsurlarının bulunduğu hakkında tezimin ikinci bölümünde kısaca izahat vereceğim.

(Feyzullâh) ın Kalkutada neşredilmiş (türkçe - farsça lûgati) ile (Hulâsai Abbasî) lûgatinde de Cuci ulusu ve bu ulusa giren şimal Harzem edebî dilinin bazı unsurlarını buldum. Bu faydalı neticeler vereceği aşikâr olan tetkiklere devam etmek icap ediyor.

Houtsma, Melyoranskiy ve Kilisli muallim Rifatın neşrettikleri türkçe - arapça lûgatler dilinin Cuci ulusu diline yakın alâkası vardır.

Kiyefte Ukrayna Ulûm Akademisi, Ukraynada Podolya Ermeni muhacirlerinin konuştuğu Ermeni alfabesi ile yazılı Kıpçak dilinde olan XVI inci asrın hukuku vesikalarına ait kocaman bir eseri neşretmek üzere bulunuyor. Karayim diline yakın olan bu vesikalar dili Cuci ulusu edebî dilini tetkik noktasından ehemmiyeti haizdir.

Altın Ordu edebî dilini tetkik ederken İbranî alfabesi ile yazılmış Karayimlere ait dinî kitaplardan istifade edilmelidir. (Leningrad) ta Ulûm Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde mütehassıslar tarafından tetkik edilmekte olan (Keurat)ın Karayim dili ile yazılmış basma ve yazma tercümelerinin kolleksiyonu son senelerde toplanan yeni kıymetli nüshalarla tamamlanmıştır. Son zamanda Karayim dili tetkiki sırasında Lehistan

türkiyatçılarından (Kovalski) ve onun mektebi çok şayanı dikkat neticeler elde etmiştir.

Altın Ordu ve Kırım ile (Hiva) Hanlıkları resmî vesikaları edebî dili üzerinde de birtakım etüdler yaptım. Bu vesikalar yalnız lisaniyatçılar için değil tarihçiler için de şayanı merak olduğundan; Altın Ordu bedîi ve dinî edebiyatına ait eserlerin çok ehemmiyetli bir miktarda keşfinden sonra dahi bunların tetkiklerinden ne müstağni kalabiliriz ne de sarfı nazar edebiliriz. En eski Kırım yarlıklarının pek değerli orijinalleri Kırım Cümhuriyetinin merkezî arşivinde muhafaza edilmektedir. Bu kolleksiyonun en kıymetli vesikalarının foto nüshalarını neşre hazırlanmaktayım.

Fransa tarihçi ve türkiyatçılarından (Peliot) un "Les Mongols et la papauté," adlı eseri Altın Ordu yarlıklarının tetkiki için çok faydalıdır.

Son zamanlarda türkiyatçılıktaki ve bilhassa Cuci ulusu dilini tetkikteki muvaffakiyetler ne kadar büyük ise de Altın Ordu yarlıklarına ait tetkikler o kadar becerilemediğini itiraf etmeliyiz. Hammer zamanından itibaren bu yarlıkların tercüme edilmesine birkaç defa çalışmış olmağa rağmen Tohtamışın Yağaylaya gönderdiği yarlıkta bulunan üç söz şimdiye kadar diğeri gibi anlaşılammış ve tercüme edilememiştir. (Tohtamış)ın (Bekhacı) ya verdiği yarlıkta ve (Timur - Kutlug) yarlığında böyle halledilememiş muammaların daha çoğuna tesadüf edilmektedir.

Cuci ulusu edebî dilinin tetkiki etrafında, Türkiye, Sovyet ve diğer memleketler bilginlerinin elbirliği ile sarfedecekleri mesai türkiyatçılığını zikrettiği muammaların kat'î bir surette halline kavuşturacak ve tezimin sonunda Kurultayımıza arzedeceğim mesailerin icrasına götürecektir kanaatindeyim.

II – Cuci Ulusu Edebî Dilinin Bazı Hususiyetleri.

1928 senesinde, yukarıda bahsettiğim (Ortaasya Türk edebî dili tarihine dair) adlı makalemde Harezmi'nin (Muhabbetname) si dilini esas tutarak çağataycaya nisbetle Cuci ulusu edebî dili için karakteristik bazı hususiyetleri olduğunu söylemiş ve buna dair malûmat vermişim.

Bu makalemde bu memleketin muhtelif kabilelerden mürekkep olan ahalisini yalnız Türkmen ve Kıpçaklara taksim etmişim. Halbuki şimdi ikiden fazla lehçe ile konuştuklarını arzetmek daha gerekli olacaktır.

Bir taraftan Zemahşerinin lûgatindeki türkçe sözlerine ve diğer taraftan Kodex Kumanicus ve bazı türkçe - arapça lûgatlerdeki türkçe

sözlere göre Şimalî Harzem karışık konuşma dili ile Karadeniz ve Volga boyundaki karışık konuşma dili arasında bazı bir fark mevcut olduğunu kabul etmek mecburiyetindeyiz.

(Hüsrev ve Şirin) romanı dilinde (Muhabbetname) dili ile müşterek olan dil unsurlarile beraber yalnız Hüsrev ve Şirin diline mahsus olan aynı unsurlar da vardır.

Savtiyat hususunda (Hüsrev ve Şirin) dilinde Muhabbetname, Mir Haydarın (Mahzen) i ve (Sekkakî) nin divanında olduğu gibi (lik) lâhikası ile beraber (türlü, tatlı, ay yüzlü) sözlerindeki çağataycaya mahsus olmayan fakat Kıpçak ve Oğuz dillerine mahsus bulunan (li) lâhikasını buluyoruz. Ayrıca (Hüsrev ve Şirin) dilinde Muhabbetname dilindeki gibi (ka) lâhikası ile beraber (Suva), (Nişana) şekillerinde çağataycaya mahsus olmayan fakat Oğuz diline mahsus bulunan (a) lâhikasına tesadüf ediyoruz. Fakat (Muhabbetname), (Hikâyeti Cumcuma) ve (Kıssai Yusuf) dilinde bulunan ve istikbal zamanını gösteren (Isar) lâhikası Hüsrev ve Şirin dilinde yoktur. Diğer taraftan (Hüsrev ve Şirin) dilinde Şarkî sigası müfret ikinci şahıs için kullanılan (Sangan) gibi hususî lâhikayı buluyoruz. Meselâ: “eğer Şahlıkka kayra tegsengen sen,,. Bu şekle Hüsrev ve Şirin romanında birkaç defa tesadüf edilmektedir.

(Hüsrev ve Şirin) dilinde (yemek) manasına gelen (vegesi) şekli ile rabita sigası manasında (tartıcak) gibi eski osmanlıcaya malûm olan şekilleri buluyoruz.

(Hüsrev ve Şirin) dilinde bizi bilhassa alâkadar eden, ebedî Kâşgar dilinde ve çağataycaya meçhul veya bunlara bambaşka bir şekilde malûm olan sözlerdir.

(Bartold) un (Zemahşeri) lûgatinden çıkardığı sözler arasında - bu lûgatte polis müdürü demek olan - arapça (şahne) sözü yanına konulmuş ve Hammerin (Altın Ordu tarihi) adlı eserinde (vali, Landvogt) manasını verdiği - Ruslara Altın Ordu zamanında malûm olan (Baskak) sözü vardır. Radlofun lûgatinde, Baskak kelimesi polis müdürü ve Rus olmayanlardan vergi toplayan memur manasında gösterilmektedir. Başka lûgatlere gelince biz bu (Baskak) sözünü - müşterek kaynakları (Hulâsai Abbasî) lûgati olan (Şeyh Süleyman) ve (Pavede - Kurteyl) lûgatinde buluyoruz. (Hüsrev ve Şirin) dilinde (Baskak) sözüne iki defa tesadüf ediliyor.

I — Misal: Şirini tavsif ederken:

Karakı üzre bolmuş gonca - baskak,
Sakakı almasın (ol) saklar yavlak.

II — Misal. Hüsrev Şirine rastgeldiğini tavsif ederken:
Alıp süt - teg elinge âc targak,
Kılıp targaknı elçi, elni baskak.

1900 senesinde (Melyoranski) (Arap filolog) adlı eserinde (as - sultane-
netu) arapça sözü yanında duran (terkân) sözü karşısında güçlük çekerek
bu sözü (türkân) a tebdil etmişti. Şimdi biz Mahmut Kâşgarinin lûgatine
nazaran bu sözün (terkân) şeklinde okunduğunu biliyoruz.

Şeh Süleyman da (Melyoranski) gibi bu sözü (türkân) okuyordu.
(Hüsrev ve Şirin) dilinde bu söze daima (terkân) şeklinde ve (prens)es)
manasında olarak tesadüf ediliyor. Bir defa bu söz (erken) sözü ile bir
kafiyeyi vücade getiriyor.

Mahmut Kâşgarinin lûgatinde (sıra) manasına gelen (yerge) sözü
yoktur. Radlofun lûgatinde bu söz yalnız Karayim ve Altay yaşayan leh-
çeleri ve Karayim edebî dili için göslerilmiştir. Bize malûm olan türkçe
arapça lûgatlerde bu sözü bulamadık. Abuşka, Şeh Süleyman ve Pavet
de Courteille'in lûgatleri bu sözü (cerge, çerger) şeklinde veriyorlar. Ben,
19 uncu asrın Hiva Kroniklerinden birinde bu söze (çerger) şeklinde te-
sadüf etmiştim. Ukrayna ve Belorusya dillerinde bu söz bugün (çerga)
olarak telâffuz edilmektedir. (Hüsrev ve Şirin) dilinde, karayimcede ve
Tohtamış'ın yagaylaya gönderdiği yarıklıkta gibi bu sözü (yerge) şeklinde
buluyoruz.

Misal: Kelürde kün hısarı tüşti yerge,
Yetip hindu çerigi tüzdi yerge.

Birkaç yıl bundan ön iki Rus şarkiyatçı (Smirnof) ile (Veselovoski)
arasında; yarıklarda ve (Assebusseyyar) adlı tarihî eserde tesadüf edilen
Kırım - Tatarca (teyiş) sözünün ne demek olduğu hakkında bir münakaşa
açılmıştı. Ben, 1917 senesinde bu sözü izah ettim. (Hüsrev ve Şirin) di-
linde aynı söz (Tegiş) şeklinde olup çağataycaya meçhul olan hediye
manasında kullanılır.

Misal: Ameldarlar kamuğu karşı bardı,
Öküş malu tavar utru çıkardı.
Tutup turgu, tegiş, tartıp telim mal,
İçip, ırgap, ayıttı hem bu hoş fal.

Çağatay klâsiği olan Nevainin şiirlerinde, Abuşka ve sair lûgatler-
den kaydedilmiş ve Anadolu türkçesine (kadeh) manasında malûm olan
(Bostagan) sözü vardır. Şeyh Süleyman ile Pavet de Gourteille'in lûgat-
leri misalleri göstermeden (kadeh) manasına gelen (tostagan, tostugan)

sözünü dahi veriyorlar. Bu söz Radlofun lûgatinde yaşayan dillerden yalnız Kazakça için işaret edilmiştir. Halbuki (tostagan) sözü, Kazan-Tatar ve Başkurt dillerinde de vardır.

(Hüsrev ve Şirin) dilinde biz bu söze (dostegân) şeklinde iki defa tesadüf ediyoruz.

I — İdalım elçi keltürsünler anı,
Sen emdi farig iç hoş dostekâni.

II — Kılıp nuş bir biringe dostekâni,
Sevüندی aşiku maşûk cani.

Mahmut Kâşgari (bal) sözünün onun zamanında yalnız Suvarin, Kıpçak ve Guz dillerinde malûm olduğunu işaret ederek bize gayet kıymetli malûmat vermiştir. Esasen Mahmut Kâşgarinin gösterdiği hal şimdi de muhafaza edilmektedir. Her halde ne (Orhon) yazılarının abidelerinde ne Uygur edebiyatında, ne de Kâşgar edebî dilinde ve bu cümleden olan Kutadgubiligde de (bal) sözü vardır. (Doktor Reşit Rahmeti) nin neşir ve tercüme ettiği tababete ait (Uygur metinleri) nde (bal) sözüne ilâç manasına olarak sık sık tesadüf ediyoruz, fakat hiçbir defa bu söz (bal) diye değil, daima (Mır) veya (Panıt) gibi yabancı sözlerle ifade olunuyor.

(XIV üncü, XVII inci asırlarda Kırım da arıcılık tarihine dair) adlı makalemde Muhabbetnameden (Kırım balı) geçen beyiti ve (Hüsrev ve Şirin) den (şarap ve bal) isimleri geçen yerleri göstermiştim. Hüsrev ve Şirin dilinde ; (Cuci ulusu) dilini çağataycadan ayıran farklardan birini teşkil eden (içki) ve daha çok (tatlı) manasında olarak (bal) sözüne çok defa tesadüf edilmektedir.

(Necip Asım) in neşrettiği Aybetülhakaik dilinde olduğu gibi çağataycada da umumiyetle (Bal) sözü farsça (Şaht) veya arapça (asel) sözleri ile tasrif ediliyor. (Asel) sözü Harezmi hariç olmak üzere şimdiki Özbekistanda da kullanılmaktadır.

Türkçe (bal), çuvaşça (vıl), uygurca (mır), Fransızca (miel), farsça (mey) ve rusça (miyod) sözlerinin müşterek ve gayet eski menşeleri olduğunu zannediyorum. (Hüsrev ve Şirin)den birkaç misal:

- 1 — Saçıp zülfi yıpar, erni şeker bal.
- 2 — Zeher bizge berip kim yedi balın.
- 3 — İçip özi şarap, özge nuker bal.
- 4 — Feravan boldı ol türn şekkeru bal.
- 5 — Manga seker mubarek, şâhka bal.

Radlofun lûgatinde teleutça ve kazakça (Cıvar) manasına gelen (Mang) sözüne (Hüsrev ve Şirin) dilinde de aynen tesadüf ediyoruz :

I — Bu mangda kayu bir yerge kelürler,
Kayu çemgen üze ışret kılurlar ;

II — Yakın bu mangda bar bir yahşı balgım.
Bu tün ol bagda tikkeyler otagım.

Rodlofun lûgati (köy) manasına gelen (sala) sözünü yalnız Kazan tatarca ve karayimce olarak gösteriyor. Bu söz Kırım'da (Fot - sala) ve (çalaçık), Türkiyede de (salacık) yerlerinin adlarında kullanılmıştır. (syelo) diye rusçada da aynı söz vardır. Türkçe - arapça ve türkçe - farsça lûgatlerde ben (sala) sözüne tesadüf etmemiştim. (Hüsrev ve Şirin) dilinde biz bu sözü birkaç defa buluyoruz :

I — Salada şâhzade ev tiledi,
Bu serhoşluk bile meclis bezedi.

II — Keçer aşıp saladın bir salaka,
Salıp yalguz başın munteg belâka.

Kırım ve İstanbul'da çıkan (Nehcülferadis) hakkındaki etütlerde gösterilen bu eserin dil karakteristiğine şimdilik ancak biraz ilâve yapabiliriz. (en. ing) edatı yerine (Nehcülferadis) dilinde (ingen) şeklini buluyoruz. Yine Nehcülferadiste (iley) sözünün malûm şekli ile beraber Rabguzinin Kıyasülenbiyasında dahi tesadüf edilen ve (ön) demek olan (iley) şeklini de buluyoruz. (Ant yat kılmak) ibaresini (Nehcülferadis) ten başka yalnız Ortaasya'dan gelme meşhur eski Türkçe Kuran tefsirinde görmüşüm.

(Bartold) un Zemahşerinin lûgatinde gösterdiği Oğuz sözlerine (Muhabetname) ve Rabguzinin Kıyasülenbiyasında kullanılan (dudak) sözünü de ilâve ediyorum. Zemahşerinin lûgatindeki (Adına) sözünün yalnız (cuma günü) manasına değil (hafta) manasına olarak da kullanıldığını kaydetmek isterim. Bu (adına) sözü, (hafta) manasına olarak Kazan Tatarları, Meşer ve Çuvaş dillerinde kullanılmaktadır. Anadolu ve Azerbaycan Türkleri ve Kırım Tatarlarına malûm ve Ebuhayyan ile İbni Mühennanın lûgatlerinde kaydedilmiş olan (oruç) sözü meşhur eski türkçe Kuran tefsirinde bulunduğu gibi Zemahşerinin lûgatinde de mevcuttur. Bu suretle Bartold'un istifade ettiği Zemahşeri nüshası dilinin Harezmi dili olduğu ve 13 - 14 üncü asırlara ait bulunduğunu itiraf etmek icap ediyor.

(Hikâyeti Cumcuma Sultan) ın Leningratta Ulûm Akademisi Şark

Enstitüsü yazma koleksiyonundaki iki nüshası ve bu eserin Kazan basma kitapları orijinalinin tam ve doğru olarak metnini tesbit edememişlerdir. Bu efsanenin dilini tetkik edebilmek için yeni ve daha düzgün nüshaları aramak icap ediyor.

Profesör Brokkelman'ın tasdiklerine rağmen yalnız eski osmanlıcaya ve Kıssayi Yusuf diline değil Muhabbetname ile 15 inci asrın türkmence Revnakulislâm diline de malûm olan (isar) lâhikaları istikbal zamanı şekline Cuci ulusunda yazılmış (Hikâyeti Cumcuma) dilinde de tesadüf ediliyor.

(Ebu Hayyan) ın lûgatinde Harezmi sözü olduğu kaydedilen (iyi) manasında (yöp) sözü vardır. 1930 senesinde (Çağatay edebî dilinde çokçi lehcesinin unsurları) adlı makalemde gösterdiğim gibi hakikaten bu (yöp) sözü muhtelif şekillerde yakutça (söp) sözünü de ihtiva ederek yalnız Türk lehçelerinin çoğuna değil Mogol ve Buryat dillerinde de malûmdur. Hikâyeti Cumcumada da bu söze iki defa (köp) sözü ile kafiye teşkil etmek üzere tesadüf edilmektedir:

Misal: Erge ming hüner öğrenmek köp degül,
İlla bolsa bir menmenlik, yöp degül.

Bu birbirlerine kafiye teşkil eden çift söz asırdan asıra geçerek yalnız Altın Ordu mahsulâtında değil Çağatay edebiyatında da Nevai ve Babürün şiirlerinde ve dilinde birçok Harezmi unsurları bulunan Mehmet Salihin (Şeybani-name) sine intikal etmiştir, fakat isimleri geçen 15-16 ncı asırların bu üç şairinin dillerinde bu söz (yöp) değil (cöp) şeklindedir. (Vamber)i, (Şeybani-name) yi ve (Denison Ross), (Babürün) divanını neşrederken bu (cöp) sözünü anlamıyarak hiç ihtiyaç bulunmadığı halde bunun yerine farsça (hûb) koymuşlardır. (Hüsrev ve Şirin) dilinde ben bu (yöp, çöp) sözlerine tesadüf etmedim. Bu romanda (köp) sözü umumiyetle (kalk) manasında (kop) sözü ile kafiye teşkil ediyor.

Hikâyeti Cumcumada (efendi), (sahip) manasında, Kazan - tatarca ve başkurtçada umumiyetle aynı manada kullanılan ve (Şeybanî-name)de olduğu gibi Karayimcede (zengin) manasına gelen (Hoca) sözü kullanılmaktadır. Aynı söz Anadolu türkçesinde ve Kırım tatarcasında (ihtiyar) veya (zevç) veya (muallim) manasında iken rusçada (Hozyayin) ve Sibiryada Şor türkçesinde (kocayın) şeklinde kullanılmaktadır. Bu söz (tüccar) manasına olarak Kazan tatarcası ve başkurtçadan başka Mir Haydar'ın (Mahzeni) ve (Tezkerei Evliya) dilinde malûmdur. (Aybetülhakaik) ve (Bahtiyarname) dilinde, Anadolu türkçesinde ve Kırım tatarcasında olduğu gibi bu (hoca) sözü (ihtiyar) manasına geliyor.

Derebeylik devleti olan Cuci Ulusu edebî dilininin karakteristiği yapılarak o devrin eserleri dili arasındaki farklar izah edilirken yukarıda gösterilen sebeplerden başka (Hüsrev ve Şirin) gibi birtakım eserlerin hüküm süren derebeyler için, (Hikâyeti Cumcuma) gibi eserlerin ise okunması yazısı olan veya olmıyan daha geniş içtimaî küteller için yazıldığını da mühim sebep ve amiller arasında düşünmek ve tetkik etmek lâzımdır.

İnkılâba kadar yazı edebiyatı çok fakir olan Şimalî Kafkasyadaki Balkallar gibi halkın edebî dili ile konuşma dilleri arasındaki formal farklılardan biri de yaşayan dilde (etmek) fiili meydana iken edebî dilde (kılmak) fiilinin kullanılmış olmasıdır. Benim henüz basılmamış (Türk dilleri tasnifine yeni ilâveler) adlı makalemde bu mesele hakkında daha mufassal izahat vermekteyim. Kodeks Cumanicus'un kıpçak konuşma dilini aksettiren kısmında, Mahmut Kâşgarinin sözlerine göre onun zamanında Kıpçak ve Oğuz dilleri için karakteristik olan ve bunları hakaniye dilinden ayıran yalnız (etmek) fiiline tesadüf ediyoruz. Halbuki (Kodeks)in Kıpçak dili ile yazılmış nasranî mukaddes kitaplarının tercümelerinde ise, yukarıda tetkik ettiğimiz Cuci Ulusu manzum eserlerinde de müşahade ettiğimiz gibi (etmek) fiili ile beraber (kılmak) fiilini de buluyoruz. Anlaşılan Codeks Cumanicus,u yazan Katolik misyonerleri bu Codeks'in edebî kısmı için Altın Ordu edebiyatına vâkıf olan yerlilerin hizmetlerinden istifade etmişlerdi.

Misal: Bu beyimisni ögelim,
Sıy tabuhni kılalım.
Bahadur sen, degelim.

Profesör (Bang) bu beyitlere ait notlarında yalnız (degelim) şekline nazarı dikkati celbetmiş ve bu şeklin (deyelim) yerine kullandığını işaret etmekle iktifa etmiştir. Halbuki saitle nihayetlenen fiil maddelerinden (galım) veya (galı) şekli Cuci ulus edebî dilinde alelâde bir şeydir. Meselâ, (Mercanî)nin eserinde zikredilen ve Altın Ordu edebî diline ait olan (Kesikbaş) kitabı (Başlagalı) sözü ile başlıyor, ki bunun manası (başlayalım) demektir.

Yukarıda söylediğimiz Kodeks'in üç beyitindeki (degelim) sözünden başka (kılalım) ve (tabuh) sözleri de şayanı dikkattir. Çünkü bu sözler, (kodeks)in edebî kısmına Kâşgar edebî dilinin tesirini göstermektedir.

III — Altın Ordu Devletinin dağılmasından sonra Cuci ulusu edebî dili tarihi.

XV inci asırda Altın Ordu Devleti Astrakan, Kazan, Kırım gibi bir-

takım ayrı ayrı devletlere ayrıldıktan sonra arazide intişar eden muhtelif hanlıklarda Cuci ulusu edebî dilinin mukadderatı birtakım farklar gösterdi.

Kazan Tatarları arasında birkaç asır, Altın Ordu mahsulâtından bulunan (Hikâyeti Cumcuma Sultan) veya (Kesikbaş) gibi dinî eserler evvelâ yazma, XIX üncü asırda ise basma şeklinde olarak okunup duruyordu. Bununlaberaber derebeyliğin uzun süren devirlerinde yerli edebî dilde yaşayan Tatar dili çok zayıf bir şekilde temsil edilmekte idi. Kazan Tatarlarının edebî dilini teşkil eden unsurlar; Altın Ordu, çağatayca ve osmanlıca unsurlardan ibaretti. Meselâ: nümuneleri ilk defa olarak 1927 senesinde Kazanda neşredilen XVII inci asrın Tatar mutasavvıfı olan (Mevlâ Kuli) nin şiirlerinde Altın Ordu dili unsurları göze çarpar bir şekilde görünmektedir. (Mevlâ Kuli) nin şiirlerinde de; XIV üncü asrın Altın Ordu edebî diline ait eserlerinde bulunan (hakikaten) manasına gelen (bayık), iyi manasına gelen (edğü), (her) manasına gelen (teğme), (geri) manasına gelen (kayra) gibi kelimelere tesadüf ediyoruz.

(Berezin) in neşrettiği, XVI inci asrın sonu ve XVII inci asrın başlarında yazılmış Kazan Hanlığı tarihî eserleri dilinde de Altın Ordu dili unsurlarını buluyoruz.

Kırım Hanlığının hususî ve hana ait kütüpanelerinde (Nehcülferadis) veya (Falname) gibi Altın Ordu devri mahsulâtının muhafaza edildiği son senelerin keşfiyatı ile meydana çıktı. Bununlaberaber Kırım'da bir taraftan (Kıssayı Yusuf) ve (Hikâyeti Cumcuma Sultan) gibi yerli Kırım diliyle yazılmış olan eserler osmanlıcaya tercüme edilmiş ve diğer taraftan yerli edebî dilinde osmanlıca unsurları bol bol mevki almağa başlamıştı.

1927 sensinde (Kırım Tatar dili tarihine ait) makalemde göstermeğe çalıştığım gibi, Altın Ordu edebî dili unsurları ta XVIII inci asra kadar uzun zaman yalnız han divanından çıkma resmî vesikalarda muhafaza edilmişti. Meselâ: XVI inci asrın nihayetinde (Gazi Giray) ın Lehistan kiralına gönderdiği yarlıkta, Altın Ordu vasıtası ile Kırımı geçen Kâşgar dili unsurlarını buluyoruz. Bu yarlıkta (Knaz), (Pan), (Mesçan) gibi Slav sözleri yanında (uluğ) (idim) (ugan) (tengri) gibi sözler de görülmektedir.

Hali hazırda; yalnız XV inci asırda müstakil alan çağatayca yani Timurîler Devletindeki edebî dilin inkişafında Cuci ulusu edebî dilinin oynadığı rolü tahlil için daha fazla tafsilâta girebiliriz.

Çağatayca (Taaşşukname) yi Cuci ulusu dilinde olan (Muhabbetna-

me) ile karşılaştırarak çağataycanın Cuci diline bağlı olduğunu evvelce makalelerimin birinde göstermiştim. (Teskeretülevliya), (Bahtiyarname), (Miraç) dilinin Cuci ulusu edebî dili unsurlarını ihtiva etmekte olduğu anlaşılıyor.

Gerek (Miraçname) ve gerek (Teskeretülevliya) dilinde Altın Ordu eserlerinde alelâde olan fakat halis çağatayca eserlerde kullanılmayan (ve), (sonra) manasına gelen (basa) gibi bir söze rasgelinmektedir. (Bahtiyarname) dilinde çağataycaya malûm olmıyan yalnız Kırım, tatarca, karayımce ve türkçede bulunan bazı sözler vardır. Bununla, (toydüğün) tabirini kastediyorum. (Mir Haydar) ın (Mahzenülesrar) dilinde çağatayca şiir diline mahsus olmıyan birtakım sözler ve şekiller görüyoruz Meselâ: (ön) manasına gelen (iley), (işte) manasına gelen (oş), ve (tapmak) yerine (bulmak) gibi; sonra (Hüsrev ve Şirin) romanı dilinde olduğu gibi (Tür-lüg) ile beraber (türlü) şekli veya mefulünileyh halinde (ge) lâhikası ile beraber (e) lâhikası (görmekke değil, görmeye).

Altın Ordu edebî dili inkişafında Harezmin rehberlik edici bir rol oynadığı için Harezim idaresi başında Timurilerin buldukları zaman ve gerek onun Özbekler derebeylik devletlerinden birine çevrildiği zamandan sonra da Cuci ulusu edebî dili unsurlarının bilhassa asıl Harezimde yazılmış eserlerde şiddetle muhafaza edildiği çok tabii bir netice olur.

Yirminci asra kadar Harezim edebî dilinde çağatayca olmayan unsurlar muhafaza edilmekte idi. XVII asırda Hiyva Hanı olan Ebülgazinin (Şecereyi Türk) adlı tarihî eserinde çağatayca unsurlarını kullanmamağa çalıştığı hakkındaki sözleri malûmdur. XVI ıncı asrın başlarında Özbek Şeybanî Hanın hizmetine geçen Timurilerin şairi olan Mehmet Salihin yazdığı Şeybani Nameye müracaat edecek olursak, bunda da Altın Ordu dilinde mevcut ve çağataycaya malûm olmayan unsurlar buluyoruz.

Mehmet Salihin dilinde çağataycaya mahsus olmayan, uygurcada, Rabguzi dilinde, yaşayan türkmencede kullanılan, Vamberi ile Melyoranski tarafından doğru olmayarak (Kazım) sözüne tebdil edilmiş olan ve (çukur) manasına gelen (karım) sözüne rasgeliyoruz.

(Munis Mirab) ın XIX uncu asra ait (Firdevsül ikbal) adlı tarihî eserinde de ve onun yeğeni olan Agâhinin tarihî eserlerinde dahi çağatayca olmayan yerli Harezim dil unsurlarını bulmaktayız. Sözü kısa kesmek için (Munis) ile (Agâhi) nin nesir dilinde, yukarda zikrettiğim veçhile çağatayca nesir diline malûm olmayan, (etmek) fiiline oldukça sık bir şekilde rasgelindiğini söylemekle iktifa edeceğim.

1917 senesinde (Tuyug) lar hakkında yazdığım makalemde bir taraftan Ortaasyadaki (Tuyug) ların yalnız XI inci asırda Kutadgubilig kitabında ve XV inci asırda Çağatay divanlarında bulunduğu halde diğer taraftan Anadolulu (Kadı Burhanettin) in XIV üncü asırda yazdığı divanda da bulunduğunu biliyorduk. Şimdi Harezmi ile Altın Ordu edebiyatında (Remel) vezninde yazılmış (Tuyug) lardan haberdar değilsek te, (mütekari) vezinde Tuyugların yalnız Kutadgubilig de değil Altın Orduda XIV üncü asırda yazılmış (Hüsrev ve Şirin) romanında da bulunduğunu işaret edebilirim.

(Tuyug) sözünün manasına ve telâffuzuna gelince, (Yakut) diline mahsus olan ve (şarkı söylemek), (methetmek) manasına gelen (toymak) fiili ile beraber; (Şamanı ilâhî) ve umumiyetle (şarkı) manasına gelen (toyuk) sözünü nazarı dikkate almalıdır.

(XIV üncü asrın en eski tarihi türkçe bir yazma kitap) adlı makalesinde Profesör Smirnofun tavsif ettiği - Britiş Muzeum yazma kitaplarından olan - (Nesefî) nin (Nazmulhilâfiyat) tercümesi dilinde Anadolu türkçesi sözleri ve şekilleri ile beraber, Ortaasyada yazılmış en eski türkçe Kuran tefsiri ve Cuci ulusu edebî diline mahsus olan bazı dil unsurları bulunduğunu söyleyebiliriz.

XIV üncü asre ait (Kelilâ ve demna) nın türkçe tercümesini Lehistan türkçüleri tarafından (Zayançkovskiy) tetkik etmiştir. Onun tetkikinden bu türkçe eser dilinde de Cuci ulusu diliyle müşterek olan unsurların bulunduğunu görüyoruz.

Türkiyede son senelerde XIV üncü asra ait türkçe eserlerin tetkikine büyük ehemmiyet verildiğinden Cuci ulusu edebî dili ile eski türkçe edebî dili arasındaki münasebetlere ait yeni malûmatın tezahür edeceğine kaniim.

IV — Cuci ulusu edebî dilini ilerde tetkik hususundaki esas vazifelerimiz nedir?

Şimdi gerek Türkiyede ve gerekse Sovyet Birliğinde lisaniyatçılık tetkikatı muayyen bir plân dahilinde yapılmaktadır. Türk dili üzerinde yapılacak ilmî tetkikatın plânını tertip etmek Kurultayımızın da vazifelerinden biridir.

Türkiyede ve Sovyet Birliğinde Cuci ulusu gerek edebî ve gerekse yaşayan dilinin tetkikatına karşı son zamanda gösterilen alâkayı ve bu tetkikatın ilmî ehemmiyetini nazarı itibare alarak Cuci ulusu dilinin ilerdeki tetkikleri hususunda Türkiye ile Sovyet Birliği bilginlerinin teşriki

mesailerine ait dokuz maddeden ibaret olan şu kısa plâni Kurultayımıza teklif ediyorum.

I — Türkiye, Sovyet Birliği ve diğer memleketlerdeki resmî ve hususî kolleksiyonlarda muhafaza edilmekte olan Cuci ulusu edebî diline ait bulunan yazma kitaplar ve vesikalara birleştirilmiş bir fihristin tertip ve neşredilmesi suretile Altın Ordu diline ait malzemenin yalnız kemiyet değil keyfiyet noktasından da kıymetini meydana çıkarmalıdır.

II — Aynı zamanda Cuci ulusu dili ve menşe veya inkişafı noktai nazarından buna bağlı olan başka dillere ait basılmış eserlerin (endeks)inin çok kısa bir müddet içinde hazırlamak ve neşretmek lâzımdır.

Bu endekse muayyen bir mesele etrafında gerek ilmî tetkikat ve gerekse tenkidî mahiyette bulunan veya işlenmemiş malzemeyi ihtiva eden bütün kitap ve mecmualar ve gazetelerdeki makalelerin unvanları da sokulmalıdır.

III — Bu enformasyon mahiyetindeki eserleri hazırlamakla beraber (Kutp)un (Hüsrev ve Şirin) adlı romanı (Harezmi) nin (Muhabbetname)si gibi bedîi edebiyata ait eserleri yalnız lisanîyatçılık değil, edebiyatçılık noktai nazarından da yazılacak mukaddimeler, notlar ve endekslerle teşhiz edip seri bir surette neşretmek elzemdir.

IV — Yalnız lisanîyatçılar için değil edebiyatçı ve tarihçiler için de ehemmiyetli olan Altın Ordu, Kazan, Astırankan, Kırım, Hiva Hanlıklarına ait olan kâfi derecede mükemmel olmadan neşredilmiş yarlık ve başka vesikaların tenkidî bir surette tekrar neşredilmesi ve neşredilmeyenlerin basılması için münasip memleketlerde arşivlerin aranması lâzımdır.

V — Kıpçak dilinde Ermeni alfabesi ile yazılmış ve Ukraynadaki Ermeni muhacirlerine ait bulunan hukukî vesikalar şayanı dikkat oldukları için bunlardan meydana olanlarının neşrini tesri etmek ve bu çeşit malzemeyi araştırmak lâzımdır.

VI — Harezmi, Altın Ordu ve Mısır ile diğer memleketlerde Kıpçak dilini aksettiren türkçe - arapça lûgatlerin araştırılmasına devam etmek ve malûm olan türkçe - arapça, türkçe - farsça lûgatlerin tenkidî şekilde tetkik ve neticelerini neşretmek lâzımdır.

VII — Altın Ordu dilinde ve ona yakın olan dillerde Arap ve İbranî alfabesi ile yazılmış müslüman ve karayım dinî edebiyatının matbu olmayan eserlerini, birinci maddede zikredilen fihriste dahil edip bunlardan lûgate ve gramere ait malzemeyi çıkarıp neşretmelidir.

VIII — (Kodeks Komanikus) un yeniden tenkidî bir şekilde neşrine muavenette bulunmalıdır.

IX — Dördüncü maddede sayılmış hanlıkların derebeylik devri edebî dillerinin ve bununla beraber 15 inci asrın Çağatay, 14 üncü asrın Azerbaycan ve türkçe edebî lisanlarının inkişafında Cuci ulusu edebî dilinin oynadığı rolü tetkike devam etmelidir.

Bence ileri sürülen türkiyata ait bu konkrete meseleler etrafında Türkiye ve Sovyet Birliği bilginlerinin birleşmesi şüphesiz iki komşu ve dost devletler arasındaki ilmî münasebatın ilerdeki inkişafına kat'î surette yardım edecektir kanaatindeyim.

PROFESÖR GİZE'NİN TEZİ

Dil Bilgisinde Eski Mefhumlar Telâkkisi

İlk olarak Türk Dili Tetkik Cemiyetinin lûtuflukâr davetine derin teşekkür etmeyi bir borç bilir ve mümessili sıfatiyle Alman ilim âleminin saygı ve selâmlarını sunarım. Son ayrıldıktan on beş yıl sonra yeni Türkiyeyi görmeye vesile çıktığına bilhassa seviniyorum, Türkiyenin Büyük Reisi Gazi Hazretlerinin rehberlikleriyle yapmış olduğu büyük terakkiye yakından tanık (şahit) olmakla gerçekten öğrenüyorum. 1918 Mütarekesi zamanında hepimiz Türkiyenin siyasî hayatının sonuna erdiği kanaatinde idik. Fakat; iş büsbütün başka oldu; Büyük Dâhinin ulu himmetiyle Türkiye dünya siyasetinde mühim rol oynayan yerini aldıktan sonra şimdi bilgi alanında (sahasında) yeni yollardan yeni hedeflere doğru metin adımlar atıyor. Şu Dil Kurultayı bunun bir tanığıdır.

Yazık ki Kurultaya sunulacak tezi memleketimde hazırlamaya vakit yoktu. Seyahate çok çabuk çıkmak zarureti vardı. Bununlaberaber Türk dili ile kırk yıldır uğraştığım müddette Türk dilinde büyük rol oynayan türlü mefhumlar ve ıstılahlar üzerine kısaca maruzatta bulunmak istiyorum.

Türk dili bilgisinde en mühim mefhumlardan biri (agglutination) (iltisak) kelimesidir. Biliyorsunuz ki bu mefhum geçen asrın başlarında Hint ve Cermen bilgisi tarafından yaratılmıştı. O vakitler bütün dünya dilleri morfoloji tasnif denilen şematik bir tarzda sınıflara taksim edilirdi. Buna göre diller:

(Isolé) diller, yani; kök ve ekin tamamıyla ayrı bir vaziyette yanyana duruşu,

İkincisi; (agglutinant) yani; kök ve eklerin biribirine yalnız haricen bağlı oluşu, ayrılamayacak surette,

Üçüncüsü (Flectant), yâni; kök ve eklerin tamamıyla biribirine kaynaştığı tarzıdır.

Bir de dördüncüsü olmak üzere almancada infigierende denilen sınıf vardır ki buna inhilâl etmiş nazarile bakılır; buna karşı üçüncü sınıf mütekâmil dil olarak telâkki edilirdi.

Bu (isolation), (agglutination) ve flexion dili değiştirmeye amil olduğu zannediliyordu. Bugün bu telâkkilerin yanlışlığı çoktan anlaşılmıştır. Biz şimdi biliyoruz ki bu üç şekil bütün dillerde, bazılarında az, bazılarında çok olmak üzere kendisini göstermektedir. Meselâ; biz biliyoruz ki (isolé) dilinin mümessili olan çince tekâmülünün başında değil sonunda bulunmaktadır. Nasılki ingilizcede bugün (isolé) dil olmak yolunu tutmuştur. Kezalik modern Hint ve Cermen dilleri eski Hint ve Cermen dillerine nispetle daha ziyade iltisakî şekil arz etmektedir. Meselâ: lâtincenin hususî şekillerde yaptığı irap ve tasrifler bugün kendisinin çocukları olan dillerde kelimelerle ifade edilmektedirler. Ezcümle; bunlarda harfi tarif ismin önüne, şahıs zamiri fiilin önüne konuluyor. İraplar; (préposition) larla fiiller yardımcı fiillerle tasrif ediliyorlar,

İltisak tarzı bazı muayyen dillerde has bir şekil olmayıp bütün dillerde kendisini gösterir (agglutination ve flexion) dahi bunun gibi aslında kelimelerin terkibinden hâsıl olmuşlardır. Daha, maruf Alman Dil Bilgini Paul, maruf «Dil bilgisi Prensipleri» eserinde diyor ki; «dilde bütün tariflerin, irapların normal zuhûr tarzları terkip suretindedir. «Tekâmül boyunca bir ön ek yahut son ek asıl zuhûr ettiği kelimeye olan bütün bağlarını kaybeder. Şu halde (flexion,) ile lemiş olan iltisakî tarzdan başka bir şey değildir. Şu halde iltisakî tarzı Oral-Altay dillerine has bir tezahürün delili olarak göstermek kat'iyen hatadır.

Demek ki (flexion ve agglutination)'nun dil değiştirmeye amil olan muhtelif kuvvetleri temsil etmediklerine göre flexion'nun diğerine nispetle daha ziyade müessir oluşunun sebebini aramak gerek. Vakiâ (Bötling) iltisakî dillerin son hecelerinin de asıl zuhûr ettikleri kelimelerini tanıma imkân olmadığını tesbit etmişti ve bu yüzden iltisakî dillerin son heceleri kat'î olarak halis (flexion) dillerinin karakterini taşıyor gibi görünüyordular. Yani; türkçedeki irap eklerinin asılları olan kelimeler nekadar

meçhulse sanskrit irap eklerinin de o kadar meçhuldür. Şu halde burada dahi (iltisakî) mefhumu bize meseleyi halletmiyor. İnsırafî ve iltisakî dillerin aralarında fark iltisakî dillerde son hecelerin öz kelimedenden daha kolayca ayrılmasıdır. Meselâ: türkçedeki cem edatı olan (lar, ler) eki aslından kolaylıkla ayrılabilirdiği halde Hint ve Cermen dillerindeki birçok cem tarzları dolayısıyla bu eklerin asıllardan ayrılmaları daha güçtür. Kanaatime göre bu müşkülât yani ek hecelerinin kolay veya güç ayrılması - ki kelimelerin terkibi demektir - bu iki dil familyasında tamamiyle aynıdır.

İnsırafî dillerde eklerin özlere daha sıkı bağlı bulunuşunun sebebi aksanların tehalüfünden ileri gelir. Aksan meselesi umumî heyetile bugün ne Hint ve Cermen ne de Türk dillerinde çözülmüş, fakat: bugün denebilir ki Hint ve Cermen dilinde aksan, tek heceler üzerine kuvvetli bir surette müessir olur. Halbuki Türk dillerinde aksan bu tarzda olmayıp musiki ahengi tarzındadır. Bununlaberaber Profesör Bang bu musiki ahengi aksanının da bazen kelimenin ortasındaki heceleri kaybedecek surette müessir olduğunu teşbit etmiştir. Meselâ; (çocuk ile) ifadesinin (çocukla) şeklini alarak aradan (i) nin kaybolması gibi.

Fakat; Hint ve Cermen aksanı, yakınındaki bütün sedalı ve sedasız harfleri değiştirecek yahut tamamile ortadan kaldıracak derecede kuvvetli bir surette müessirdir. Şu halde insırafî ve iltisakî tarzlar aksanların tehalüfünden ileri gelmektedirler.

Kanaatime göre türkçedeki ahenk kaidesi de aksanların gösterdiği bu hususiyet dolayısıyla izah edilmelidir. Musiki aksanının zafı yeni kelime teşkiline kifayet etmediğinden dil, yeni kelime yaratmağa vasıta olarak ahenk kaidesini kullanmıştır.

Bu izahata göre (iltisakî) ve (insırafî) mefhumlarının dil bilgisi ıstılahtından çizilmeleri icap ettiği, bundan başka ahenk kaidesinin türlü dillerdeki hususiyetinin sebebi anlaşılmiş bulunmaktadır.

İnsırafî denilen dillerde aksanın kelime teşkilinde yaptığı tahrip edici tesir dolayısıyla kelimenin hakikatının tanınmasına mâni olduğunu önce gördük. Bu aksan aynı zamanda dil tekâmülünde başka bir tezahür olan fiillerin inkişafının da tanınmasına mâni olmaktadır. Meselâ: bazı dillerde « ağlıyorum » suretinde ifade edilen fiil diğer bazı dillerde « gözlerimin yaşları » suretinde söylenmektedir. Bu iki ifade tarzının tehalüfü yüzünden (fiil karakterinde) ve (isim karakterinde) olan dillerden bahsedilir. Hint ve Cermen dilleri yalnız (fiil karakterinde olan dilleri temsil etmekte olduklarından isim karakterinde olan dillerle hiçbir irtibat görülmez.

Türkçenin, fiilin tedricî tekâmülünü oldukça açık olarak göstermesi

dil bilgisi için büyük bir kıymet teşkil eder. Bu günkü türkçe, Hint ve Cermen dili gibi kat'î olarak fiil karakterinde olan dili temsil eder. Fakat eski Türk dillerile (isim karakteri) görülür. Meselâ (yazar) kelimesi bugün daha ziyade fiil olarak kullanıldığı halde haddizatında faili gösteren bir sıfat idi. Nasıl ki bugün de (okur, yazar adam) denir, keza bugün Anadolu türkçesinde artık bırakılmış olup diğer lehçelerde kullanılmakta olan (geliptir) tabiri aslında (ip) ile nihayetlenen bir rabıt sıygası iken git gide (gelir) şeklini alarak fiil olmuştur.

Gene böyle; bugün ancak lehçelerde yaşamakta olan (ben gelene kadar) şekli yazı dilinde (ben gelinceye kadar) manasında kullanılmıştır. Burada (gelen) kelimesi, faili gösteren ve sıfat iken sonraları bir hareketi ifade eden fiil suretinde kullanılmıştır.

İşte bu yazar, geliptir, gelen vesaire gibi rabıt sıygaları, failiyeti gösteren sıfatlar, sıla sıygaları dilin haddizatında isim karakterinde olduğunu gösterir.

Önce arzettiğim gibi ansızın yola çıkmak mecburiyeti dolayısıyla tez için gereği olan malzemeyi beraber alamadım. Bu yüzden maruzatım esasen burada bitmektedir. Yalnız şurasını ehemmiyetle ilâve etmek isterim ki şayet benim bu görüşüm kat'î olarak tahakkuk ederse Hint ve Cermen dil tarihinin bize izah edemediği, fiillerin zuhûru tarzı anlaşılacak ve bu suretle bütün dillerde aynı kanunların hâkim olduğu meydana çıkacaktır.

Son olarak şurasını yüksek Kurultaya bildirmek isterim ki büyük harp çağında, Üniversitesinde üç yıl tedrisatta bulunmakla öğündüğüm Türkiyenin bugün her yönden gerçekten alkışlanacak parlak bir yol tuttuğunu görmekte seviniyorum. Hele dinlediğim tezlerin genişliği ve derinliği bilgi uğrunda yapılan savaşların yamanlığına ve başta herkesin saydığı Gazi Hazretlerinin bulunduğu, bilgi savaşçılarının gerçekten bu işlerin eri olduklarına içli bir inan vermektedir.

BAY YUSUF ZIYA ÖZER'İN TEZİ

İkinci Türk Dili Kurultayında söylenen tezlerden biri de Eskişehir Saylavı Profesör Yusuf Ziya Özer'in (Ural-Altay dilleriyle Türkçenin münasebeti) hakkındaki tezidir:

Bu tezi de aşağıya olduğu gibi koyuyoruz:

URALO-ALTAY DİLLERİYLE TÜRKÇENİN MÜNASEBETİ

Bazı Türkçe Kelimelerin Bu Diller Vasıtasıyla Diğer Lisanlara Tarzı İntikali

Program:

- 1 — Uralo-Altay dillerinin türkçe ile münasebetini tesis eden ahval
- 2 — Fin dili
- 3 — Mançu dili
- 4 — Tunguz dili
- 5 — Mogol dili
- 6 — Bazı türkçe kelimelerin bu dillerde aldığı şekil ve İndo-Avrupaî semitik dillere intikal tarzları
- 7 — Bu eşkâlin sebepleri, fonem tebeddüller
- 8 — Hallolunacak noktalar.

Uralo-Altay dilleri ötedenberi dilcilere göre türkçeye yakın ve türkçe dil ailesi meyanında sayılmaktadır. Bu dillerin en mühimleri fino-ugriyen, Mogol, Mançu, Tunguz, dilleridir. Fakat bir zamandanberi Fino-ugriyen diller bunlardan başka sayılmaktadır. Şimdi hâkim olan fikir Türk, Moğol, Mançu, Tunguz dillerinin bir aile teşkil etmesidir. Buna birkaç sebep gösterilmektedir:

- 1 — Büyük miktarda kelimelerde iştirak
- 2 — Kelimelerde savti ahenk
- 3 — Nahiv usullerinde müşabehet
- 4 — Tasrif şekillerinin suffixe lerle yapılması
- 5 — Mef'ulü fihlerin ve izafetlerin aynı edatı alması.

Memleketimizde Uralo - Altay dillerile türkçenin münasebetine dair henüz tetkikat başlamamış veya başlamış ise benim ıttılama erişmemiş olduğundan bu hususta bazı düşüncelerimi bir konferans mevzuu yapmayı münasip gördüm. Gerek İndo-Avrupayî ve gerek semitik diller üzerinde türkçenin izini aramak kasdile yaptığım uzun tetkikatta bütün bu dillerde yalnız türkçenin değil Uralo-Altay lehçelerinin hepsinin karmakarışık olarak mevcut bulunduğunu gördüm ve şuna kanaat getirdim ki Sibiryaya ve Turan yaylasından muhaceret kafileleri dalga dalga birbirini takip ederek yürümeğe başladıkları vakit bu lehçeleri konuşan kabileler karmakarışık olarak hareket etmişler ve biraz sonra kalkanlar biraz evvel hareket edenlerle yollarda, otlaklarda karşılaşarak yekdiğere karışmışlar ve nihayet herhangi bir sahada yerleştikleri vakit herbirinin lehçe ve şivesi diğeri üzerinde tesir yaparak hale ve muhite göre muhtelif lisan gruplarının teşekkülüne sebep olmuşlardır.

Fakat şurası gariptir ki bu muhtelif lehçeleri konuşan adamlar birbirleriyle pek âlâ anlaşabiliyorlardı. İptidaî devirlerde Hemedan dağlarının eteklerinden Akdeniz sahillerine ve hatta Akdenizin aksayı garp sahillerine kadar uzanan büyük ve geniş sahada muhtelif lehçe farklarına rağmen kullanılan lisan tek bir lisan addolunacak halde idi. O halde muhtelif şivelere ve lehçelere ve fonetik ayrılıklara rağmen bu adamların yani isimleri sayılmakla bitmez kavimlerin konuştuıkları lisan aslında tek bir lisan mı idi? Böyle olması en tabiî gibi görünür, ve işte bunu anlamak için Uralo-Altay dillerinin mahiyeti hakkında bazı tetebbuat yapmağa mecbur oldum.

Bu tetebbuat neticesinde gördüm ki Uralo-Altay dillerinin kamusunu teşkil eden lûgatlerin büyük bir kısmı ya doğruca veya fonetik tahavvülata uğramış türkçe lûgatlerdir. İndo-Avrupaî ve semitik dillere intikal etmiş olan türkçe kelimelerin bir kısmı da bu lehçeler tarikile bu dillere geçmiştir. Buna mukabil bu dillerin diğerkısım lûgatleri de türkçe ile alâkası yok gibi görünen kelimelerdir. İndo-Avrupaî ve semitik dillerde türkçesi bulunmıyan lûgatler işte bu dillerden kalmış kelimelerdir.

Şu halde bir muamma karşısındayız. Uralo-Altay dillerinde türkçe ile alâkası yok gibi görünen lûgatler acaba aslında türkçe olup ta sonradan Türklerce unutulmuş ve diğerkısmın lisanlarında mı kalmıştır? Acaba bu lûgatler bizim henüz bilmediğimiz Türk lehçelerinde yaşıyor mu? Altayların derinliklerinde, Kadırgan dağlarının yaylalarında yaşamakta

olan muhtelif küçük Türk gruplarının dillerinde bunların kökleri mevcut mudur? Yakut türkçesinin, Çuvaş türkçesinin derinden derine bir teteb- buu bize bunların aslı hakkında bir fikir, bir iz verebilir mi? yoksa bu lûgatler müstakillen bu kavimlerin mahsulü müdür?

Muammayı daha açık meydana koymak için bu lisanlardaki türkçe değil gibi görünen kelimelerden oldukça geniş bazı misaller irat etmek lâzımdır.

Vakıâ Uralo-Altay dilleri arasındaki yakınlığı daha açık gösterebil- mek için bu dillerin gramer kavaidinden de bahsetmek lâzımgelirse de bu iş bir konferans mevzuu olamayacak kadar geniş ve uzun olduğun- dan bundan sarfı nazar ediyorum.

Fin dilinden bazı kelimeler

Fin dili son zamanlarda indo-avrupayı sayılmak için bir meyelan vardır. Bu bir fali hayırdır, çünkü fin dilinin indo-avrupaî diller züm- resine girmesi uralo-altay lehçeleri üzerinde yapılacak lisanî tetkikatı genişletecek ve sonunda bu lehçelerin de aynı membadan geldiği anlaşı- larak türkçenin ana dil olduğu hakikatini meydana koymaya vesile ola- caktır. Şimdi bu dildeki lûgatleri bir gözden geçirelim.

aalto	dalga	harkku	<i>alınan:</i> harke
aasi	eşek	harmi	sıkıntı, <i>alın:</i> harm
aattli	asalet	harras	gayretli, kızgın, hırs
ahjo	ocak	haukka	<i>alın:</i> habicht = autour
aikki	yok, yokri	hauki	= etraf
aika	zeman, epok	heimo	don = <i>alın:</i> hagel
akana	başak, ekin	hepo	soy, ayle, oymag
almu	sadaka, aumon	herra	yabu gr: hipos = at
aluna	alun	hertta	seigneur, herr, er
amatti	emek	hinku	cœur herz kör =
ankea	dar, teng	haukka	kalb
ansa	tuzak, ökse	huvi	bogmaca, hınçırma
arkku	arche, kaisse = san- dık, kasa	hemere	humuk
avio	izdivaç, evlenmek	irrata	heva, heves
erhe	erreur = hata	jaala	gr: himeros, imir,
hakan -	kanca = alınan: haken	juhta	karanlık
Hakata	vurmak alınan: hamuen	kaali	azad etmek, hurriyet
Hamara	balta = alınan: hamer,	kaapata	açık kayık yoluk
hame	çekiç		çekme hayvanı, yedek
	elbise, came		kohl, lahana
			kapmak

kaarne	kuzgun	kynttila	[Lumière] kandil
kaaşu	gaz	karryt	[chariot] araba
kahveli	çatal, alm: gabel	laatia	yaşamak
kalliyo	kaya	latia	döşemek, yatık
kansa	con: ahali [gens]	lahto	[lacet] bağ
kari	kaya	laiha	zaif, arığ
karilas	ihtiyar, karı	laiva	[bateau] yoluğ
karga	sürü	laki	[loi] kanun
karsas	egri	lepo	rahat [repones]
karsta	kaşağı, karçımak, [kratze, grattoir]	lava	[algue] yosun cinsin- den bir nebat
Kartano	kur	luvata	vad
karvas	sepet [corbeille]	luukku	[lacune] boşkuk
kasku	kıssa, hikâye	manata	ihtar [mender]
kassara	makas	Marras	ölüm hastalığı, ma- raz
kato	yitik	masto	[mât] direk
katu	cadde	mehu	[séve moût]; ağaç özü. ilik
kauha	çanak, kova	merkki	işaret [marque]
kaunis	kuas, güzel	miero	dünya, yer
kaupata	satmak [kaufen]	miettia	düşünmek, otumak
Keli	yol	mitta	ölçü [mètre]
kelkka	kızak, kelek	murha	katil, mor- mürt [mort]
keritzim	koyun makası, kertici	muuri	[mur] duvar
kerite	kırpmak [Scheren]	mylly	[moulin] değirmen
Kerpo	[gerbe] demet	napa	göbek, nef
Kiiras	temiz, arığ	oinas	koyun
kilpi	kalkan	ara	burgu
kimo	küf	orpo	orphelin: yetim
kirja	kitap, kırp	paljo	çok, bol, pahi
kirjain	harf	palle	rides, plis: kırışik
kirves	balta, kırmaktan	panta	bent
koju	ocak	pari	çift[pair]
korppi	corbeau: karga	pillu	balta
koti	ziyaret [hote]	piki	poix
Kota	[chaumiére, hute] oda	pilkka	leke
kulu	école: mektep	pora	burgu
krafta	écrevisse = istakoz	pumpuli	pamuk
kuihtua	solmak, küflenmek	papsi	kuzu
kukku	coq: horoz		
kuppi	tas, küp		
kuulla	eşitmek, kulaklamak		

rako	yarık	tappaa	tuer : öldürmek
rauha	rahat	terve	taze, tere
rauma	ırmak	tiili	tuile = kiremit
ravi	Tarab, trot [trız]	tipku	dayak
riita	kavga [irriter]	tulki	dilmeç
rikas	[riche] = zengin	tumanto	sis, duman
ripa	sap	turve	tourbe = adi halk, bir
ruta	soğukluk [froi]		nevi yakılan madde
rotta	fare [rat]	tihje	boş, tehi
Ryövata	ravir = gaspetmek	tirmeya	sarp, tırmanmaktan
ralssi	kurtuluş, halâs	tytar	fille tochter = kız
saha	acie : tezkere	uula	yol, âdet
sairas	hasta, sayrık	vaino	haine, kin, önç, ven-
salava	gögüt [saule]		detta
salo	hâli yer [çöl]	vara	varlık
sarja	sıra	varsa	hırsız, uri, uğrı
sata	yüz, sat (100)	varpu	verge : ufak çubuk
seili	yelken		uzun ve bükülebilir.
seita	sihir, şeytan	varttua	büyüme, üremek
sihti	süzgeç, sıkılmaktan	vasikka	dana, buzağı
siima	ip	vaunu	kağrı
sirkka	serçe	vero	vergi
siser	soeur, schwester =	vesi	su [Wasser]
	hemşire	vintti	[Wind, vent] rüzgâr
suola	tuz [sel]	virta	ırmak
sarpia	içmek, şurp	voro	haydut
taivas	tamps, ciel : vakit,	voide	pouvoir = hakimiyet
	sonra		

Mançu dili

Mançu dili pek incelemeye değer bir dildir, esef olunur ki bu dil bu gün ölü diller arasına girmektedir. Mançu sülâlesinin Çin tahtını işgal ettiklerinden ve Mukdeni terkederek Pekini makarrı hükûmet yaptıklarından beri Çinliler mançuriye yayıldılar ve yavaş yavaş Mançu dilini tamamen yutarak yerine çinceyi yerleştirdiler. Bugün yalnız İli ırmağı kenarlarında ay gun, mergen, butha, çiçikar gibi şimalî Mançuri şehirlerinde ve Kirinde birer adacık halinde bulunmaktadırlar. Halbuki ilk mançu

hanları bu dili yaymak ve saklamak için ne büyük emekler yapmışlar, ne gayretler göstermişlerdir. Bilhassa Kang - Hi, Kinyen - Lung gibi imparatorlar bu dili çin dilinin istilâsından kurtarmak için mançuca nekadar eserler yazdırmışlar, ne gramerler tertip ettirmişlerdir. Çin ve Mogol dillerinden nekadar eserler tercüme ettirmişlerdir. 1708 de 21 ciltlik (Mançu - Mogol dilinin aynası) namile bir lûgat vücude getirildi. 1780 de yine buna benzer 24 ciltlik bir lûgat yapıldı ve 10 ciltlik Mançu - Mogol - Çin - Tibet lûgati yapıldığı gibi bunun bir de 36 ciltliği vücude getirildiği, bu gün British Museum de Mançu Mogol - Tibet - ve türkçe (Çagatay türkçesi) olarak beş lisan üzere mürettep 36 ciltlik bir lûgatin yegâne el yazısı nushası mevcuttur.

O zaman imparatorlar Mançu dilini bilmiyenlerin devlet memuriyetine alınmamasını şart koymuşlardı. Bukadar emeklerden ve gayretlerden sonra bu imparatorların yerine gelenler her şeyi unuttular, imtihan usulü terkedildi, Mançu dilinin korunmasına çalışılmadı ve nihayet çekirgeler gibi Mançuriye yağan ve yayılan Çinliler dillerini de yaydılar ve Mançuları yuttular.

Bereket versin bu imparatorların emek ve gayreti yazılı bir dil halinde mançu dilini saklamıştır.

Şimdi bu dilden aldığım misalleri görelim :

Lûgatlere geçmeden evvel şunu ilâve edelim ki Mançu dilinde bizim mastar dediğimiz fiil isimleri "me,, (suffixe) ile nihayetlenir bu da bizim "mek,, "mak,, edatımızın tahfif edilmiş halidir.

Bir dilde mastar edatının bulunması tarihin bir devrinde o dilin bir tekâmüle mazhar olduğunu gösterir. İçtimaî fikirlerin "concréte,, hallerden "abstrait,, fikirlere yükselişinin alâmetidir. Bu gün Sibir ve Altay sahalarındaki bazı Türk kabileleri mastar edatı kullanmazlar. Onun yerine "edermen,, "gidermen,, gibi hal sigasının birinci şahsını kullanırlar. İndo avrupaî diller de vaktile böyle idi, Araplar mazi sigasının üçüncü şahsını kullanırlar, halbuki mastarlar bir fiil ve harekete zaman ve eşhas fikrinden mücerret olarak bir isim verdirir, fakat bundan çok kat'î bir mana da anlamak doğru değildir, tarihin bir devrinde böyle bir "suffixe,, almamış ve o surette tekâmüle doğru gitmiş lisanlar da vardır, bunlar efkârı mücerredeye yükselmemiş addedilmezler, meselâ şimdiki yunancada ve bulgarcada dahi mastar edatı yoktur. Her halde bu edat mançu lisanının meçhul bir devirde tekâmülü eserini göstermektedir.

afaha	yaprak, safha	oşun	sert, zalim, haşin
aha	yağmur, yağı, sahap	uşaha	yıldız, ışık
ahun	ağa, ahı	uençame	vendre: satmak
aisi	asığ	uentuhuri	vaine, en vain: boşuna
alkinbume	şan arttırmak, alkımak	uime	laver, yumak
amuran	amour = aşk	ukunçime	yükünmek
anaku	anahtar	ula	fleuve, bulak
abka	gök	üldeke	ulden, ziya, yıldız
abkai horkiku	axe de ciel, mihveri	ulame	öğretmek, ilim
	sema	ulhime	bilmek, anlamak, ilim
	adalet	ulime	kurban vermek, yo-
atali	kesmek, hacamat		luğmak
açame	esvap	umbume	defnetmek, embau-
atu	otlatma		mer
atulame	pain, ekmek	unga	ancêtre: ejdat
efen	defn	unge	oignon: soğan
EIFÜ	âne: eşek	ungime	envoyer: göndermek
eihen	tromper: aldatmak	unin	inek
eitereme	soeur ainée: abla	ura	arka
eium	brillant: parlayan, pır-	urame	insan sesi, bağırarak
elden	lanta	urime	yıkılmak, viran
	elçi	ursaname	büyüme, üremek
elçin	ama	use	tohum, tane, öz
eme	descendant: ahfat	useme	sémer = ekmek
enen	ana	uçan	uç
enie	er [almanca] o	veçeme	victime = kurban
ere	süpürmek, arımak	nasame	pişman olmak, neda-
erime	zaman, ére		met
erin	sabah	nene	ön
erte	galebe, ütme	nesüken	sevimli bir çehre,
eteme	couper: kesmek		nazik
ikubume	langue: lisan	nikekşeme	aksamak
ilengu	encore: Taha	niçuke	inci
ineku	hennir, kişnemek, in-	nukame	nokme
inçame	lemek	kaşaku	süpürge, kaşağı
	s'assembler: toplan-	hafume	ezberden bilmek, hıfız
isame	mak	kaibume	oyunda gaip etmek,
	punir, üzme, azap		gaip
isebume	kusmak	kaka	kaka
okşeme	sang, verid	kala	el, kol
ouri	herbe: ot	hali	çöl, yaban, hâli
orho			

kalka	kalkan	paksan	paquets: paket
kalime	kalkma	panin	nature, pan = tabiat
kame	kamalamak, muhasa- ra etmek	pançibume	çifleşmek, pan
hana	çadır, hane	patalama	bataille = muharebe
hangebume	karar vermek	peye	vücut, insan, boy
kara	kara	peki	fort, pek: kuvvetli
harki	küçük ırmak, hark	pekileme	pekikme
karçame	örte	pereme	korkudan şaşırma, peur
kashūme	kasem	peçeme	se battre, döğüşmek
hatume	kesmek, hasad etmek	piliku	flatteur, dalkavuk, yü- ze gülen
kopi	çöl, gep	pilume	flatter, caresser: ok- şamak
horon	puissance, [koyranos] yunanca devlet, kud- ret	pioleme	polir: parlatmak
hotorome	yükselmek: hauteur: fransızca	pira	ırmak yatağı, ır
hualiyame	birleşmek, être unis [fransızca]	puhi	peau: deri
hualiyasun	coalition = ittihat	pokto	bossu: kambur
hangiyame	menetmek, engel ol- mak	pula	plante: nebat
huata	vide (endroit) hâli yer	puhiyeme	şüphe
hudun	vite, çabuk	purha	branche: dal
hudulame	faire, vite: çabuk yapmak	pulime	bel'etmek
hūia	huîtres, stridya, midya	puçan	buisson: çalılık
kurgin	flammes, kor	sahatame	sayit
huri	koz, kozalamak	sain	bon, saine: iyi, sağ- lam, sıhhat
kuru	peynir, kurt	sakso	saksı, corbeille
husun	force, güç, güçün	same	savoir: bilmek
kuta	katık	seme	söylemek
kuça	koç	sengüi	sang: kan
pa	pays: memleket	siberi	ter, sueur
pagu	jeu: oyun	sirame	sıralamak
payanbume	bayanmak, zengin- lenmek	sireneme	chanter, sıramak
paita	action, fait, fiil hare- ket	sui	günah, cürüm, suç
pakşe	bakşı	suitame	sulamak
		sun	süt
		sunsame	süt sağmak
		sungke	essence: koku
		suturi	history, histoire: tarih
		şakalame	şak
		şapi	disciple: yordakçı

şelhinga	jaloux: kıskanç	maian	bras, main, kol, el
şeri	origines, sources,	maiame	moins, amoindrir :
	menba, menşe		azaltmak
şu	sciences, élquence,	maise	blé, maïs, bugday,
	habilité: ilim, maha-		mısır
	ret, belagat	maitu	massue, sopa, çomak
şakşaha	yangak	maitulame	pataklama
şün	sun, sonne, soleil :	maktaçun	medih, makta
	güneş	mama	büyük anne
şurume	ramer, kürek	manga	kuvvetli mög, möng
şüteme	iftira etmek	masame	péser, vezin
tahame	itaat	meileme	ayırma, bölme
taifu	tabip	mishan	mesure, mesaha
talame	kol uzatarak ölçmek,	mo	ağaç, ot
	tul	muke	su
tapahan	tepe	mutume	bitmek
taran	ter	çalbarime	yalvarmak
tarime	tarımak	çarime	chanter, sıramak
tatan	tente, village: köy,	çitere	futur: istikbal
	çadır	yeuleme	yağlamak
teleme	étaler: yaymak	yün	zone, axe, mihver
temon	timon yeke	keke	keke
tempei	toujours, temps: va-	kemü	kamu
	kit, daima	keütem	ruse, hud'a
tobome	zebih, sacrifier	heçen	şehir duvarı hısın
toma	tepe, tempe, tombeau:	hetu	de coté: yana
	mezat	hiase	kese
tomsome	tomber: düşmek	kuendeme	chanter, handen
toro	usages, doctines, türe	kuili	coxillére: kaşık
tua	ot, ateş	kuoki	terre fertile, cop:
tukşan	tüge		münbit arazi, poroz
turun	model, forme, tavur	kurgen	amele, ırgat
leuleme	söyleme, laflama	kurun	royaume [koyranos]
lata	geç, tün		devlet
maşa	kaşık	fa	fenêtre: pencere
mafa	baba	falu	balık
magalambi	beaucoup, megalo,	fame	acıkmak, faim
	büyük, çok	farşe	parça
mahu	masque, maske	feçike	fena hareket, fısık

fiteme	vedia	fulu	büyük, çok, ziyade,
forime	burmak		plus
fozon	lumièrè, ışık	furu	colère, fureur, furieux
fozome	parlamak, foz		etc. hiddet
fularilame	etinceler, fulgurant, parlamak	ueile	action, ueileme = yapmak: fiil

TUNGUZ DİLİ

Dilciler nazarında tunguz dili mançu lehçelerinden sayılmaktadır, fakat aralarında oldukça farklar vardır. Bu dil mançu lisanı kadar zengin değildir. Vakiâ Tunguzların da şanlı devirleri olmuştur. Fakat bugün bile medeniyetçe Mançular derecesine yükselmemişlerdir. Bundan dolayı dilleri de büyük bir kayıtsızlığa ve ihtimamsızlığa uğramış kalmıştır. Bu dil türkçeye Mançulardan daha yakın gibi görünür.

aka, akın	aga	imne	iğne
aga, haga	ayag	orolim	evirmek
aja	eyi	oiti	oylu akıllı
alak	ala	uolargam	allaşmak
aral	aral	ukan	uk akıl
arun, arıvun	arıg	ukırum	bakırmak
arukun	terahi		ögüz
arkan	arka	ügi	yok, yukarı
ancan	yangak	ügile	yukarda
elekes	ilk	ügey	yok
elekin	yalnız	ügeyram	yoksul
ere, here	yer	ügim	yücelmek
erim	ür, üfürmek	ürge	agır barbaros
arixsen		üvüm	üflemek
erte	erte	kaiçi	kıçu ciseaux, makas
enükü	engek hastlık	kalan	kazan
etejim	otlatmak	kanan	kanatmak kan almak
ezem	çöz, üzmek	kata	katı
epçe	öpke	kerek	kerek
irge	dimag rey rüşd	kereglem	kereklemek
itegem	itanmak îtikat	kerie	karga corbeau
ifkanam	ip yapmak	korim	solemite görmekten
		korimim	atfı nazar
		korodam	hiddetlenmek kor

korgodam saklanmak korunmak
kuku gök
kuna kuni
kulin yılan
kutu seadet kut
kutkum katmak
kuduk kuyu
kudurga
kuca koç
kupkun köpük
girim kesmek kırmak
gotji acı yacı
gunim gulamak
güzeji kisve
an, han öng sag
hene engli
huglam yatmak yuklamak
hüleften kül
niala el
çagam sagmak
tarım tarımak
tohun tog toz
tukucan tüge
daki dahi
davsun tuz
dere sire çehre
dolgin dalga
dünde dunda
sakılğan çakılğan yıldırım
sar safır
sinarin sarı
sokor sokor
sovin sevinç
sülaki tilki
sügere tepe, yukarı

cuğlan
zalum
zonam
zü
bayan
beki
beye
bega
bira
biçik
bolak
buka
buku
buru
bütün
maktam
anani
ürge
ürgün
ünere
ünim
Kalgam
kelde
kusim
ginci
şen
terge
tinen
serim

cemiyet, çoğalmak-
tan gelir
dolu
sanmak, düşünmek
ev, ziya [yakut]
bayan
pek
cisim, boy
ay, maga
ırmak
bitik
bulak
buga
buku
borc
bütün
maktamak
sene [francais: an-
née], [arap: sene]
ağır Farsî [baros]
grec
geniş [grec: evros],
francais: large
sahi [francaise vrai]
göndermek [frantaise:
envoyer]
açmak [arap] kal
soğuk [alman: kalt]
kavga etme [arap :
hasım]
zencir [francais: chaine]
kulak [arap : uzun,
semiğ]
yol [arap: tarîk]
gögüs [farisî: sine]
uyanık olmak [arap:
seher]

MOGOLCA .

Mogol lisani türkçeye en çok yakınlık gösterir ve mastar edatı da Uygurların kullandıkları "ku,, edatıdır.

Ere	adam er	xutuk	kut (damaktan gelen "h," gibi okunur)
eme	femme, kadın	xır	kir, hara (damaktan gelen "h," gibi okunur)
ger	ev yer		
ukagan	akıl	sara	ay, ur, şehir
etsege	ata	modon	ot, ağaç
eke	ök ana	usun	su
öge	yüce, yok	gol	ırmak, göl
nigohu	kacher: saklamak	çılagon	çilun [çavuş] taş
ikiri	ikiz	ünen	[vérité] inanmaktan
ebdeku	halk tahrib ör: ibade	üsige	[haine] kin, öç
apko	almak ap kap - mek	meke	hile, mekr
üre	fruit, bar	ekin	ilkin
onoho	anlamak	eçüs	uç, nihayet
söni	tün	itegel	itikat, itanmak
uilako	ağlamak	honin	koyun
üile	eylemek, fiil	tengri	gök, allah
naran	güneş ur nur	küçün	güç, kuvvet
andagar	and	aliga	el, aya
gem	kemlik	çakırgur	çakmak taşı
kem	mıkdar kem	ertem	ertem
gindan	zindan	çak	çağ
kegür	cadavre: leş	acırga	aygır
tayak	tayak	buğura	buğur
akta	iğdiş	ingge	naka
kerektei	kereklik	hara	kara
uruk	nesil uruk ırk	çagan	ak
bilik	bilgi	alak	ala
balçık	balçık	aral	ada
bölük	bölük	üker	öküz
aşık	asıg	nügür	dost, arkadaş, noker [farisi]
zarlık	yerlig emir		
zut cut	kıtlık a: cahd	ulus	ulus
şine	yeni	oroko	girmek
şibege	şebeke	gar	el
şira	sarı	kükekü	kovmak
erte	rerte	mago	mauvais: fena
cirgalang	çırgamak	bugul	esir, bağlı
angkan	ilk öngün	amidu	canlı, zihayat
mōngke	menku		
tangsuk	tangsuk		
kudduk	kuyu		

erke	puissance: kudret	sirgekü	kurumak [arab] sar,
çapçiko	çapmak, çarpmak	sagako	sarat, sarmağı
ilegekü	göndermek, iletmek	yargaci	sağmak
boso	başka	baraga	yargıcı
gazar	memleket, arazi	tamu	barque, ustensil: bark,
garko	huruc	yagarako	alet
törökü	türemek, doğmak	sanako	enfer: cehennem
bayan	riche, zengin	jozagan	sür'atle gelmek, yöğ-
narin	narin	xaranggoi	rük
sakal	sakal	jiksikü	sanmak, düşünmek
elkükü	asmak, alk	jürük	yoğun
asuru	aşırı	xasalako	karanlık
kamuk	kamuğ	çuburiko	tiksinmek
adalı	müsavi	maktako	courage: cesaret
ulagan	al	şidikü	hayıflanmak, yas tut-
tola	dolayı	taniko	mak
cil	yıl	gal	dökülmek [arabca]
ain	ainsi: böylece	balgasun	sap
kelekü	söylemek, guvlamak	züil	maktamak
kakça	tek [farisi] yek	sonosku	sadakat, /arabca/ sıdık
irekü	gelmek, ermek	seşig	tanımak
çum	kamu	şiltagan	-feu, ateş
baixo	baka, kalmak	oroyi	şehir, balğ
gerbe	eger, [farisi] ger		branche, zeyl
erikü	reca etmek		işitmek [farisi] şüni-
alaku	öldürmek		den
çigolko	ictima etmek, çoğal-		şek
taroko	mak		tiltağ
	yenmek [arapçada]		front: alın
	torok		

Bu dillerden gayet kısaca nümunelerini verdiğim kelimelerden bir kısmı demin söylediğim gibi ya doğrudan doğruya veya fonetik değişmelere uğramış türkçe kelimelerdir. Fakat indo-avrupai ve semitik dillere ait bir çok mühim lûgatlerin aslı olan bir kısım kelimeler türkçe ile bir karabet gösteremez gibi görünmektedirler. Burada biz muammayı halletmek için uğraşacak değiliz ve halletmiş olmak iddiasından da çok uzak bulunuyoruz. Ben yalnız meseleyi vazediyorum. Gerekli ve değerli

bir noktaya parmağımı dokunduruyorum, gelecek neslin dilcileri bunun için uğraşmak mecburiyetindedir ve uğraşacaklardır.

Bunun için lisanın mebd'e'i teşekkülüne doğru gitmek, semantik tetkikatı çok geniş olarak yapmak lâzımdır; bilhassa uygur, yakut, çuvaş lehçelerini iyiden iyiye ve inceden inceye arayıp taramak gerektir. Fonem değişimleri hakkındaki usulleri, kaideleri dikkatle ve ehemmiyetle takip ve tatbik etmek lâzımdır.

Bunlar istikbalin yapacağı büyük işlerden birisi ve belki en mühimdir. Şu kadar ki gidilecek yola işaret için bazı nümuneler vermek, bazı mütalealar irat etmek faideli olur zannındayım.

Okuduğum listelerdeki kelimelerden mogolca "sonosku,, işitmek demek olduğunu gördünüz; bu kelime farisi "şüniden,, kelimesinin aslı olduğu pek iyi bellidir. Farisi "şün,, kelimesile Fransızca "son,, kelimesinin de aynı menbadan olduğu lisancılar indinde müsellemdir. Çünkü "son,, ses demek olup işidilen şey de sesden başka bir şey değildir. Bunun da lâtincede "sonus,, kelimesile alâkası şüphesizdir, ve lâtincede "sonus,, mogolca "sonos,, lâfzının aynıdır.

O halde farisi "şüniden,, lâtincede "sonus,, Fransızca "son,, "sonore,, "sonnerie,, ve saire gibi kelimeler ailesi hep mogolca "sonos,, kelimesine merbuttur. Mogolca "sonos,, kelimesinin aslı ise türkçe ses demek olan "ün,, kelimesidir. Samiler - Turanilerde bahsettiğim veçhile bunun evveline mutat olarak bir "s,, ilâvesile "ün,, Mogolca "son,, olmuştur. Şu halde "ün,, kelimesi muhtelif lisanlara intikal halinde bakınız ne şekiller almıştır. "ün,, yunancaya intikal ederken "ü,, harfi labyal "f,, harfine değişerek "phon,, olmuştur. Mogolcaya intikalinde baş tarafa bir "s,, alarak "son,, , bundan lâtincede ve fransızca "sonus,, , "son,, , "sonneri,, ve saire teşekkül etmiş, farisiye intikalinde bu "s,, harfi şınlaşarak şüniden,, şeklini almıştır. Görünüyor ki fonemce tebeddüller kelimelerin çehresini nekadar değiştirmektedir.

Bir misal daha: Mançu lisanında "üre,, kelimesinin meyva manasına olduğu görüldü. Bu kelime farisice "bar,, kelimesinin aslı olduğu şüphesizdir. "Bar,, kelimesi de fransızca "fruit,, , lâtincede "fructus,, kelimelerinin aynıdır. Bundan "frugal,, ve saire kelimeler doğmuştur. Almanca "frucht,, kelimesi de bu aileye merbuttur. Şu halde "üre,, kelimesindeki "ü,, harfi labyal harfe değişerek "fruit,, , "fructus,, , "frucht,, , "bar,, kelimelerini teşkil etmiştir. "üre,, kelimesi ise aslen türkçe "üremek,, yetişmek, çoğalmak, semeredar olmak manasına olan "üre,, kelimesidir. İstidraden şunu da ilâve edeyim ki, farisi olarak şimdiye kadar kullandığımız "berk,, ve "bar,, tabirindeki iki kelime de türkçedir. "Berk,, yaprak kelimesin-

deki “ya” hecasının sukutile “berk” olmuş, “bar” ise dediğimiz “üre” kelimesinin fonetik tebeddülile husule gelmiştir.

Daha çok dikkate değerli bir misal de getireyim. Gördünüz ki fince “paita,, kelimesi fiil ve amel manasınadır. Bu kelime Fransızca fiil demek olan “fait,, kelimesinin aslıdır. Lâtincede “factum,, kelimesi de bu asla merbuttur. Diğer taraftan mançuca “veile,, kelimesi de fiil ve amel demektir, bu da arapça fiil kelimesinin aslıdır. Halbuki iki büyük dünya lisanına muhtelif membalardan intikal eden bu kelimeler asıl itibarile “etmek,, “eylemek” kelimeleridir. Türkçe “et,, kelimesi fin dilinde baş tarafa bir labyal harf alarak “pait,, “paita,, şekline girdiği gibi lâtincede ve fransızcada bu labyal harf aynı cinsten “f” harfine değişerek “fait,, haline gelmiştir.

Diğer taraftan “et,, kelimesindeki “t,, harfi daha normal türkçede bile “l,, harfine tebeddül ederek aynı manada kullanılan “eyl,, “eylemek,, şeklini almış, bu “eyle,, kelimesi mogolca “uile,, mançuca “veile,, şekline girerek arapçada “fiil,, olmuştur.

Anlaşıyor ki zahiren türkçe ile hiç bağlantısı yok gibi görünen kelimelerin kökleri dikkatle ve incelikle araştırıldığı takdirde, türkçeliği meydana çıkmaktadır. Netekim mançu lisanında çokluk manasını ifade eden “fulu,, kelimesi Fransızca “plus,, “plural,, “pluriel,, “plupart,, gibi kelimelerin asıdır. Lâtincede “pluralis,, de böyledir. Diğer taraftan yunanca “poli,, kelimesi de bu asla merbuttur, halbuki bu kelime türkçe çok demek olan “bol,, kelimesidir ki, mançu lisanında “fulu,, Fransızcada “plus,, yunanca “poli,, şekillerini almıştır. Fransızca “plupart,, tabiri mürekkebi kelime kelime tercüme edilse “parçanın bolu,, yani çoğu demek olur.

Mançu lisanında ki “sun,, kelimesi de bu kabildendir. Güneş demek olan “sun,, İngilizce “sun,, Almanca “sonne,, kelimelerinin aynı ve aslıdır. Bu kelime ise türkçe “gün,, kelimesidir. Burada “g,, harfinin “s,, harfine tebeddülünden bu şekli almıştır.

Mançu dilinde “gine,, böylece manasına olan “ein,, adverbide fransızca yine adverbe olan “ainsi,, kelimesinin aslıdır. Bu adverbe lâtincede “in sic,, lafzından alınmış olmasına göre hakiki şekli mançuda olduğu gibi “in,, dir. Adverbin aslı ise bugün dahi türkçede kullandığımız “yine,, lafzıdır. “yine,, “ein,, “in,, “ainsi,, olmuştur.

Çok değerli bir kelime de mogolca “amidu,, kelimesidir. Amidu canlı demektir. “du,, bir “suffixe,, dir ki bizim “li,, edatımızın aynıdır, ve bu edatın fonetik değişmesidir. Türkçede “l,, harfi “d,, harfine tebeddül eder ve birçok Türk lehçelerinde “li, lu,, edatı “du,, olur, Altaylarda sudu-sulu, Kırgızlarda terdemek-terlemek ve saire gibi. Mogollar da bu şiveyi almışlardır. Bina-

enaleyh "amidu - canlı,, kelimesinden "du,' edatını kaldırdığımız gibi nefsi kelime "amı,, olduğu ve can manasına geldiği anlaşılır. Bu kelime fransızcanın ruh manasına olan "âme,, kelimesinin aynı değil midir? Daha geribi Çağatay Türkçesinde de bu kelime "amidun,, şeklinde bulunmaktadır. Radloff da diğer bir takım Türk lehçelerine göre "amittan,, şeklinde kaydedilmiştir. Bunların hepsinden "suffixeler,, kaldırıldığı gibi kelimenin kökü "am,, lafzından ibaret görünür. Şu halde aslen türkçe "am,, "can,, manasına olup bundan fransızca "ame,, lâtince "anima,, şekilleri hasil olmuştur.

Gerek İndo-Avrupaî ve gerek semitik ve hamitik dillerde ruh nefes almak haletinin türkçe ifadesinden alınmıştır. Türkçede bunun için "ürü,, lafzile "üf,, yani üflemek, üfürük lafızları vardır. Ürü den arapça ruh, üf den arapça nefes (başına bir "n,, nihayetine bir "s,, ilâve) üfürükten fransızca „esprit" lâtince "espritüs,, (başına bir "S,, ilâve) üflemekten fransızca soufflé, soufler (ruh manasına soufflé vital) kelimeleri hasil olduğu gibi, "üf,, mançu lisanında ruh manasına "fa,, ve bundan eski Mısır lisanında "bai,, şeklini almıştır. Bundan başka fransızca soupirer, respirer, "expirer,, gibi birer kelime aileleri teşkil eden fiiller hep üfür kelimesine racidir. Türkçede ise nefes manasına olan "tin,, ruh manasında alındığı gibi ürüden sür dahi ruh manasına alınmıştır. Mogolca "amidu,, kelimesinin Çağatay türkçesinde ve sair Şark lehçelerinde Türkçe mukabili olan "amidun,, "Amittan,, kelimeleri münferit kalsa idi bu kelimenin Türkçe olduğundan şüphelenecektim, fakat Tarama Lûgatında yine can ve ruh manasına olarak "em,, kelimesi bulunmuştur. Şu halde "amidu,, kelimesi de türkçe, lâtince ve fransızcaya buradan intikal etmiştir.

Burada dikkate çok değerli bir dil hadisesinden bahsetmeksizin geçemiyeceğim. Mançu lisanında "hu-alieme,, birleşmek demektir. Bunun hasılı mastarı olarak "hu-aliasun,, denmektedir, birleşiş birleşme hali demektir. Buradaki "hu,, hecasının "prefix,, olduğu zahirdir. Şu halde asıl kelime alieme, fransızca allier lafzının aynıdır, yalnız birinde mastar edatı me diğerinde er dir. Fransızcada allier bağlamak, karıştırmak, birleştirmek demektir. Fransızcada "prefix,, olarak kullanılan bir co lafzı vardır ki iltihak ettiği kelimenin iptidasındaki harfe tebean col con şeklini alan bu lafız, tâtince cum lafzından muktebes olduğu söylenmektedir. Malûmunuzdur ki bu "prefix,, bir teşarük ifade eder; coallié birleşmek (adj.), caolizer, collaborer birlikte çalışmak ve saire gibi. Mançuların "prefix,, olarak kullandıkları "hu,, lafzı da bu "co,, lafzının aynıdır. Hele "hualiasun,, kelimesi fransızcadaki coalition kelimesinin tamamen aynı değil midir? Aradaki mümaselet şayanı hayret derecede göze çarp-

maktadır. Bu kelimelerde “hu,, lafzının asıl menşe’i nedir? Hangi müstakil bir lafızdan prefix olmuştur. İptidada hakikî manası ne idi? Bunları tetkik etmek gerektir. Fakat benim elimdeki vesait bu noktaları tetkike müsait olacak mahiyette değildir. Bu bapta şimdilik bir şey diyemem. Yalnız şurası muhakkaktır ki “hu,, lafzı bir prefix dir, fransızca “co,, “prefix,, inin aynıdır ve aynı manayı vermektedir. Demek oluyor ki Uralo-Altay dillerinde de “prefix,, vaktile kullanılmıştır ve eseri mevcuttur ve ancak dillerin en tabii şekli yani “suffixe,, istimali sonradan umumileşmiş ve kökleşmiştir.

Buna müşabih bir hadise de Yakut türkçesinde görülür. Bu lehçede iki adverbte vardır ki preposition olarak gelmektedir. Bunların biri “hasti,, diğeri “husti,, dir. Telaffuzca birbirine çok benzer “hasti,, ayırmak vazifesini görür. Almancada bazı fiillere “prefix,, ve preposition olarak iltihak eden “ab,, edatının aynıdır. “Hasti ohsin,, kendinden ayırmak. Diğeri dışarıya çıkarmak fikrini verir. “Husti tard=dışarıya çekmek,, demek oluyor ki “prefix,, ve prepositon’ların vaktile istimal edildiklerinin türkçede de eserleri hâlâ mevcuttur.

Bu hadiseye işaret ettikten sonra yine maksada geliyorum.

Eşkâlini gösterdiğimiz bütün bu lisanî hadiseler fonem değişmelerinin eseridir. Bu bapta daha açık bir fikir verebilmek için indu-Avrupaî ve Semitik dillere yayılmış olan bazı Türk kelimelerinin aldığı eşkâli gösreyim:

Türkçede “er,, kelimesi erkek, yiğit, asil manalarını ifade eder bir kelimedir, bunun diğeri bir şekli telâffuzu da “ar,, dır. Bilhassa Yakutlarda “ar,, asaleti ifade eder. Bakınız bu kelime muhtelif lisanlarda ne tahavvüllere uğramıştır.

Türk : Er - erkek, yiğit, asil
Lat : - Vir - şahıs, adam
Alm : - Ver - herr, efendi, asil
Grec : - Heros - er, yiğit
Sanskrit : nar - aynı mana
Fin : - mort - er
Persan : merd - aynı manada
arap : - mer - er, herif - kişi
Dravidien : - ar = noble
Vedik : - ari - ev sahibi
Vedik : - marya - yiğit, koca, erkek
Mitan : - maryan - erkek, noble
Oset : - ner - er

Oset : - nel - er
Diğeri bir kelime
Akar su manasına olan “ır,, [ırmak]
lafzı Türkçe ır
Türk : - ır
Grec : - roye - akar su
Grec : - reo - akmak
Lat : - rivus - ırmak
Fr. : - riviére, ruisseau
Espagnol : rio, arroyo
Hebreu : yor
Kipti : yaro
Mısır : yoer
Arap : bahr

Arap : nehir
Dravidien : aru
Dravidien : aruvi = şelale
Lâtin : mar = deniz, akar su
Alman : meer

Diğer bir kelime

Türk : semiz = semirmek
Eskialman : smizan = yağ sürmek
e. Alman : simero = yağ
e. nord al. : simiyor = yağ
Grec : simo = yağ sürmek
Grec : simoho = yağ sürmek
hebreu : şamen = yağlı olmak
Arap : semin = yağlı olmak
Arap : semen = yağ
Asuri : şamnu : yağ
Aramiyen : şamna = yağlı süt

Siriyen : şumna = semizlik

Diğer bir misal

Türk [çuvaş] : kalama = söylemek
Lâtin : clamo
Lâtin : calo
Grec : kaleo

Eski Alman : halon = çağırma

Arap : kal, kavl

Arap : kelime

Diğer bir misal

Türk : Parça = bir şeyin cüz'ü

Lâtin : Pars, portis = parça

Grec : faros, miros = parça

Hebreu : hepher = kırmak

Arap : ferese, ferze = parça parça
etmek, parça

Arap : fırsat = parça

Bu misaller fonem değişmelerinin, aslı iki harften ibaret olan bir kelime çehresinde ne kadar tebeddüller husule getirmekte olduğunu göstermeğe kâfidir, ve bundan anlaşılır ki Turanî, İndo - Avrupaî, semitik dil aileleri ve bu ailelerin birbirleri arasında sonsuz ve hudutsuz ihtilâflar, tabiri aharla dil ayrılıkları tamamen fonem değişmelerinin bir eseri, bir doğumdur. Şunu da ehemmiyetle kaydedelim ki fonem ihtilâfı yalnız büyük dil aileleri arasındaki ihtilâfı veya bir dil ailesinin muhtelif kolları beynindeki ayrılığı tevlit etmekle kalmamış, bir memlekette konuşulan bir dil üzerinde de tesirini yapmıştır. Bu gün encümenimizin neşretmekte olduğu Tarama lûgatini takip edenler pek âlâ görmektedirler ki munhasıran garp türkçesi dediğimiz türkçevi konuşan Anadolu da bile ne kadar lehçe farkları ve fonem tebeddülleri vardır.

Fransada konuşulan lehçeler bir tetkik ve tasnif edilse fonem değişmelerinin husule getirdiği lehçe ayrılıkları insanı hayrete düşürür, bugün fransızca dediğimiz lisan, payitaht lisanı, edebiyat lisanıdır. Bu lisanın haricinde ne kadar lehçe ayrılıkları vardır. Bir edebiyat lisanına malik olan milletlerin dili birleşmeye doğru gider. Çünkü edebiyat umum millet efradı üzerinde tesirini yapa yapa mahallî lehçeleri unutturur ve onların yerine kaim olur. Böylece edebiyat lisanı umum milletin lisanı olur.

XVII inci asırda bile İngiliz lisanı Londrada türlü türlü telaffuz olunurdu, sebebi Londra muhtelif lehçelerinin merkezinde kurulmuş idi.

XV inci, ve XVI inci asırlarda sanayi ve ticaret ilerliyerek Londra bu muhtelif lehçeler konuşan beldeler ahalisini kendisine celb etmeğe başlayınca bütün lehçeler Londrada karmakarışık söylenmeğe başlandı, fakat bunun neticesi şu oldu ki payitaht ile vilâyetler arasında ahalinin bu gidip gelmesi ve ihtilât yavaş yavaş Londra lisanının yayılmasına ve umum İngilizcenin tesisine hizmet etti.

Şimdi bir sual varit olur. Bu fonem değişmeleri neden neş'et etmektedir ve ne vakit başlamıştır? Fonem değişmelerinin sebebini dilciler fizyolojik ve psikolojik hadise olarak izah ederler. Bu izahat sizi o kadar alâkadar edeceğini zannetmiyorum, bunu daha derin ve geniş lisaniyat kitaplarında tetebbü etmek faideli olur. Ancak şurasını arzedeyim ki fonem tebeddülü beşeriyetin ilk pepelediği zamandan başlayarak bu güne kadar devam etmiş dil hadisesidir. Dilcilere nazaran dünyada aynı aynına telaffuz edilen bir kelime yoktur, aynı kelime her şahsın ağzından başka türlü çıkar, işte size fonem değişmesinin ilk temel taşı, bunu daha geniş mikyasta tevsi ederek telaffuzun ve harflerin henüz takarrür etmediği iptidaî zamanlara beşeriyetin harfleri ve kelimeleri pepelediği çocukluk devirlerine doğru çıkararak tatbik ediniz. Fonem değişmelerinin membaina varmış olursunuz. Böylece harflerin ve kelimelerin muhtelif tarzda telâffuz devrini takiben bir de bunların küme küme yığın yığın ana yurtlarını bırakarak dünyanın ayrı ayrı parçalarına karmakarışık göç ettiklerini ve bunlar birbirile karışarak lehçelerin yekdiğere giriştiğini tasavvur ediniz. İşte lisan ayrılıklarının da sebebini bulmuş olursunuz.

İmdi fonem değişmeler dilcilik bilgisinin en gerekli bir unsurudur, bir kelimenin kaynağını, kökünü bulabilmek için behemehal fonem değişmelerini bilmek ve bunu dikkat ve basiretle tatbik eylemek gerektir. Büyük bir dil biliğın dediği gibi fonem değişmelerini bilmeyen hiçbir vakit dilci olmaz. Kaynaklara erişebilmenin biricik vasıtası budur.

Vendreyes fransızcada “pas,, nefi edatının kaynağını bulmak mümkün değildir der. Halbuki bir dilci için fonem değişmelerini bilmek ve tatbik etmek zaruretini en iyi bilen bu zat fonem kaidelerini umumî lisaniyat sahasında tatbik etse idi bu edatın membainı pek kolaylıkla bulabilirdi. Bizim “ma,, nefi edatımız yakut şivêsinde “pa,, şekline girer: “satma, satpa,, “gitme, gitpe,, , kalkma, kalkpa,, ve saire gibi. Bu şekil diğer bazı Türk lehçelerinde de vardır. Bazı Uygur lehçeleri bile bu tarzda kullanmıştır. Nasıl bizim “ma,, nefi edetımız arapçaya aynen “ma,, şeklinde girmiş ise bunun fonetik değişmesi olan “pas,, de fransızcaya öylece girmiştir. Turan lehçelerine ve bu lehçelerdeki fonetik tahavvüllere iyiden iyiye vâkıf olan bir dilci için herhangi bir dile ait kelimenin kökünü ve kaynağını bulmak güç bir şey sayılmaz.

Şimdi mes'eleyi hulâsa edeyim:

1 — Uralo-Altay dillerinin birçok lûgatleri açık türkçedir.

2 — Bu dillerin bir kısım lûgatleri fonetik değişmelere uğramış türkçedir.

3 — İndo - Avrupaî ve semitik dillerde mevcut olup türkçe ile halilmez gibi görünen kelimeler Uralo - Altay lehçeleri tarikile bu dillere geçmiştir.

4 — Bu dillerin diğer bir kısım lûgatleri türkçe ile alâkası yok gibi görünmektedir.

5 — Türkçe ile alâkası yok gibi görünen kelimelerin kaynaklarını bulmak için geniş ve derin bir araştırmaya ihtiyaç vardır.

Dil biliklerimiz için bu o kadar geniş bir çalışma sahasıdır ki hudut ve şumulünü şimdiden tayin etmek imkânı olmayan bu sahada pek çok zekâlar kendilerine parlıyacak mevki bulabilirler.

Büyük Gazinin yüksek dehasının şaşaaşile parlıyan bu yol üzerinde yürüyecekler, her halde ülkülerine erişecekler ve dilimizin bütün medenî dillerin anası ve kaynağı olduğu büyük hakikatini ispat ederek milletimizin şan ve şerefle dolu mazii tarihisi kadar dilimizin de en sahih, en esaslı ve bütün dillere feyz vermiş olan bir dil olduğunu meydana koyacaklardır. Bunu ümit etmekte haklıyız ve her halde bu büyük hakikat yürüyecek ve cihana kendisini kabul ettirecektir.

Dr. S. A. DİLEMRE'NİN TEZİ

ESKİ DİL MEFHUMU

Program :

Eski dil mefhumunun ehemmiyeti

Eski dil mefhumunun mahiyeti

Eski dil mefhumu ve dil grupları

Eski dil mefhumuna verilen diğer hassalar

Eski Turanî aristokrasiler ve eski dil mefhumu, Afiksler

Eski Dil Mefhumunun ehemmiyeti :

Eski Dil mefhumu (millî eskilikler) bilgisinde mühim yer tutar. Bu bilgi ırk malûmatı, folklor ile milletlerin eski âsarı sanaiyesi ve bir de eski dilleri hakkında bilinen unsurlardan yapıdır. Eski dil mefhumuna Avrupa memleketlerinde bu cihetten çok yer verilmiştir. Fransada (millî eskilikler tarihi = *histoires des antiquités nationales*), Almanyada (*Deutsche altertunskunde*) denilen bilgilerde eski dil mefhumuna ve bilhassa millî eski dil mefhumuna çok kıymet verilir. bu bilgi dahilinde dile ait eskilikler millî tarihin mühim bir şubesi gibi yüksek pedagojiye ve milletlere verilen millî siyaset terbiyesi içine konuldu. *Ve bu millî bilgilerde eski dil mefhumunun hakikî mahiyeti nazarı dikkate alınmaz. Yalnız milletlerin ülkü terbiyesinde pratik kıymeti nazarı itibare alınır.* Aslen millî dil tetkikleri millî siyasetlerde en başta giden tetkikler meydana olup bugün Avrupada dil âlimlerinin bir çoklarının eserlerinde eski dil mefhumu, yeni dil mefhumu hepsi siyasetle karıştırılmıştır. Fransanın en yaşlı âlimi ve oradaki dilcilerin babası addedilen profesör (Antoine Meillet) nin geçen senelerde ve büyük harp sonunda çıkardığı (yeni Avrupanın dilleri) nam eserinde baştan aşağı siyaset yapılmıştır. Bu kitabın asıl adı (yeni Avrupanın siyaseti) olabilirdi; eski dil mefhumu ve bilhassa dil işleri tamamiyle millî bilgiler kadrosu içindedir; ve (Louis Bertrand) (dil felsefelerinde düşman hisleri de uyur) derdi.

(Michel Bréal) millî lengüistik meseleleri için (*her memlekette vatan meselesidir, ve şahsiyetin muhafazası işidir*) derdi.

Eski dil mefhumunun mahiyeti:

Eski dil mefhumunun hakikî mahiyeti fennen hiç böyle değildir. Bu bir biyoloji meselesidir. Eski dil mefhumunu bir biyoloji gibi tetkik edecek olursak umumî transformisme ve Darwin nazariyeleri içine girer. Bu kadar diller içersinde en eski dil, hayvanat silsilesi içerisindeki naimelere benzetilebilir. İlmen bunlar en eski zevilhayattırlar ve bugün yaşıyorlar. Bu iptidaî zevilhayat doğurdıkları en mükemmel hayvanlala beraber bugün kürei arz üzerinde mevcuttur. Eski dilin mevkiî tamamiyle bu naimelerin mevkiine teşpih edilebilir. *Mütekâmil ve gayrı mütekâmil diller hep sinnen birdirler. Birbirinin temadisidirler.*

O halde bugün kürei arz üzerinde eski dil mefhumu acaba bu noktai nazardan düşünülse daha iyi olmaz mıydı? Çünkü bazı dillere ölmüş dil diğer bazılarına yaşayan dil veya yeni dil demekle bir şey kazanmıyoruz. Burada eski ve yeni tabiri aldatıcı tabirlerdir. *Eskilik, yenilik yoktur. Ancak şekil tebeddülleri vardır. Meselâ Japonca bir Tunguz dilidir. Bu iki dil en yakın akrabadırlar. Biri çok iptidaî, diğeri çok mühim bir medeniyet dilidir. Eskilik murat olundukta Japon diline yeni mi diyeceğiz? Bu, gayet aldatıcı bir mülâhazadır.*

Eski dil mefhumu ve dil grupları:

Diller pek çoktur. Eskilik mefhumunu münferit dillere tatbik etmek pratik değildir. *Bu mefhumu dil gruplarında aramak daha makuldur.* Bu gruplar üç tanedir: İsolant, agglutinant, flexionnel gruplar.

Acaba bu familyalardan veya (systèmes linguistiques) lerden hangisi daha eskidir? Bazı müellifler bu mesele halledilemez derler. Bazı müellifler ise isolant olanlar en eskidir, flexionnel olanlar en yenisidir. Agglutinant olanlar ikisinin ortasıdır. Ve bu sistemler birbirlerinin temadisidir. Bunlar ancak neşvünema devirleridir. Bütün diller bir familyadandır ve fleksiyon sistemi en yenisi olduğundan bir terakki alâmetidir derler ve *bu dil meselesini fleksiyon sistemile yüksek bir kabiliyet eseri addederler. Ve fleksiyon ile konuşan milletlr ırkan daha mütekâmil, daha müteşebbistir derler. Ve bu kitapların mütaleasında nasıl siyaset yapıldığına, nasıl rasistlik yapıldığına insan hayrette kalır.*

İskandinavya dilcileri en eski edebiyatlarından, (zaga) larından bahsederken (Viking) leri methederler. Büyük profesör Meillet Hint-Avrupa dillerinden bahsederken (bu kahraman Hint-Avrupalılar fikrî teşebbüsleri ve kendilerine hassolan cesaretleri sayesinde en iptidaî kayıklarla İslanda adasını keşfettiler) gibi, adeta her sayfada buna

mümasil ırk mefahiri yazar. Ve nerede fleksiyon eseri varsa onu konuşanlar hâkim zümre olur. (Classe dirigeante) olur. Her Avrupalı böyle düşünür. *Halbuki sistem lengüistiklerde böyle enfüsî kerametler olsaydı, bazı dil sistemleri yüksek kabiliyete ve diğer bazıları kabiliyetsizliğe delâlet etseydi, Avrupanın medeniyeti iltisak ile konuşan Japonya ya bu kadar sür'atle geçemezdi.*

Tarihte en eski medeniyeti kuran summerliler agglutinant bir dil ile konuşanlardı. O vakit Avrupada (Ligures) ler son derece vahşi idiler ve fleksiyonel bir dil konuşurlardı. Böyle kabul olunur. Çünkü Ligür dili Hint - Avrupa dili ve fleksiyonel olması lâzımgelen bir dil idi. Mezopotamya medeniyeti Suriyede, Mısırdaki, Akdenizde, Avrupada nasıl intişaar etti herkes bilir. Dil sistemleri medeniyetin yürümesine ne müsait olur, ne muhalif olur. *Medeniyet ihtiyaca göre ilerler, dil daima sanayii takip eder. Onunla büyür, ona tâbidir. İntişarına vasıta olur fakat dil, sanayiinin anası değildir.*

Diğer bazı müellifler derler ki izolan, aglütinan ve fleksiyonel diller aynı bir neşvünemanın muhtelif sâfhalarıdır ve bu iş tersine de olabilir. Yani sistemler fleksiyondan, izolasyona doğru dahi gidebilirler. Bunun sebepleri birtakım içtimaî hâdislerdir. Bu içtimaî hâdiseler, ve (Accidents Linguistiques) sayesinde bu üç sistem birbirine kalbolurken bu inkılâp müspet bir neşvünemaya veya menfî bir neşvünemaya delâlet etmez derler. Ve yakından bakılırsa bu üç sistem her dilde birbirine karışıktır. Zaten mevcuttur. (Coffre - fort), (Abat - Jour) gibi kelimeler ruhan Çincedir. Eski Ermenice prepozisyonlu idi. Yenisi postpozisyon ile okur yazar.

Bazı müellifler de her grup otonomdur, ayrı ayrı yaşamış ve büyümüşdür derler ve her sistem lengüistikte başka bir ruh vardır, derler. Burada yine dil sistemi ile ırk kabiliyeteliri beraber yürütülmek istenir. Medeniyet tarihi hiç böyle göstermiyor. Tekrar Summerden, Çinden, Japondan, Akattan bahsetmek istemiyorum.

Böyle her sisteme bir ruh veren, hususî bir ruh veren dilcilerin dilini kesmeli. Bir araya koymalı ve içlerine dünyanın muhtelif memleketlerinden gelme dilsizleri de salıvermeli. Bu kütle işaretle konuştuğu zaman arada başka bir ruh, hususî bir dil ruhu olmadığını anlasınlar...

Bugünce, fennen, insanlar (dimağ) kelimeleriyle konuşurlar. Bu dimağ kelimeleri tercümesi çok güç bir terkipile ifade olunur: (image verbale), yahut (image verbale sensorielle). Bu imajlar milliyet tanımaz. Meselâ: (beygir, şual, gavl, feres) demekten ne çıkar? Bu kelimelerin dimağda hasıl ettikleri dört ayaklı hayvan hep birdir. İşaretle ifade edilse yine aynı şeydir. Dil sistemlerinin otonom olduğunu kabul eden müellifler

her sistemde çok eski zamanlarda birer ana dil vardı, (Grundsprache), derler.

Ana dil bir nazariyedir. Şundan çıkmıştır: 20-30 dil hep (fleksiyonel) ötede 70-80 dil hep (aglutinan), bu neden?

Bunun sebebi vaktiyle hepsinin bir (anadili) vardı, sebep odur derler. O halde bu ana dillerin mahsullerine bakılacak olursa aglutinan ana dil, fleksiyonel ana dilden eski olması icabeder. Çünkü bünyeleri aglutinan olan, meselâ Japonca ve Türkçede bu bünye, yani (texture) birliğine rağmen, bunları birbirinden ayıracak pek azim dil hâdiseleri hasıl olmuştur.

Bu tebeddül zamana muhtaçtır. Bu, eskiliği gösterir. Herhangi iki (fleksiyonel) Avrupa dili arasında bu kadar fark yoktur. (Finck).

Fakat bu grupların ana dilleri de vaktiyle bir olamaz mı?

Acaba hiç ana dil olmasa, yalnız (accidents linguistiques) ler aksayı graptan aksayı şarka kadar bu değişiklikleri yapamaz mı?

Acaba gruplar arasındaki farklar çelikten midir?

Meillet ye göre (grup lengüistik) doğması saltanat işidir. Bu sistemleri zadegân çıkardı. Zadegân dili (gramer) oldu. Halk dili, çorba gibi idi. Dilde türlü türlü anasır vardı. Fakat sisteme dokunamadılar. Meselâ eski Osmanlıca buna bir misaldir. Halk dili de, saltanat dili de, ikisi de, çok ehemmiyetli tesirler yapar. Diller bu iki şeyden olur ve dil hükûmetin aynasıdır. Siyasetinin ve usulü idaresinin aynasıdır. Ve sistem husule gelmesi bir (aristocratie) işidir. Bünye bundan çıktı. Fakat şüphe yok ki vüs'at ve zenginlik halk ve tâbilerin marifetidir. Keza idare (demokrat) olursa dil de (demokrat) olur, idare bürokrat olursa dil de bürokrat olur, vs....

Eski dil mefhumuna verilen diğer hassalar:

Bugün eski dil mefhumu zevkli bir bilgi, bir fennî (curiosité) ve basit bir ilim merakı olmaktan çıkmış bulunuyor. Bu mevzu bugün bir kaynak, yani origine meselesine tahavvül etti. Ve hatta eski dil (eski medeniyet) oldu, ve bugün eski dil mevzuunun ruhî ve içtimaî ve pedagojik kuvveti şakaya gelmez bir şekil almıştır. Eski dil mefhumunda artık sırf felsefe yapmak istemek zamanın millî ihtiyaçlarını anlamamak demektir.

Herkes bu yolda çalışıyor. Burası gayri kabili inkârdır. Doğru veya yanlış, dil, hars, ırk ve idare işleri arap saçı gibi birbirine karışmış ve bir cemiyet içinde bunları birbirinden ayırmak çok tehlikeli bir şey olmuştur.

Muhtelif Millî taazzuvar bu mesaiyi kendi menfaatine doğru yontmaktadır. (Dilim olan yerde elim de vardır) deniyor. Ve yine her millet bir hars dili kurmak ve bunun için de münhasıran kendi eski dilinden istifade etmek arzusundadır. Bunu yaptıran konservasyon rissidir. Bu tarzı mesaiyi biz icat etmemişizdir. Bu umumî hotbinlik, ve her milletin bu türlü çalışması, felsefece, belki birkaç asır sonra cemiyeti beşeriyenin aleyhine çıkar. Fakat bugün bu uzak faide veya mazarratları yalnız bizim düşünmekliğimiz abes olur. Bütün içtimaî işlerin milletler arasında toptan halledilmesine daha zaman vardır. Burada (pozitif) ilim merduttur.

Eski dil mefhumu her dilin lehine halledilebilir mi? Her dil fennen hısımsa mesele yoktur. Cevap evettir. Ortada yalnız bir (safha) meselesi kalır. Her dil bir neşvünemanın muhtelif safhaları olur. Meselâ benim dilim (eski bir safha) olabilir. Fakat ne olsa, nasıl telâkki edilse, dil mefhumu daima bir (benlik) doğurur, ve eski dil mefhumu olur. Çünkü (safha, devir, müstakil neşvünema, dil hâdiseleri) gibi mefhumlar (millî benlik) te yer tutmaz. Mukaddes hotgâmlığa göre ölçülür. Millî benlikte benim şahsiyetime yarayan mefhum muteberdir. Çünkü pedagojinin millî müdafaa içinde olduğunu, zamana uyması lâzım geldiğini herkes bilir.

Eski Turanî aristokrasiler ve eski dil mefhumu :

Artık eski dil mefhumu bir bilgi merakı değil, aranacak ve peşine düşülecek bir şey oldu. Sistem lengüistikler eski aristokrasilere delâlet eder. Son Türk idarî teşekkülü olan Osmanlılıkta, meselâ birçok yabancı kelimeler kullanıldı, ana dil anasırından daha çok itibar gören bu yabancı sözler Türkçenin tekstürünü bozmadı. En koyu divan edebiyatı yine bu tekstüre riayet etti. Demekki Osmanlıca (her idare işinin sistem lengüistiği doğurduğunu ve vikaye ettiğini gösteren iyi bir misaldir.) Şimdi can alacak noktaya geldik. Eski Türk aristokrasileri araştırılsa, saltanatlarıyla umumî dilciliğin münasebetleri arasında nereye kadar göz atabiliriz? Ve şunu bir daha arzedeyim ki Avrupada âdet böyledir. eski dil mefhumu, eski saltanat ve aristokrasi mefhumu tetkikleri beraber yürür. Osmanlıcayı, Selçuk dilini, İranda ve Hindistanda Türk siyasî teşekküllerinin dil müesseselerini aşalım. Kudatku bilik, Orhun dili, Uygur dili müesseselerinden daha geriye gidelim. En eski Türk aristokrasisinin Evrazyada eserlerini arayalım. Türk devletlerinin ve siyasî teşekküllerinin eskiliğinde tarih sarıhtır. Fakat Türk dili tarihinin mazarını bu kadar derin bir surette karıştırmak birdenbire mümkünsüz gibi gözükür. Fakat herşeyin bir çaresi vardır. Mazide bütün tarih hâdiseleri

nasıl izlerden, eserlerden, mezardaki iskeletlerden, kılınç kabzalarından, üzengi şekillerinden, çanak parçalarından çıkarılıyor ve böylece nasıl (protohistoire) kuruluyorsa, bugün beşeriyetin muazzam şimal kütlesini yapan insanların kullandıkları Ural-Altay ve Hint-Avrupa dillerinin paleolengüistik sistemlerine bakıldıkta şayanı hayret neticeler elde edilir.

Lengüistik klâsik yakın zamanların sarf ve nahvına çok kapıldı. Kelime teşkilâtına ehemmiyet verilmedi, değil. Fakat morfoloji denilen ve gramer komparenin bir kısmı olan kelime teşkilâtından dahi bir prégrammaire yapılması iyice düşünülmedi. Yani lengüistik klâsikte zamana göre bu cesaret yoktu. Çünkü tarih bilgisi ve onun şimdiki mütemmimleri kuvvetlenmemişti. Bu mütemmimler arkeoloji ve antroplojidir. Bu bilgilerden alınan intibah paleo-lengüistiğe cesaret verdi. Hint-Avrupa dillerini yakından tetkik edecek olursak birçok yaratıcı lâhikaların turanî olduğunu görürüz.

Avrupa dillerinde bir aglütinasyon vardır. Nitekim izolan ifadelerde vardır. Hint-Avrupa fleksiyonel grupu baştan başa fleksiyonl değildir. Nitekim Türk fiilleri Almancadan daha fleksiyoneldir. Hint-Avrupa kökü de, Ural-Altay kökü gibi ortada kalır: (con-former) kelimesinde de (dé-former, transformer) kelimesinin bütün tasrifatında dahi kök hep ortadadır.

Türkcede de (Üste çıkarmak, alta koymak. yana çekmek) gibi prefikzasyon aynı olduktan maada prefikslerin kendilerinin turanî olması şayanı hayrettir. Meselâ: Hint-Avrupa mürekkeplerinde (co) müşareket gösterir.

(Confrère, congénère, compatriote, co-interessé) gibi. Burada hâkim olan subjectivité yani (co) lâhikası Türkçede (Ko = ilâve etmek) demektir. (Komşu = yan yana), (konuşmak = yanyana gelmek), (koşu = kaşkarca çift), (koşma = çift söz, şiir, couplet), (koma = ikinci karı, ortak) demektir. Keza Hint-Avrupacada (ad) tahsis etmektir: misal (adverbe), fiilin yanına tahsis edilen şey; (adjectif) jectif, yani (matufun) yanına konan şey, (adresser) bir şeyi birisi için dressé etmek. Buradaki (tahsis) ifade eden, yani manaya hâkim olan ve onu sevkeden fikir (ad) lâhikasındadır ki Türkçede bir şeyin yanına konan şey, yani (ad = isim) dir. (Ahmet) senin (adın), (Mehmet) benim (adım), (masa) şu dört ayaklı tahtanın (adı); ve keza (adak) bir kimseye, bir evliyaya tahsis ve imale edilen şey demek, (adamak) ta sizce malûm.

Keza Hint-Avrupa dillerinde (dis) = hâriç manası veririr. *position* vaziyet, durma, *disposition*, değiştirme, vaziyet dışarısı; keza *semblable* müşabih, *dissemblable*, müşabehet dışarısı, müşabehet harici demektir. Bu lâhika türkçede doğruca (dış), yani hariç demektir; (taşmak) ta odur.

Keza (semi) Hint-Avrupaca da yarım demektir ve sanskritte (sama) = yarım, yahut (chacun) demektir; sanskritte bilmem nasıl konuşulur, fakat Avrupa dillerinin bir çoklarında (semi, hemi, mi) yalnız lâhikadır, ve (semi-lunaire, semi-cirulair) kelimelerinde (yarımlık) ifade eder. Sanskritte (sama) = (chacun) olan bu şey, türkçede doğruca (adet) demektir. Kaşkarada (sammak = saymak) tır. Bizde (saymak = compter) olmuştur. (sanmak) ta (zannetmek) te buradan gelir. Bir yarımı öteki yarım ile karıştırmak demektir.

Bu prefiksleri uzatmazdan evvel (prefiks) lerin Avrupa sarfiyunu indinde kıymetini okumak lâzımdır. Bunlar sarfiyunca eskiden tam manalı müstakil kelime idiler. Eskiden demek, eski Hint-Avrupa dillerinde demektir.

O halde bunlar Türkçede tam manalı ve müstakil kelimeler olunca Türkçe şimdiki Avrupa dillerinin en eskilerinden olmaz mı?

Meselâ (Bi) lâhikası doğruca iki demektir. (Bi-karbonat) iki karbonlu demektir. Bunu herkes bilir. (Bilatéral) iki cenahlı, (Bilingue) iki dilli ve saire. Bu lâhika kendi kendisine Avrupada kullanılmaz. Fakat Türkçede (bile gittik) ikimiz beraber gittik demektir. (Binmek) üstüne oturmak (Bi) kaşkarda doğruca binek hayvanı, ve (bik) zevce ve zevceden birine denir, yani (conjoint) demektir. Demek Hint-Avrupacada lâhika olan bu kelime Türkçede lâhika değil müstakil ve manalı bir kelimedir. Prefikslerin tarihçesine bakılırsa müstakil ve manalı şekli daha eski diye kabul edildiğinden Türkçedeki şekli eski şekli olmuş olur.

(ex) çıkarmak, bırakmak, expulser, exclure, excommunier, ve sair kelimelerde çıkarıp atmak ifade eden bir prefiks, Türkçede müstakildir. Lâhika değildir. Hatta fiil köküdür. (eksik) yani noksan (dün sınıfta bir sen eksiktin) yani sen hariçtin, demektir. Keza (eksitmek) Türkçede malûmdur, tarh etmek demektir. Noksan da olur.

Keza (ab) kaçırmak, defetmek, uzaklaştırmak, nefret, korku manasını verir. Yalnız kullanılmaz. Abjurer, abandonner, abhorrer, abjection gibi kelimelerde kullanılır. Fakat Türkçede (abaki) doğruca korkuluk, (abacı) kaşkarlıların ummacısıdır.

(Abamak, abdramak) çağatayda doğruca korkmak, korkutmak, kaçırmak demektir. Yine müstakil manalı sözdür. Burada Türk (ab) sesini tasrif ediyor. (abamak, abaki) tasriftir. Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi yardımcı kelime ve (contexte) koymağa ihtiyaç yoktur.

Hint-Avrupa dillerinde bir lâhika vardır ki, prefikslerin en şümüllüsü olmuş ve lûgatçılar ve etimoloğlar diğer beş altı prefiks ve prepozisyo'nun babası addederler; bunlar (pre, pro, peri, para) sınıfında olan

lâhikalardır, hepsinin aslı (per) dir. (per) neye yarar, ne ifade eder? Meşhur etimolog Alois Walde nin kitabında şöyle yazılıdır, ve bu bir köktür:

«Vollendung einer nach vorwärts gerichteten Bewegung, oder eines nach einem bestimmten Ziele hin gerichteten Bestrebens ausatrückt.»

Yani (ileri doğru bir hareketin yapılmasını, ilerde muayyen bir hedefe doğru cehtü gayreti anlatır). Gotikte (faar), sanskritte (par, pipar - ti = geç yürü, kavuş, var, dokun; para = yanında; civarında peri = muhitinde; fransızcada pour = için; pro, vor = ön, baş, ileri, hulâsa uzatmıyalım, bu lâhikalar, bu prepozisyonlar, bugünkü Avrupa dillerinde hep müzahir kelimeye muhtaçtırlar, daima yanlarında bir (contexte) isterler.

Türkçede öyle değil: Türkçede (varmak) = vasıl olmak, yetişmek, ileri varıp iltihak etmek demektir. Ve (parmak) garp Türkçesinde her şeye ilişen ve dokunan uzvun adıdır. Şark Türkçesinde (ernak) denir, (ermak) ta (barmak, varmak) yani = ermek, vusul ve lühûk ifade eder. Aynı şeydir. Yalnız (P) senkopludur. İki dil vardır ki (P) sukut eder: Türkçe ve keltik.

(Arpente, arpennis), Türk ve keltikte (arşın, arichenn) olduğu gibi. Para Türkçede son derece arkaik adeta (dokunmak, ve ileriye göstermek işareti, yani geste ile bunu yapan uzva) alem olmuştur.

Hint - Avrupa dillerinde (o, op, oc) lâhikası karşı, mukabil demektir.

Tabii yalnız başına manası yoktur. Opposer = karşıkomak; occurence = tesadüf, karşıya çıkmak, zuhur etmek; observer = karşıdan bakmak, occident, occiput = hep karşı, mukabil demektir. Türkçede (okur; oğur) doğruca (istikbal) demektir. (uğramak), şeytan şerrine uğramak gibi, hastalığa uğramak gibi, bir eve uğramak, iskeleyeye uğramak gibi hep (karşısına çıkmak) demektir. (Uğruma çıktı) = (karşıma çıktı) demektir. Yani Türkçede (ok) musarraftır, (decliné), dir.

Hint - Avrupa dillerinde (dé) prefiksi vardır. Bu, mahrumiyet beyan eder. Désesperer, décomposer, désenchante, ve saire...

Türkçede (tek) yalnız demektir. Keza (değil, tegül) hayır, (non pas) demektir. (Büyük değil, küçük değil, yüksek değil, iyi değil, geniş değil) (ret ve nefiy) yani tek başına (privatif) tir.

Almancadaki (keit) suffiksi (hal) beyan eder. Freundlich-keit gibi. Bu keit sanskritte müstakil kelime (Ketus)dür. Ketus Türkçede de (kişi) dir. Yani şahs ifade eder ve müstakildir.

Jermanikteki bütün (ing, ungen, ingen) gibi suffikslerin hepsi (abstammung) yani (descendance) beyan ediyor, (kind) ve (könig) iki

şeyden yapılmış; baştaki (kön, kin) bizim (kan) dediğimiz (asalet) (ind ve ing) te (abstammong) yani bizim (inmek) tir. Zaten (inük) yavru demektir. Türkçede (biz sülâlece falancadan iniyoruz) deriz. Bu meseleyi böyle tahlil ederken buna inanmıyoruz. (Wasserzieher) in iştikak lûgatinde 56 ıncı sayfaya bakınız. (ing) doğruca (oğul) manasınadır.

Fakat Türkcede (in) = nüzül et, emri hazırdır; (iniş) malûm (pente) demektir. (inmek) müstakil mastardır. Eğer tarihçe süffiks ve prefiksler eskiden müstakil kelime idi iseler burada da türkçe eski bir dil olur. Çünkü bu şeyler müstakildir, müzahir kelimeye ihtiyacı yoktur. *Kan, han, can* kelimesinin halis Türklüğü ve bunun (idrojen, oksijen, jenital) sözlerindeki (ken, jen) olduğu da bu meselenin cabasıdır.

Eski isimler Teobalt, Garibaldi, Baldwin, Arşibalt, Hümbolt, taki (balt, bolt) kahraman demek imiş. Ve cermanikteki (seri, çabuk) sıfatı beraberdir. Türkçede (bat, batuk, batur, baldır) kelimeleri çabuk, çabukluk, kahraman, bacak, bacak kuvveti ifade eder, lâhika değildir.

Eğer süffiksler ve prefikslerin Türkçede müstakil kelimeler olduğuna dair fazla malûmat almak arzu edilirse bu şeyleri antropoloji mecmuasında neşrettik, oraya müracaat lâzımdır.

Süffiksler ve prefiksler eski dillerde müstakil kelime idiler. Bu umumiyetle kabul edilmiş bir meseledir. Bunların halihazır türkçede müstakil kelime olmaları türkçenin eski bir Avrupa dili olduğunu gösterir.

O halde eski dil mefhumunu şöyle çıkarabiliriz:

Bir dilde (tam imaj verbal sansoriyle) hasıl eden sözler ikinci bir dilde yalnız kompozant olursa birinci ikinciden eski olur.

Belki bu tarif te sakattır, yanlıştır. Dilcilikte doğru ile yanlış arasındaki fark her vakit bu kadar da değildir. Buna teşekkür etmek lâzımdır. Bu türlü dil tahlillerine (paleo - lengistik) denir.

Acaba Meillet nin dediği şey burada da var mıdır? dil sistemleri, yani izolant, ağıltinan, fleksiyonel olmak idarî zümre tesiri, tabir aharla, tarihî tesir, eseridir demiyor mu? Çünkü dil sistemi kelimedede değil, onları bağlamadadır. Kelime halkındır, halk karışıktır. Fakat bağlama resmîdir; bu resmiyet bir zümrenindir. Bilmiyor muyuz ki bu tesir kültürel de değildir, askerîdir.

Acaba Turanî eski ve müstakil kelimeler nasıl oluyor da Hint - Avrupaca da aşınmış oluyor ve yalnız bir sübjektivité ifade ediyor?

Bunun içtimaî bir hikmeti, bir manası olması iktiza etmez mi?

Süffikzasyon ve prefikzasyon hiç şüphesiz en mühim bir (sistem lengistik) demektir. Bu sistem işleri tarihçe yenidir, bu da anlaşılıyor,

ve akla şu geliyor ki iltisakî sistemlerin yavaş yavaş fleksiyonel sisteme kalbolması da doğru olacak. Bu inkılâbın siyasî münasebetleri, içtimai münasebetleri elbette vardır.

Fakat bu mesele bizi proto - histuvara kadar götürür.

Rasist olunca ya tam olmalıdır, yahut mugalatadan vazgeçmelidir. Filolokların yeni zamanlarda olduğu gibi, en eski zamanlarda da dilde idare satvetlerinin eserlerini araması doğru olur mu? ne dereceye kadar doğrudur? Bunu iyice halledecek bir kafa göremiyorum. Eğer sistem len-gistiklerde her vakit aristokrasi kaim ve hakim oldu ise yurddaşlarımız Türkmen süvarisini bilirler, onun tarihteki mini mini, mukavim beygirini bilirler; onun uzun yelesi ne rüzgârlar yemiştir... Türkmen süvarisi yani bu nefsi hail, çok, pek çok eskiden, yine küçük bir Asyalı süvari idi. Her Avrupalı âlim dil kitabında eski Hint - Avrupa kabilelerinde gördüğü fikri teşebbüsü belki yüz yerde yazar. Fikrî teşebbüs ve şahsî kahramanlıkların dile ve içtimaiyata bu kadar mühim tesirleri varmış. Avrupada eski zamanlar için bu iki şeyi birbirinden ayırmıyorlar. İdarî ve askerî mefahire dilde bu kadar yer vermek bizim işimize gelir. Mademki eski devirlerde kuvvet ve cengâverlik her beşerî müessesenin muhavvilesi olmuş, bu formül tarihte bu kadar yer tutarken ilk tarih yani proto-histuvar için elbet daha doğru olması lâzımgelir.

Çünkü Türkmen süvarisi, herhangi bir süvariye benzemez. Bu süvari tarihte ne ise ilk tarihte de o idi, ve onun da bir ırkı temsil ettiğini kabul etmelidir. Çünkü rasist olunca ya tam olmalı, yahut mugalatadan vazgeçmelidir. Turanî konuşanlar (Classe dirigeante) olmadılar mı?

Bizi pek sevmeyen bir profesörü dinliyelim:

«Bütün kusurlarına rağmen bu Türk Milleti eski dünyanın hakikaten emperyal ırkıdır. Gobiden, Amurdan çıkan orduları kaç kerre (Honan) da (Peçili) de semavî saltanatların mirasını aldılar. Büyük ve emperyal şehirlerinde oturdular. Kaç defa, belki yirmi kerre (Tavris) te (Isfahan) da krallar kralının tahtında hüküm sürdüler. Hint imparatorluğu ile (Delhi) de hazineler içinde yaşadılar, bihesap servet ve saman sahibi oldular. Akla gelir miydi ki, koca Arap saltanatı ve Roma saltanatı şarktaki hegemonya için sekiz asır muharebe edecek; birçok içtimai meddücezirler olacak, kanlar dökülecek, Yermuk marekesi gibi birçok hailelerden sonra, aralarına bir küçük Türkmen süvarisi girecek, ta Çinden gelecek, yavaş yavaş acelesiz araya girecek, onu aşağı ötekini yukarı ittikten sonra, Muhammet ile Herakliyus'un mirasına konacak!» — (Réné Grousset)

Dil sistemlerinde idare kuvvetlerinin muhakkak tesiri olmuştur. René Grousset nin sözleri tarihe aittir. Bu fikirlerin kablettarihe ait olanı

yok mudur? Tarihte ne kadar yukarı çıksak Orta Asyanın muazzam bir biyoloji kaynağı olduğu o kadar iyi anlaşılıyor. Fennen böyledir ve eski dil mefhumu da oradadır...

Saim Ali Dilemre

Dr. R. R. ARAT'IN TEZİ

UYGUR TÜRKÇESİNİN TÜRK DİLİ TARİHİNDEKİ YERİ

Mevzuum Türk Milletinin kültür inkişafında büyük bir ehemmiyete malik olan devirlerin birine aittir. Bu devri burada kısaca «Uygur Devri» diye tesmiye edeceğiz. Maddî ve manevî kültür yolunda mühim eserler bırakmış olan bu devrin Türk edebiyatı ve Türk dili için olan ehemmiyeti de büyüktür. Uygur devrinin Türk tarihi, Türk içtimaiyatı, Türk hukuku, Türk güzel san'atı ve diğer bir çok kültür meselelerinin tesbiti için istifade edilecek cihetlerini ehillerine bırakarak, burada bizi doğrudan doğruya alâkadar eden ciheti kısaca şu iki noktada topluyabiliriz.

I — Uygur Türkçesinin Türk dilinin inkişafında bir dönüm noktasıdır. Çünkü Uygur Türkçesi - yani uygur devrine ait Türkçe - Çuvaş ve Yakut lehçeleri müstesna olmak üzere bu günkü Türk şiveleri için bir ana dil mahiyetindedir. Bu günkü şiveler, Türk dilinin inkişaf kanunları bakımından, uygur devri Türkçesinden ayrılmışlardır. Bu gün ayrı ayrı şivelerin hususiyetleri gibi görünen teferruat, Uygur Türkçesi devrinde bir dil içinde ve o dilin tam hukuklu unsurları halinde yaşamakta idiler. Bunun tesbiti Uygur Türkçesinin, Türk dili inkişafının tarihi ve bu inkişafın yol ve kanunlarını tayin için de nekadar mühim bir yer tuttuğunu göstermeğe kâfidir.

II — Uygur edebiyatı Türk ruhunun tercümanı olarak kendi kuvvetini bütün yabancı mefhumlara karşı himaye etmiştir. Bu edebiyat gündelik hayatla alâkası az gibi görünen tercüme eserlerde bile son devirlerin yabancı kültüre esirce bağlanışile mukayese edilemeyecek kadar yüksektir. Uygur devrinde yalnız kelime değil; mefhum dahi Türk ruhuna uygun bir şekle getirilmiştir.

8, 9 ve 10 uncu asırlarda altın devrini yaşıyan Uygur Devleti, Şarkî Türkistanın medenî inkişafına ve siyasî mukadderatına Türk Milletinin damgasını vurmuştu. Şarkî Garbı kendi ticaret yollarıyla biribirine bağlayan bu ülkede, Türk devletinin vücade gelmesinin nekadar mühim olduğunu söylemeğe bile lüzum yoktur. Şarkî Türkistan hafriyatında bulunan Uygur medeniyet eserleri Türk milletinin üzerine aldığı tarihî mis-

yonu nasıl bir ciddiyetle başarmış olduğunu bir daha dünyaya göstermiştir.

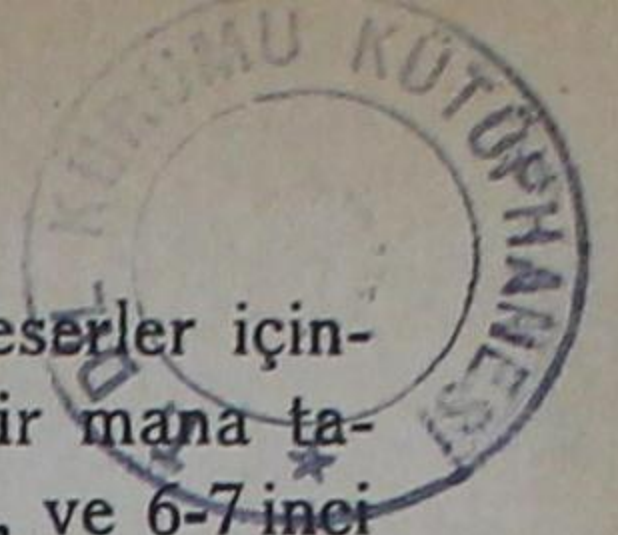
Bu güne kadar elimize geçen Uygur Türkçesine ait olan eserler büyük Türk edebiyatının ancak küçük bir kısmını temsil etmektedirler. Onun için biz uygur devrinin bu sahadaki inkişafı hususunda kat'î ve son fikri söylemeden, ancak elimizde olan parçalar üzerinde fikir yürütmekle iktifa edeceğiz. Uygurca eserlerin büyük bir kısmı dinî eserlerdir. Asıl edebî eserlere nisbeten az tesadüf olunuyor. Asırların tecrübesiyle tesbit edilmiş tababet ilmi Türk vatanında yetişen ve türkçe isim taşıyan maddelerden istifade etmiştir. Heyet ilminin de Uygurlar için bir ilim sahası olduğunu müşahede ediyoruz. Elimizdeki metinlerden yıldızların hareketlerinin tetkik edildiği anlaşılmaktadır. 1308 inci senesine ait olup Ot, Su, Yığaç, Altın ve Toprak (Mars, Mercur, Jaupitr, Venous, ve Saturn) yıldızların harekâtını tespit eden Uygur metni Berlin rasathanesi tarafından tetkik edilmiş ve oradaki malûmatın doğru olduğu görülmüştür. 1202 inci senesine ait olup güneşin yıldızlar üzerindeki hareketini tesbit eden diğer bir metinde mevcuttur. Bu parçalara istinaden biz uygurlarda bir rasathanenin mevcut olduğunu düşünebiliriz. Türk takvimi, Astroloji, hurafat ve içtimaî hayatın nasıl cereyan ettiğini gösterebilecek kadar metinler mevcuttur.

Türk tarihine ait uygurca eserler şimdiye kadar elimize geçmemiştir. Fakat burada, geçen senelerde bulunan mühim bir eserden bahsetmek istiyorum. 629 - 645 senelerinde Çinden Hindistana sayahat eden ve bu devrin yegâne diyebileceğimiz şahidi olan Hiuen-Tsangın Çince yazılmış seyahatnamesi vardır. Bu seyahatname uygurlar tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bundan iki sene evvel Şarkî Türkistanda bulunan bu eserin bir kısmı Paris kütüphanesinde ve diğer bir kısmı da Pekin kütüphanesinde bulunmaktadır. Yabancı olan kelimelerin Çin yazısına ve Çin telâffuzuna uygun olmadığı malûmdur. Uygur tercümesi bizi bu eksiklikten kısmen kurtarmış bulunuyor. Uygurca metnin büyük fazileti de onun asıl metinden uzaklaşmamak şartıyla, ufak ufak şerhler ilâve etmesindedir. Bu eserin yakında neşri ve bu yolla Türk ülkesinin bu devrine ait bazı malûmatın tamamlanması beklenmektedir.

Edebiyata olan ihtiyacı daha çabuk ve daha kolay kapatabilmek için ağaç kalıp yoluyla kitap neşri de çok terakki etmişti. Bilhassa uygur metinlerinin neşri için kullanılan bu usul en yüksek inkişaf derecesini bulmuştu. Ağaçtan ayrı ayrı yapılmış uygur harfleriyle kitap tabetmek yolu da tecrübe edilmiştir. Hafriyat esnasında bulunan uygurca harflerini göstermektedirler.

Uygurca eserlerin başlıcaları bize yedi nevi alfabeden intikal etmiş-

tir. Şarkî Türkistanda bulunan ve Türk kültürünün şahidi olan eserler içinde, bir kâğıt parçası bulundu. Küçüklüğüne rağmen büyük bir mana taşıyan bu kâğıt parçası, Turfan etrafında muhafaza edilebilmiş, ve 6-7 inci asırlara ait olması muhtemel bir binada bulunmuştur. Bu kâğıdın bir tarafında üç satırlık bir metin vardır. Bu satırların üst tarafında, Orhun kitabelerindekilerden bir az farklı, Gök Türk alfabesinin on altı harfi yazılmış ve bunların altında da Manihi harfleriyle isimleri ve okunuşları gösterilmiştir. Vilhelm Tomsen'in zekâsı Orhun kitabelerinin anahtarını bulamamış olsaydı, o Türk kültürünün kendi içindeki bir sırla açılmış olacaktı. Türk kültürünün inkişafında millî varlığın nasıl sarsılmaz bir iple bağlanmış olduğunu göstermek için bu üç satırlık küçük yazı parçasından daha büyük bir delil aramağa lüzum yoktur.

Bu kadar eski bir devir ve geniş bir sahada ve bu kadar çok miktarda mevcut edebî malzemenin dilimiz içinde ne kadar büyük bir kaynak temin edeceği şüphesizdir. Türk lisanıyatının kendine mahsus birtakım ayrı hususiyetler üzerinde uzun uzadıya duracak değiliz. Yalnız dillerin inkişafında, ayrı ayrı kollara ayrılarak lehçe ve şivelerin vücade gelmesine ve git gide ikinci bir dil teşkiline sevk edici cihetlerin mevcut olduğunu söylemekle iktifa edeceğiz. Bugünkü dillerin uzak mazide kalan diğer dillerin şiveleri olduğu malûmumuzdur.

Daha büyük bir ciddiyetle tarihtenberi Türk dili diye malûm olan bir teşekkül üzerinde tetkiklerimizi devam ettirmemiz lâzımdır. Bu suretle dilin kendine mahsus inkişaf ve tekâmül yollarını ve bu inkişaf ve tekâmülün kanunlarını tesbit etmeğe çalışmamız lâzım gelecektir. Türk dilinin iç kanunlarının ve dilin daha evvelki tarihteki şeklinin tesbiti, dilimizin diğer dil ve şivelere olan karabeti meselesinin halledilmesine de yardım edecektir.

Dil işindeki değişmelerin kanunlarını tesbit için uğraşırken, ilk evvel kelime ve kelimeleri teşkil eden sünesler üzerinde durmak mecburiyetindeyiz. Sabrınızı suiistimal etmemek için bu sahadan bir misalle iktifa edeceğim:

Hepimizin de malûmu olan (*eğer*) atın eyeri kelimesi vardır. Bu kelimenin ayrı ayrı Türk şivelerindeki şekillerini bir araya toplayalım:

Eder (ilk Uyg.)
Eter (son Uyg.)

{ 1 — *Eyer* (Krm.Az.Kom. Anad.)
2 - *Er* (Tel Alt. Leb.)
3 — *Er* (Kir.)

II	{	4 — <i>İyer</i>	(Kaz. Bar.)
		5 — <i>İer</i>	(Tob. Kir.)
		6 — <i>Yer</i>	(Kar. T.)
III		7 — <i>Eger</i>	(Tar. Çağ.)
IV		8 — <i>Yeher</i>	(Az.)
V	{	9 — <i>Ezer</i>	(Şor. Küer.)
		10 — <i>Ezer</i>	(Sag. Koyb. Ktş.)

Biz burada bir kelimenin on muhtelif şeklini görüyoruz. Geniş Türk ülkesinin ufak mahallî şiveleri tetkik edilirse, bu sayı daha çok olacaktır. Fakat aynı kelimenin bu kadar şekillere girmesi dilin içinde bir anarşi veyahut intizamsızlıktan ileri gelmemiştir. Bilâkis bunlar bir kanun dahilinde inkişaf etmişlerdir.

I — Bu kelimenin bugünkü normal şekli *eyer* dir.

Er, bilhassa türkçenin *Altay* grupuna has olan kontraksiyon (idgam) dır.

Er, bu kontraksiyonun *kırgızca* için basitleşmiş şeklidir; türkçede umumiyetle uzun sadalar mevcut olmadığı için, bu yolla husule gelmiş olan uzunluklar da gitgide umumî olan kısa şekle dönmektedirler.

Kiyiz) Kız) kiz; kiyin) kın) kin

II — İkinci grupta görünen kelime başındaki *İ*. Türkçenin bu şivelerine mahsustur. türkçedeki *e* ler bu şivelerde *i* olmaktadır; *İ* ler ise *ı* şekline giriyor. Sebepleri daha iyi tetkik edilmemiş olan bu hususiyet bu şivelerde istisnasız cereyan etmektedir.

Er: ir: erkek: irkek: ilk: ılık.

III — Üçüncü gruptaki *eger* şekli *şark türkçesi* şivesine ait olan bir hususiyettir. İki sadalı arasında olan *-Y-* burada bir bağlantı gibi hissedilmiştir. Şark türkçesinde bu bağlantı yerine *-y-* den başka *-g-* de kullanıldığı için buraya konulmuştur.

Kiyiz: kigiz: iye: ige.

IV — Dördüncü gruptaki kelime başına gelen *y* türkçenin bir çok şiveleri için müşterektir. Buradaki sait başlangıcını kolaylaştırmak için *y* konulmuştur. İki *e* arasındaki *-h-* ise üçüncü gruptaki *-g-* ile izah edilebilir.

V — Şimdi beşinci gruba gelelim. *Ezer*, *ezer* şekilleri evvelki dört

grupun hiçbirine uymuyor. Evvelki dört grup içinde olan farklar Türk dili içinde pek çok müşahede edilmiştir. Fakat -y- nin hiçbir zaman -z- le değiştiği müşahede edilmemiştir; -z- nin tabiati de bağlantı vazifesini kabul edecek değildir. Dil kanunu dahilinde kalmamız için biz eyer ve ezer'i ayrı ayrı kelimeler telâkki etmek mecburiyetindeyiz. Fakat Türk lisaniyatı bizim bu hususta ileriye doğru bir adım daha atmamıza müsaade ediyor. Biz bu kelimelerin farkını anlamak için, bugünkü Türk şiveleri için, ana dil mahiyetinde olan uygur türkçesi devrine müracaat edebiliriz.

Hakikaten biz Uygurcada bu kelimenin eyer ve ezer şekilleri için memba olan şekli buluyoruz. Bu uygurcanın son devirlerine has olan eter şeklidir. Burada -t- nin talaffuzu Arapların «peltek se» ve İngilizlerin «th» gibidir ve bizim talaffuzumuzda doğrudan doğru «z» dir.

Eter, uygurcanın ilk devrine veyahut uygurcadan evvelki devre mahsus olan eder den husule gelmiştir. Bu devirdeki -d- nin hususiyeti daha açık suretle belli değildir. Türk yazısı için kullanılan alfabeler maalesef daima sert mahiyetini muhafaza eden d:t ile yumuşayarak değişen d:t: y:z yi farketmemektedirler. Bunun tesbiti meselesi uygurcadan evvelki devirler ve o devirlerin şivelerine aittir; bunun için bugünkü Türk dili içinde bir lehçe mahiyetini muhafaza etmiş olan yakut ve çuvaş lehçelerine müracaat edilebilir.

Bu mukayese neticesinde, bugünkü Türk şivelerinde yaşayan muhtelif şekillerin, dil tarihinde bir tek kelime şekline ricat ettiğini görüyoruz. Ve bu şekil de uygur türkçesi devrinde mevcut şekildir. Bununla Türk dilini tetkik yolunda bir sabit nokta tesbit edilmiş ve Türk dilinin daha eski devirlerine doğru ilerlememiz için, yeni bir hareket noktası hazırlanmış bulunuyor.

Aynı tarzda değişmelere maruz kalan bütün türkçe kelimeler ve ekleri tetkik edebiliriz. Mefulübihin yapılması için kullandığımız edatı alalım : Mefulübih ekinin cenup Türkçesinde -i, -u, -ü olduğunu görüyoruz.

Atı	eli	Çocuğu	gözü
Atnı,	elni,	çocuknu,	göznü

Diğer türk şivelerinde ise mefulün bih için -ni edatı kullanılmaktadır. Şimdi uygur türkçesinde yazılmış metinleri mukayese edersek, orada *isimler* için kullanılan mefulübih edatının -ığ, -iğ olduğunu ve zamirler için de -ni edatının kullanıldığını görüyoruz. Demek ki Uygur Türkçesi devrinde mevcut olan, fakat isim ve zamirler olmak üzere iki sınıfa mahsus edatlar bugünkü Türk şivelerinde ayrılmıştır. Şimal şivelerinde uygurcanın zamirlere mahsus edatı umumîleşirken cenup türkçesinde de isimlere mahsus edat umumîleşmiştir.

Uygurcadaki -ıġ ve -iġ'in cenup türkçesinde

-ı ve -i şekline girmesi bu şiveye has bir hususiyettir. Bin heceden fazla heceli kelimelerin sonundaki -ġ ve g Cenup türkçesinde kayboluyor.

Meselâ: Uluġ — ulu
gıŝlaġ — gıŝla
yailaġ — yaila

Tek heceli kelimelerde kaybolmıyor.

taġ — daġ
baġ — baġ
saġ — saġ
ve saire

Bugünkü şiveler de yaşamakta olan bazı kelimeler vardır ki bunların eski şekilleri ancak eski metinleri araştırmakla bulabiliriz. Meselâ her gün kullandığımız çıkmak kelimesinin Uygur devrinde taşımak olduğu ve bu kelimenin aslı da, hepimizin malûmu olan *taş* ve *dış* şeklinde yaşadığını ancak bu yolla tesbit edebiliriz.

Bugün iki heceli kelimelerin çoğunun mazide tek heceli olduklarını aynı yolla öğreniyoruz, *baġlamak* kelimesi -*la* edatı ile *baġ* kelimesinden yapılmış bir fiildir. *Baġ* kendisi ise kelimenin ahırındaki -*ġ* ile *ba-* fiilinden husule gelmiş bir isimdir. Uygurca metinlerde fiil *ba-* dır.

Türk dili Türk milleti kadar yaşlı bir teşekküldür. En eski Türk dilinin nasıl olduğunu şimdiden katıyetle söyleyememekle beraber, bugün elimizde bir müsbet netice olarak şunu söyleyebiliriz. Türk dilinin tarihî devirlerine giden yol uygur türkçesi devri üzerinden gidecek ve onun tetkiki de bu devrin bize gösterebildiği yollardan istifade edecektir.

Dr. Reşit Rahmeti Arat

BAY TAHSİN ÖMER'İN TEZİ

MEKSİKADA MÜSTAMEL MAYA DİLİNDEKİ TÜRKÇE KELİMELER HAKKINDA İZAHAT

Cihanda mevcut ve müstamel muhtelif diller hakkında bir asırdan beri tetkikatta bulunan Avrupa dil bilginleri pek eski bir maziye malik olan Türk dilinin gerek eski ve gerek şimdiki Avrupa milletlerinin dillerinde müteaddit izleri mevcut olduğunu iddia ve ispat etmişler, Meksika kıtasında Türkçe kelimelerin mevcudiyetinden haberdar olmadıkları için eserlerinde bu hususa dair bir mütalea beyan etmemişlerdir. Meksika'da Türkçe kelimeler bulunduğunu ben de bir kitapta gördüm tek bir kelime delâletile vakif oldum.

Fransız âlimlerinden Jerve dö Kurtelmon'un (Civilisation) namındaki üç ciltlik eserinde Meksikalılardan bahsederken bir mahal ismi olarak zikri geçen (Tehuan Tepek) yani yılan tepesi terki bindeki tepek kelimesinin Türkçe tepe kelimesine benzemekte olduğunu görerek meraka düşmüş ve Meksikada kullanılan Maya diline ait olarak celp ettiğim lûgat kitabında bu kelimenin aynen tepe manasına geldiğini anlamaklığım üzerine tetkikatıma devamla mezkûr dilde 120 tane Türkçe kelime daha bulmuştum. Bu kelimelerden bazı örnekleri okuyorum:

MEKSİKADA HÂLA MEVCUT (MAYA) DİLİNDE BULDUĞUM TÜRKÇE KELİMELER

Ak: cak	Fiillerde müstakbel edatı
Akan: Ağa?	Dayı S: 128
Aşak: Uşak	Hemşirezade
Ahau: Ağa?	Bey, Efendi, Prens Hükûmdar
Ahau - Kulz	Tavus kuşu. Kutz: Nom générique du gibier s 220
Baat	Balta. S 148
Bee	Be: edatı hayret
Buc: duman	Bucak ve baca kelimelerindeki buc ve bac köklerinin aslı olsa gerektir
Biiç	Biçmek: Travailler le bois en l'amaincissant, charpenter.

Bûl	Boğulmak
Bûluk	Boğulmuş
Ka	Kabak
Kaa	Kaya: pierre à broyer le graine
Kahal	Kalmak: demeurer, habiter en un lieu
Katak	Katik Zait ilâve
Kiyeh	Geyik (şike ve kakşikel dillerinde (S. 462. C. 3).
Kelem	Çelim robuste, vigoureux.
Çak	Çok, Beaucoup, fort. S. 184
Çakal	Çakal: Rougeatre, Fauve, roux.
Çaç	Çignemek S 184
Çaal	Salmak: etre relaché, laissé libre
Çeç	Çiy: ce qui est cru, non cuit.
Çem	Gemi: Barque, canot, bateau.
Çemçe	Çamça, çömçe Baquet, huche.
Çep	Çapa: Doloir, Herminette S. 189
Çetun	Çetin? Imprévu, subit, soudain.
Çibal	Çiban: Morsure, souffrance, douleur, morsure d'une plai
Çıkpahal	Çıkmak, ekin veya ağaç çıkmak gibi: orôître, augmenter, s'ajouter, paraître.
Çıktahal	Çıkmak: arayan bir adama çıkıp kendini göstermek
Çikin tay	Çıgatay: yani garpli adam?. Tay: Adam. (s. 17. C. 3)
Çoç	Çözmek: délier, détacher S 194.
Çoçoku	Sıcak: Tiède, à demi chaud
Çik	Çakmak çivi çakmakdaki çakmak manasına clouer. S 202
Çih	Çıkmak: ce qui a crû, Augmenté, s'est élevé.
Çol	Çolak. Tordre
Çollool	Çolak bükülmüş, (tordu)
Kılıç	Kılınç?: Mübarek, mukaddes
Kuç	Göç: charge, fardeau, lit, litière
Kutz	Kuş, nom générique du gibier ailé. S 220
En	İm. Ben im deki im. Meselâ Batan em: ben beyim demektir.
Hatal	Hatıl: planche, partie d'un arbre.
Hele	Hele: aujourd'hui, maintenant, actuellement.
İçil	İçinde: dans, dedans.
Il	İl: Kuvvet, nüfuz, Devlet, İlçi kelimesindeki il'in manası olsa gerektir.

İn	Zamiri mütekellim
İna	Na: edatı işaret. Voici, voilà, prends.
İş	Dişi: İş - balam: dişi kaplan.
İz	Buz
Men	Oğul. Mehen'in muhaffefidir. Türkmen: Türk oğlu demektir.
Man	Torunun torunu. (Kişe dilinde)
Kaşnak	Kuşak ceinture.
Kaz	Az: meselâ Kaz Takan terki bindeki Kaz'ın manası az pişmiş demektir.
Kin	Gün.
Koş	Kuş: Oisau
Ku	Kudatku bilikte olduğu veçhile (ku) mübarek, mukaddes demektir.
Kul	Kul, Adorateur.
Kuulol	Kalpten ibadet etmek Kulolmak.
Laaşal	Leşmek: Eyileşmek teki leşmek lahikasının vazifesini yapmaktadır. Etre, devenir tel, devenir celui-ci.
Lah	Lık edatı Yum: baba — Yumlah: Babalık. Tenu regardé comme père.
Naa	Ana
Ok, Og	Aglamak.
Otzil	Yoksul, fakir.
Uş, Oş	Üç adedi.
Oyol	Bayılmak: s'evanouir défaillir.
Pal	Bala, çocuk.
Pek	Köpek.
Pik	Bing, bin adedi. S 343
Puhuy	Puhu kuşu S 348 . ve (S. 138. C. I)
Takal	Takılmak: se tenir, s'attacher.
Tepek	Tepe, dağ S 369
Tial	Almak, S'approprier, Prendre pour soi. S 369
Tioklal	Dolayı, Pour à cause de.
Toş	Taşmak, se repandre, faire répandre un liquide.
Toh	Doğru, droit, direct, juste.
Top	Toplamak: ramasser, acquérir.
Toz	Toz halinde serpmek Poudrer. S 378
Tul	Dolu
Tulan	Dolgun: débordé, regorgeant.
Tub	Dip, Fond, profondeur.

Tay: adam	Cıgatay, Altay, Kabartay kelimelerinin sonundaki tay'in manası bu olsa gerektir. (S. 17. C. 3)
Tzapin	} Şiyapa dilinde
Şabin	
Şebin	
Tzee	
Tzekel	Baykuş: Şebin Karahisar? daki şebin'in manası bu olsa gerek.
Tzotz	Çekmek: El değirmenile öğütmek: moudre du grain dans un moulin à bras.
U	Çakıllı erazi: Terrain pierraux.
Ua	Saç.
Ueez	O: Zamiri gaip.
Uiş	Yuva: Gîte, retraite S 398.
Ük	Uyuz hastalığı: Dartre; gratelle, gale S 403.
Üken	İşemek: uriner.
Ul	İçmek.
Uooh	Çok içen.
Yaş	Ulaşmak
Yaşhal	Okumak? Yazı harfleri Caractère sacré, écrire en caractères aotiques.
Yaşıl	Yaş, taze. Frais, nouveau, vert, vigoureux.
Yaşkın	Yeşillenmek S 430.
Yek	Yeşil (Nahuatl Dilinde)
Yekil	Yazın
Yiç	Yag: graisse de la viande.
Yok	Yaglı
Zak	Yüz, çehre
Zul	Yukarı, sur, dessus.
Yanki	Ak
Tukur [*]	Suya sokmak, tremper, imbiber.
Kua	Yeni (Brasseurde Bourbourg cilt 3. S. 7. de (Nahuatl dilinde)
	Baykuş. (S. 129. C. 1). (Nahuatl dilinde)
	Kuyu, pınar, çeşme (» »)

[*] Prince Tukir, usually known as the sibir khakhan (Perker S. 141). Yani Sibirya Hanı olarak maruf Tukir namında bir prens vakdır.

**MEKSİKADA KONUŞULAN NAHUATL DİLİNDE TE-
LAFFUZ VE MANA İTİBARİLE TÜRKÇEYE BENZİYEN
VE KULAĞIMIZA YABANCI GELMİYEN EŞHAS VE
MEVKİİ COGRAFI İSİMLERİ**

Zakatepek	Ak tepe S 21 C.2
Şaltokan	Mahal ismi S 215 C 2
Istapalapan	Şehir ismi S 442 C 2
Tutu tepek	Kuş dağı
Ayotlan	Mahal ismi
Şamil tepek	" "
Çapul tepek	" "
Yanki itlan	Yeni erazi (terre nouvelle) S 7 C 3
Çitaltepek	Mahal ismi S 124 C 3
Tekaman	Şehir ismi S 104 C 3
Teşkallan	Taşlı erazi
Tizatlan	Mahal ismi S 144 C 3
Tlaşkallan	" " " "
Tlakotepek	" "
Ketzaltepek	Mavi dağ: Ketzal nahuatl dilinde mavi demektir.
Amatepek	Mahal ismi
Şuşil tepek	Çiçek dağı
Zakı kua	Ak kuyu, pınar (fontaine Blanche)
Geka Kuş	Kara kuş (geka nahuatl'ca kara, kuş da aynen kuş demektir. Asıl manası kara kartal demektir. S. 161. C. 3

EŞHAS İSİMLERİ

İri Tıkatame	Bir Prens ismi	5.59	C. 3	
Tarı Garan	Hükümdar ismi	5.64	C. 3	
Akulman	Prens ismi	5.94	C. 3	
Temitzin	" "	5272	C. 3	
Gagavitz	Mabut ismi	5.92	C. 2	(Kişelerin üç ma-
İri Balam	İsmi has	5.97	C. 2	budundan biridir)
İki Balam	" "	5.97	C. 2	

Bu kelimelerin Meksikaya Türk ırkına mensup insanlar tarafından getirilmiş olduğunu bidayeten zan ve tahminle kalmış ve kat'î bir fikir

elde edememiştim. Nihayet Büyük Atatürkümüzün lûtufları ve inayetleriyle tetkik ettiğim dört ciltlik Fransızca Meksika tarihinde 1500 sene evvel Meksika'da Tula namındaki muntazam ve medenî hükûmeti Toltek milletinin kurduğu ve bu milletin Orta Asyadan muhaceret suretile oralara gelmiş Tula Türkleri olduklarını ve Mayalarla Asteklerin Toltek medeniyetinin külli cüzi varisleri olduklarını ve Maya dilinin Toltek diline büyük bir karabeti olduğunu anlamağa muvaffak oldum.

Meksikanın bir çok yerlerinde metrûk bir halde kalarak orman haline girmiş, kısmen de iyi bir halde muhafaza edilmiş bulunan cesim mebanî, saraylar, mamur kasaba ve şehirler bırakmış olan Toltek milletinin diline ait lûgat ve sair mehazlere malik olmadığım için bu dil hakkında bir maruzatta bulunamayacağım. Fakat Meksikada bir çok mahallerin ve eşhasın taşıdıkları Toltekçe isimlerin telaffuz ve hatta mana itibarile Türkçeye benzemesine nazaran bu dilin tetkiki son derece ehemmiyetli netaiç hasil edecek ve en eski Türkçe kelimelerin bir çoklarının bulunmasına hadim olacaktır.

Meksikada mevcut ve müstamel 284 lehçe içinde 68 adedi 11 müstakil dile mensup bulunmaktadır. Bendeniz bu kadar mütenevvi diller arasında yalnız Maya dilini ve daha bir iki Meksika lehçesini tetkik ettim. Maya dilinde bulduğum 120 kelimedenden maada diğer diller de tetkik edilse bir çok kelimeler bulunması kuvvetle memuldür.

Bu dillerin tetkikine intizaren bendeniz Maya dili hakkındaki tetkikatım neticesini berveçhiati arz ediyorum:

Maya dili bünye ve tasavvut itibarile Türkçeye benzeyen bir dildir. Türkçede olduğu gibi Maya dilinde de kelimeler müennes ve müzekker olarak ayrılmamıştır. Sıfatlar mevsuftan evvel gelmektedir. Maya dilinde de Türkçede olduğu gibi sakil başlıyan kelime sakil ve hafif başlıyan kelime hafif bitmektedir. 1300 tane tek heceli köklerden husule gelen Maya dili çok kabiliyetli, zengin ve ahenktar bir lisandır. Binaenaleyh Meksika'da mevcut diğer dillerin ve bilhassa Toltek dilinin tetkik edilmesi, hem en eski Türk ırkının tarihine, hem de Türk dilinin en eski sözlerinin elde edilmesine hadim olacağını Yüksek Kurultay Heyeti muhteremesine arz ederim.

Tahsin Ömer

GEÇEN YILKİ DİL BAYRAMI

ÜLKENİN HER YERİNDE BÜYÜK BİR İSTEKLE KUTLANMIŞTI

26 Eylûl 1932...

Bu tarih, birinci Türk Dili Kurultayının toplandığı tarihtir. Kurultay, bu tarihin her sene Türk Dili Araştırma Kurumu üyeleri için Dil Bayramı olarak kutlanmasına karar vermiş ve bu karar, kurumun tüzüğünde ayrı bir madde ile yer almıştı.

İlk Dil Bayramı 26 Eylûl 1933 te Ankarada Kurum merkezinde, üyeler arasında kutlanmıştı. İkinci Dil Kurultayından pek az sonraya rastlayan İkinci Dil Bayramı, yalnız kurumumuz üyeleri arasında değil, yurdun her köşesinde ve çok geniş bir ölçüde kutlanmıştır.

İkinci Dil Bayramına Halkevleri ve bütün yurt basını içten bir sevgi ile ilgi göstermiş, gazeteler, dergiler sayfalarını öz dilin önemli varlığına açmakta adeta birbirleriyle yarışmışlardır.

Onuncu sayımızda Ankara ve İstanbulda çıkan gazete ve dergilerin bu bayrama nasıl katıldıklarını okurlarımıza bildirmiştik. Bu sayımızda da öteki illerimizde yapılan bayram şenliklerinden ve iller basınının ulusal bir ödev olan dil devriminin yayın işini nasıl yaptıklarından örnekler veriyoruz.

İkinci Dil Bayramı yalnız kurumun değil, bütün ulusun anlayarak candan katıldığı ulusal bir bayram olmuştur. Yerimizin azlığı, bu kadar geniş ölçüde kutlanan bayramı bütün ayrıntılarıyla yazmaklığımıza mâni olduğundan dolayı üzün duymaktayız.

İzmirde:

(Anadolu) gazetesi Bayram günü çıkan sayısının ilk üç sahifasını dil savaşına ve bayram duyularına ayırmış, dil devrimini iyi bir yolda okurlarına anlatmağa çalışmıştır. «Yeni asır» da dil işine sayfalarında geniş yer vermiş ve 26 Eylûl 1934 tarihli sayısında Ali Şevket imzalı ve önemli bir başyazı çıkmıştır. İzmirin öteki gazeteleri de ulusal ödevlerini yapmaktan geri kalmamışlardır. Halkevinin Dil, Tarih ve Güzel San'atlar bölümü bayram gecesi için güzel bir toplantı yapmışlar, bu

toplantıda ulusal oyunlar oynanmış, öğretmen Bay Mithat, Türk ve Osmanlı dilleri arasındaki ayrılık ve aykırılıkları anlatmış, Bay Hüseyin Avni öz türkçe bir şiir okumuş, dil savaşı üzerinde aytalar verilmiş, İzmir aydınları dil bayramını bu suretle ilgi ve bilgi ile kutlamışlardır.

Edirne:

Edirne Halkevi de önemli bir programla bayram şenliklerine katılmıştır. 26 Eylül sabahı şehir hemen tamamen donanmış, dil savaşını dil devrimini yayan sözler dükkânlara, halkın toplanma yerlerine, okullara asılmıştır. «Millî gazete» sayfalarında salt öz türkçe yazılara geniş yerler ayırmıştır.

Konyada:

Halkevi, bütün ulusal bayramlarda olduğu gibi dil bayramında da ödevinden geri kalmamış, bütün halkevleri gibi kapılarını geniş bir programla Konya aydınlarına açmıştır. Halkevi Başkanı Bay Ferit ve öğretmen Bay Muhlis önemli birer ayta vermişler, öz dille dizinler, destanlar okunmuş, Kurultay ve Halkevi marşlarıyla toplantıya son verilmiştir.

Adanada:

Halkevinde, dil bayramı için yapılan tören Adanalılara unutulmaz bir gün yaşatmıştır. Şehir baştanbaşa süslenmiş, gece ulusal kurumlar, dükkânlar, caddeler renkli ışıklarla nurlandırılmış, yurttaşlara bayram için yapılmış rozetler dağıtılmış. Ankara ve İstanbul radyolarında verilen aytaların halk tarafından iyi dinlenebilmesi için oparlör düzenleri alınmıştır. Binden artık yurttaş gece Halkevinde toplanmış, C. H. P. İl Başkanı Aksaray saylavı Bay Süreyya, ilk öğretim ispekteri Bay Ali Rıza öz türkçe konuşma yapmışlar, halk saz şairleri ulusal türkülerle törene neşe katmışlardır.

Her vakit öz türkçeye geniş yer veren (Türk sözü) gazetesi bütün sayfelerini bayram için açmış, bu suretle yayın ödevini değer ve üstünlükle yapmıştır.

Malatyada:

Halkevinde, Türk Tayyare kurumu betimeni Bay Hüsnü ve Kurun gazetesi aytarı Bay Ömer Cemal, yönetim işyarı Bay Mehmet Ali, avukat Bay Hüsnü değerli söylevlerle dil devriminin önemini kalabalık dinleyicilere anlatmışlardır.

Samsunda:

Dil bayramını Samsunlular çok içten bir ilgi ile kutlamışlardır. Şehir içinde birçok yerlere konulan oparlörler Ankara ve İstanbul radyolarındaki öz dil aytalarını yaymışlar, gece de Halkevinde bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya Kurultay marşı ile başlanmış, Kültür Direktörü Bay Cemal Gültekin ve Öğretmen Galip Naşit önemli söylevlerle dil devriminin değerinden bahsetmişler, Öğretmen Bay Sait kurumumuzun Samsun kolunun çalışmalarını, söz derleme ve fiş sıralama bölümlerinin yaptıkları işleri anlatmıştır. Gece yarısına kadar süren toplantıda öz türkçe şiirler de okunmuş, ulusal türküler söylenmiş, yerli oyunlar oynanmıştır.

Urfada:

Halkevi iyi bir program hazırlamıştır. Erkinlik ve Kurultay marşlarıyla başlayan programda, Ankara ve İstanbul radyolarında verilen söylevler yer almış, Dil-Tarih Kolu Başkanı Bay Cevdet ve Orta Okul Tarih Öğretmeni Bay İhsan dilimizin canlı varlığı üzerinde birer konuşma yapmışlar, Temsil Kolu tarafından güzel bir suvare verilmiş, süel muzika geç vakte kadar bu şenliğin çağlıyanı olmuştur.

*
**

Yukarda adları geçen illerimizden başka bütün yurt içinde bunlara benzer törenler yapılmış, ikinci dil bayramı böylece çok geniş ölçüde kutlanmıştır.

*
**

Bütün Türkiye basınının, gazeteleri ve dergileri ile katıldığı bayramımıza azınlık gazeteleri de yakın ilgi göstermişlerdir. Rumca Tameotera ve Dimokratya gazeteleri (Dil Bayramı), Apoyematini gazetesi (Dil İnkılâbının manası), Ermenice Aztarar gezetesi (Yeni İstiklâl savaşı) adlı baş yazılarıyla Türk Dilinin yabancı unsurlardan ayıklanmasındaki faydalar üzerinde durarak yapılan ve yapılmakta olan devrim hakkında okurlarını aydınlatmışlardır.